

Formiranje Južne operativne grupe divizija i borbe u istočnoj Bosni decembra 1944. godine

Polazeći od opšte procene strategijske situacije na jugoslovenskom ratištu, vrhovni komandant NOV i POJ maršal Tito naredio je 3. decembra 1944. da se formira Južna operativna grupa divizija NOVJ:

»Od XIV korpusa (u čijem se sastavu nalaze XXIII, XXV i XLV divizija) i XVII i XXVIII divizije formira se Južna operativna grupa divizija pod komandom komandanta Glavnog štaba Srbije general-lajtnant Koče Popovića. Ova grupa ima osnovni zadatak prelazak preko Drine i dalje dejstvo prema zapadu opštim pravcem Tuzla - Doboj.⁵²⁾

Ovim naređenjem vrhovnog komandanta izražena je i ideja Vrhovnog štaba za dejstva opštim pravcem Tuzla - Doboj i obezbeđenje levog krila 1. proletarskog korpusa NOVJ u Sremu. Na osnovu toga usmeravani su dalji vojni i politički napor u zaštiti oslobođene teritorije i sprečena su neprijateljeva nastojanja da zagospodari dolinom Drine. Zbog toga je vrhovni komandant 4. decembra naredio Južnoj operativnoj grupi divizija da spreči odstupanje nemačkih snaga pravcem Ljubovija - Zvornik - Bijeljina - Brčko.⁵³⁾ To je, upravo, bilo u vreme kada su jedinice NOVJ i Crvene armije na Sremskom frontu vodile teške borbe drugog dana decembarske ofanzive, a Južna operativna grupa još nije bila formirana, i kada je veći deo divizija iz sastava ove grupe vodio teške borbe u dolini Zapadne Morave i Đetinje protiv nemačkih kolona koje su odstupale, a na zatvaranju doline Drine nalazila se samo 28. udarna (slavonska) divizija.⁵⁴⁾

Formiranje Štaba Južne operativne grupe divizija završeno je 7. decembra u Valjevu. Za komandanta je postavljen general-lajtnant Koča Popović, za političkog komesara pukovnik Blažo Lompar, do tada politički komesar 8. udarne (kordunaške) divizije, a za načelnika Štaba general-major Ljubo Vučković, dotadašnji komandant 13. korpusa NOVJ.⁵⁵⁾

U sastav Južne operativne grupe ušle su ove divizije:

- 17. udarna (istočnobosanska) divizija (komandant general-major Gligorije Gligo Mandić, politički komesar potpukovnik Milenko Stojaković, načelnik Štaba pukovnik Rajko Tanasković), sastava: 2. krajiška,

⁵²⁾ Josip Broz Tito, n.d., tom 25, str. 78.

⁵³⁾ Isto, str. 81.

⁵⁴⁾ Zbornik NOR, tom IV, knj. 31, dok. br. 130; knj. 32, dok. br. 35.

⁵⁵⁾ AVII, k. 271, reg. br. 5-1/4: Operacijski dnevnik 2. armije NOVJ.

6. proleterska (istočnobosanska) i 15. majevačka brigada. Do 6. decembra Divizija je vodila žestoke borbe protiv nemačkih jedinica na širem prostoru Užice - Bajina Bašta, za koje vreme je bila neposredno potčinjena Glavnom štabu NOV i PO Srbije. Za dejstva na komunikaciji Čačak - Užice njenom Štabu bila je potčinjena 45. udarna (srpska) divizija. Štab Divizije nalazio se u Valjevu.⁵⁶ Šestog decembra Štab 17. divizije izdao je zapovest za prebacivanje brigade na prostor Loznica - Krupanj, a u vezi s primljenim zadatkom od Glavnog štaba NOV i PO Srbije.³⁷¹ Sutradan su brigade izvučene iz borbi na prostoru Užice - Bajina Bašta i 8. decembra počele marš u rejon prikupljanja na sektoru Loznica - Krupanj. Do 13. decembra sve brigade i prištapske jedinice razmestile su se u novim rejonima: 2. krajiška brigada u Loznici, 6. proleterska (istočnobosanska) na prostoru selo Runjani - selo Lipnica - selo Kozjak - selo Grnčara, s tim što su se dva njena bataljona razmestila u rejon Badovinaca radi prikupljanja čamaca za forsiranje Drine, i 15. majevička brigada u rejonu sela Šljivova, Donje Badanje, Komirića, Krivajaca, Cikota i Zavlake. Divizijska hirurška ekipa br. 1 nalazila se uz 2. krajišku brigadu, a hirurška ekipa br. 2. uz 15. majevičku brigadu. Artiljerijski divizion Divizije izvršio je pokret iz Valjeva u rejon Loznice, a Štab Divizije, divizijska bolnica i Inžinjerijski bataljon iz Valjeva za Loznicu. Do 15. decembra sve jedinice 17. divizije bile su spremne za forsiranje Drine, odnosno za prelaženje u severoistočnu Bosnu;⁵⁸¹

- 28. udarna (slavonska) divizija (komandant potpukovnik Radojica Nenezić, politički komesar potpukovnik Blažo Mraković i načelnik Štaba major Jovan Drača) bila je sastava: 17. slavonska, 21. slavonska i 25. brodska brigada. Divizija se u novembru 1944. nalazila na položaju od Ljubovije do ušća Drine u Savu, tj. na desnoj obali Drine, i onemogućavala prelaz neprijatelja iz istočne Bosne u zapadnu Srbiju. Krajem novembra deo njenih položaja od Ljubovije do Malog Zvornika preuzeli su delovi 45. udarne (srpske) divizije, pa se 17. brigada, koja se nalazila na tom odseku, pomerila ka Zajači, kada su jedinice 28. divizije počele pripreme za prelaženje u istočnu Bosnu. Divizija se nalazila pod neposrednom komandom Glavnog štaba NOV i PO Srbije. Prelaženje peko Drine u istočnu Bosnu kod Kozluka, Balatuna, Badovinaca i Batra počelo je 28. a završeno je 30. novembra. Na levoj obali Drine 25. brodska brigada zauzela je položaje od Kozluka prema Zvorniku, 21. slavonska brigada u rejonu Janje, a 17. slavonska brigada je 30. novembra, uz manje borbe, oslobodila Bijeljinu i tu je zadržala, obezbeđujući grad s jugozapadne strane. Na taj način 28. divizija, razvučena na širokom fron-

⁵⁶> Zbornik NOR, tom I, knj. 15, dok. br. 180; Gligo Mandić, 17. istočnobosanska udarna divizija, str. 269-279.

⁵⁷> Zbornik NOR, tom I, knj. 15, dok. br. 147.

⁵⁸> Gligo Mandić, n.d., str. 282. Sedamnaesta udarna divizija NOVJ bila je jedna od najboljih jedinica NOVJ, i po oceni Štaba 2. armije - najbolja divizija u Armiji. Formirana 2. jula 1943, u Srbiju je došla početkom avgusta 1944. u sastavu Operativne grupe divizija NOVJ, kada je 3/4. avgusta forsirala Ibar, a potom izbila na Kopaonik zajedno s ostalim divizijama Operativne grupe - 2. proleterskom i 5. udarnom divizijom. Potom je učestvovala u oslobođenju Župe i Rasine, Gornjeg Milanovca i Kragujevca u sastavu 1. armijske grupe NOVJ. Krajem oktobra otpočela je s dejstvima u dolini Zapadne Morave, ali pod komandom Glavnog štaba NOV i PO Srbije (Gligo Mandić, n.d., str. 8 i 214-279).

tu, grupisala se prema Zvorniku (25. brigada), oko Janje (1. brigada) i oko Bijeljine (17. brigada);^{59'}

- 23. udarna (srpska) divizija (komandant potpukovnik Miladin Ivanović, politički komesar potpukovnik Vojin Popović i načelnik Štaba major Novak Knežević) bila je sastavljena od 7. 9. i 14. srpske brigade. Vodila je borbe na sektoru Čačak - Požega, a zatim je po naređenju Štaba 14. korpusa izvršila marš za Valjevo, gde je pristigla između 4. i 6. decembra. Već 7. decembra uveče 7. brigada je izvršila pokret pravcem Valjevo - Sedlari - Balinović - Vujinovača - Matići - Vodice - Gornje Košlje - Provalija - Ozorci, a 14. brigada pravcem Valjevo - Beomužević - Majinović - Suvodanj - Stanina Reka - Skadar - Pecka - Ljubovija. Sutradan, 8. decembra, i 9. brigada, koja se nalazila na kraćem odmoru na prostoru Rajković - Klinci - Beloševac, preduzela je marš pravcem Valjevo - Osečina - Pecka - Skadar - Leleci. U toku 9. decembra 7. i 14. srpska brigada zauzele su polazne položaje za napad na Ljuboviju i Rogačicu, shodno naređenju Štaba 23. divizije od 7. decembra 1944. godine;^{60'}

- 25. udarna (srpska) divizija (komandant major Uroš Kukolj, politički komesar potpukovnik Milojica Pantelić i načelnik Štaba major Vojo Sekulić) u sastavu: 16. 18. i 19. srpska brigada vodila je u prvoj polovini decembra teške borbe na prostoru južno od linije Ivanjica - Arilje - Požega - Užice i sadejstvovala jedinicama 2. proleterske i 23. divizije u oslobodjenju Čačka (3. decembra), Požege (12. decembra) i Užica (16. decembra).

Istog dana kada je Užice oslobođeno, Glavni štab NOV i PO Srbije naredio je 25. diviziji da krene za Valjevo i ponovo uđe u sastav svog matičnog, 14. udarnog korpusa. Osamnaestog decembra jedinice Divizije izvršile su marš pravcem Užice - Kosjerić - Valjevo odakle su 23. decembra produžile za Loznicu. Posle dva dana prednji delovi 25. divizije izbili su na prostor Loznica - Osečina i odatle produžili prema Zvorniku,^{61'} i

59) *Zbornik NOR*, tom I, knj. 15, dok. br. 180; tom IV, knj. 31, dok. br. 130 i knj. 32, dok. br. 35. Dvadeset osma udarna (slavonska) formirana je 17. maja 1943. u sastavu 6. korpusa NOVJ (do 5. oktobra 1943. zvao se: 2. hrvatski korpus). Da bi ojačao dejstva glavnih snaga Vrhovnog štaba NOV i POJ pri prenošenju težišta borbenih dejstava u Srbiju, vrhovni komandant rukovodio se i idejom da u oslobodjenju Srbije učestvuju u jedinice iz Hrvatske, pa je odlučio u septembru 1944. da 28. divizija pređe iz Slavonije, preko Bosne, u zapadnu Srbiju i uđe u sastav 12. korpusa NOVJ. Tako se 28. divizija prebacila preko Save kod Slavonskog Kobaša 13/14. septembra u srednju Bosnu, gde se tamo od sredine jula već nalazila njena 21. slavonska brigada. Iz srednje Bosne divizija je prešla u istočnu Bosnu 20/21. septembra, a preko Drine u zapadnu Srbiju prešla 6/7. oktobra, kada je ušla u sastav 12. korpusa. Potom je učestvovala u beogradskoj operaciji, a zatim u borbama na desnoj obali Drine od Zvornika do njenog ušća u Savu. Kada je došla u Srbiju, u svom sastavu je imala oko 3000 boraca i starešina (vid. J.B.Tito, *Sabrana djela*, tom 23, str. 189; *Zbornik NOR*, tom IV, knj. 29, dok. br. 137; Zdravko B. Cvetković, *17. slavonska brigada*, str. 184-202).

60) *Zbornik NOR*, tom I, knj. 15, dok. br. 115, 127, 178, 180 i 202. Dvadeset treća udarna (srpska) divizija NOVJ formirana je 6. juna 1944. Do ulaska u sastav novoformiranog 14. korpusa NOVJ 2. septembra 1944, nalazila se pod komandom Glavnog štaba NOV i PO Srbije, a decembra 1944. ušla je u sastav Južne operativne grupe divizija NOVJ, takođe, u okviru 14. korpusa. Divizija je učestvovala u borbama na jugu i istoku Srbije i u beogradskoj operaciji. Osamnaestog novembra 1944. brojno stanje Divizije iznosilo je 11705 boraca i starešina (vid. *Zbornik NOR*, tom I, knj. 15, dok. br. 27).

61) *Zbornik NOR*, tom I, knj. 15, dok. br. 170, 180 i 202. Dvadeset peta udarna (srpska) divizija NOVJ formirana je 21. juna 1944. Divizija je od formiranja do prelaska u dolinu

- 45. udarna (srpska) divizija (komandant potpukovnik Rade Zorić, politički komesar potpukovnik Savo Vukčević i načelnik Štaba potpukovnik Milan Abramović) bila je sastava: 20. 23. i 24. srpska brigada. Divizija se nalazila na položajima prema Užicu i Ljuboviji, na kojima je vodila teške borbe, naročito kod Varde i na Jelovoj gori. S tog prostora 24. brigada privremeno je prebačena na odsek Zvornik - Koviljača radi obezbeđenja desne obale Drine, dok su 20. i 23. brigada dobile zadatak da se pomere na prostor Loznica - Osečina odakle je trebalo zajedno s jedinicama 17. divizije, da se prebace u istočnu Bosnu.⁶²

Pored navedenih jedinica u sastavu Južne operativne grupe divizija nalazile su se 1. 2. i 3. artiljerijska brigada i Inženjerijska brigada 14. udarnog korpusa koja će, kasnije, postati Inženjerijska brigada 2. armije. Sve tri artiljerijske brigade formirane su u Negotinu u novembru 1944. Prva artiljerijska brigada pridata je 17. diviziji za vreme njenog forsiranja reke Drine od 15. do 18. decembra, a ostale dve artiljerijske brigade ostale su u Valjevu i, tek u januaru 1945, upućene su na Drinu.⁶³

Raspored jedinica NOVJ u istočnoj Bosni

Pre nego što je došlo do angažovanja glavnih snaga Južne operativne grupe divizija u borbama protiv nemačkih, kvislinških i kolaboracionističkih snaga u istočnoj Bosni, raspored postojećih jedinica NOVJ na tom području bio je ovakav:

- 28. udarna divizija nalazila se u dolini Drine od Bijeljine do sela Kozluka naspram Zvornika, u čiji su rejon već 4. decembra 1944. izbili prednji delovi nemačkog 34. armijskog korpusa (Borbena grupa »Dau-ner«),⁶⁴

- 3. udarni korpus (komandant pukovnik Pero Kosorić, politički komesar pukovnik Dane Olbina i načelnik Štaba potpukovnik Rudolf Rudi Petovar) sastava dve divizije (27. i 38. udarna) i šest NOP odreda (Tuzlanski, Posavsko-trebavski, Šrebrenički, Majevički, Birčanski i Kladanjski) krajem novembra i početkom decembra dejstvovao je na prostoru Goražde - Višegrad - Sokolac - Vlasenica i na sektoru Zvornik - Kozluk - Janja. Korpus je do 17. decembra 1944. bio potčinjen Vrhovnom štabu NOV i POJ, a od tada u operativnom pogledu Štabu Južne operativne grupe divizija. Brojno stanje 3. korpusa 28. decembra 1944. iznosilo 7820 naoružanih boraca i rukovodilaca;⁶⁵

- 27. udarna (istočnobosanska) divizija (komandant potpukovnik Miloš Zekić, politički komesar potpukovnik Zarija Škerović i načelnik

Zapadne Morave i Đetinje, vodila teške borbe na jugu i istoku Srbije u sastavu 14. korpusa NOVJ od početka septembra 1944; do tada se nalazila pod neposrednom komandom Glavnog štaba NOV i PO Srbije. Njeno brojno stanje 18. novembra 1944. iznosilo je 13738 boraca i starešina i po tome je bila brojna najjača divizija NOVJ, pa čak brojno jača i od nekih korpusa NOVJ (vid. *Zbornik NOR*, tom. I, knj. 15, dok. br. 27).

⁶²) *Zbornik NOR*, tom I, knj. 15, dok. br. 118, 141, 142 i 170. Četrdeset peta udarna (srpska) divizija formirana je 3. septembra 1944. u sastavu 14. korpusa NOVJ. Borila se u istočnoj Srbiji, a potom u jugozapadnoj Srbiji. Njeno brojno stanje 18. novembra 1944. iznosilo je 9803 borca i starešina (vid. *Zbornik NOR*, tom I, knj. 15, dok. br. 27).

⁶³) *Zbornik NOR*, IV, knj. 31, dok. br. 65 i 82.

⁶⁴) Isto, dok. br. 130; knj. 32, dok. br. 35.

⁶⁵) J. B. Tito, n.d., tom 25, str. 119 i 125; *Zbornik NOR*, tom IV, knj. 31, dok. br. 146; knj. 32, dok. br. 88.

Štaba major Vojo Ilić) u sastavu: 16. muslimanska, 19. birčanska i 20. romanijska brigada bila je početkom decembra 1944. orijentisana u zahvatu komunikacije Sokolac - Vlasenica kojom su se probijale nemačke borbene grupe »Ajzele« i »Fictum«,⁶⁶ i

- 38. udarna (bosanska) divizija (komandant potpukovnik Franjo Herljević, politički komesar potpukovnik Vladimir Rolović, od 18. decembra 1944. potpukovnik Milutin Pejanović i načelnik Štaba major Sa-lem Čerić) sastava: 17. majevička 18. hrvatska i 21. istočnobosanska bri-gada. Dejstvovala je početkom decembra 1944. na prostoru Drinjača - Žvornik - Kozluk i obezbeđivala Tuzlu.

U partizanskim odredima tada se nalazilo 1165 boraca i rukovodi-laca, a u Batalionu Korpusa narodne odbrane Jugoslavije 186 boraca i rukovodilaca.

Ukupno brojno stanje jedinica u istočnoj Bosni, pre dolaska snaga NOVJ iz zapadne Srbije na to područje, iznosilo je oko 17000 boraca i rukovodilaca.

Prve borbe u dolini Drine (4-15. decembar)

Do prvih borbi u dolini Drine protivčelnih jedinica nemačke Grupe armija »E« došlo je 4. decembra 1944, kada je Borbena grupa »Dauner« izbila pred Kozluk ispred položaja 25. brodske brigade 28. divizije.⁶⁷

Nadmoćniji neprijatelj potisnuo je jedinice 25. brodske brigade s položaja kod Kozluka. One su se povukle prema selima Jusići i Milići, čime je neprijatelju bio otvoren put prema Janji gde je borbu prihvatila 17. slavonska brigada. Međutim, i ona je morala da odstupi prema Drini i da se prebaci na njenu desnu obalu na prostor sela Badovinci - selo Crnobarski Salaš. Neprijatelj je nastavio prodor i, u popodnevnom ča-sovima 4. decembra, ponovo zauzeo Bijeljinu.

⁶⁶> *Zbornik NOR*, tom IV, knj. 31, dok. br. 4; knj. 32, dok. br. 5 i 88. Dvadeset sedma udar-na (istočnobosanska) divizija NOVJ formirana je 10. oktobra 1943. od 2. krajiške (do 5. maja 1944), 17. majevičke (do 6. marta 1944) i 18. istočnobosanske hrvatske brigade (do 2. decembra 1943), Birčanskog i Romanijskog NOP odreda. Posle toga u njen sa-stav ušle su 19. birčanska brigada (24. oktobra 1943), 16. muslimanska brigada (15. marta 1944) i 20. romanijska brigada (od 20. maja 1944), Jahorinski, Kladanjski i Sreb-renički NOP odred. Jedno vreme u proleće 1944. u njenom sastavu se nalazila 4. ita-lijanska partizanska brigada »Garibaldi«. Kada je Divizija formirana, ušla je u sastav 3. korpusa NOVJ. Brojno stanje 28. decembra 1944. iznosilo je 2251 borac i rukovo-dilaca (vid. *Zbornik NOR*, tom IV, knj. 31, dok. br. 115). Borbeni put ove divizije u istočnoj Bosni prožet je vrlo teškim ali uspešnim borbama protiv daleko nadmoćnijeg neprijatelja na tom području.

⁶⁷ *Zbornik NOR*, tom IV, knj. 31, dok. br. 61, 64 i 146. Trideset osma udarna (bosanska) divizija formirana je 6. marta 1944. u sastavu 3. korpusa NOVJ od 17. majevičke i 18. istočnobosanske hrvatske brigade (od aprila do avgusta 1944. nalazila se u sastavu 11. divizije NOVJ), Majevičkog, Tuzlanskog i Posavsko-trebavskog NOP odreda. Borila se celo vreme u istočnoj Bosni. Brojno stanje divizije 28. decembra 1944. iznosilo je 2706 boraca i rukovodilaca (vid. *Zbornik NOR*, tom IV, knj. 31, dok. br. 115).

⁶⁸ Borbena grupa »Dauner« u svom sastavu je imala Borbenu grupu »Grot« (»Groth«) i delove 737. puka 117. lovačke divizije. Borbena grupa »Grot« imala je 3. bataljon 99. puka, 54. izviđački bataljon, 79. dopunski bataljon, 1. divizion 79. artiljerijskog puka i delove za snabdevanje - sve iz 1. brdske divizije. Ova borbena grupa, posle teških borbi u severoistočnoj Srbiji krajem septembra i početkmo oktobra, bila je razdvo-jena od svoje matične 1. brdske divizije u sastavu Korpusne grupe »Štetner«, pa se s delovima 34. armijskog korpusa povukla u dolinu Zapadne Morave. Tako je došla u sastav Borbene grupe »Dauner« nazvanu po pukovniku Dauneru, komandatu 737. puka. (Isto, dok. br. 33, nap. 6).

Za to vreme 21. slavonska brigada 28. divizije nalazila se u Donjoj Trnavi, Teočaku i Loparama, gde se sređivala i odmarala.⁶⁹⁾

Takvo stanje, uz manje borbe, trajalo je do 15. decembra kada su glavne snage Južne operativne grupe počele forsiranje Drine na više mesta.

U međuvremenu su jedinice 38. udarne divizije (18. i 21. brigada) vršile pritisak na Zvornik koji je neprijatelj bio pretvorio u jako uporište preko kojeg se obezbeđivalo prebacivanje delova Grupe armija »E« u pravcu Bijeljine i Brčkog. Na komunikaciji Zvornik - Tuzla i prema Zvorniku i Drinjači nalazila se 21. brigada koja je napadala četnike i zelenokadrovce, kao i nemačke jedinice koje su dolazile na taj prostor. Pokušaj da se zauzmu jaki neprijateljevi položaji oko prostorije Zvornik - Vratolomac i Zmajevac 2. i 3. decembra, kao i Kule-Grad 4. decembra, nije uspeo.⁷⁰⁾

U Drinjaču su prispeli 6. decembra delovi nemačke Borbene grupe »Ajzele«. Dan ranije, prilikom podilaženja Drinjači, oni su naišli na jak otpor 21. brigade 38. divizije. Posle toga je ta brigada vodila borbe na tom sektoru, ali bez većih rezultata. Istovremeno, postavljala je zasede i prekopavala drum Drinjača - Zvornik i Drinjača - Vlasenica. Pokušaj od 12. decembra da se zauzme neprijateljev položaj na Karakaji s udarnim grupama 21. brigade i 60 dobrovoljaca - bombaša, takođe, propao je.⁷¹⁾

Pošto je Štab 3. korpusa obavestio 38. diviziju da sledi forsiranje Drine od tri divizije Južne operativne grupe, Štab 38. divizije naredio je 13. decembra 18. hrvatskoj brigadi da razbije neprijatelja i preseče komunikaciju Čolopek - Kozluk na potezu Malešići - Čolopek i da uspostavi vezu sa delovima 28. divizije. Jedinice 18. brigade su i do tada na tom sektoru vršile napade na kolone nemačke 11. vazduhoplovne poljske divizije, ali bez većih rezultata. Postupajući po tom naređenju, 18. hrvatska brigada prebacila se na prostor Čolopek - Malešići odakle je 15. decembra stupila u borbu protiv neprijatelja na liniji Čolopek - Tršić - Tabanci i čvrsto zatvorila komunikaciju Zvornik - Tuzla.⁷²⁾

Od 4. do 15. decembra prethodnica nemačkog 34. armijskog korpusa nalazila se u dolini Drine, probijajući se od Zvornika prema Bijeljini. Pošto je otvorila komunikaciju Zvornik - Bijeljina, Borbena grupa »Dauner« ostavila je manje snage u Kozluku i Janji, stigla u Bijeljinu, a za njom se uputila i 11. vazduhoplovna poljska divizija. Njeni prednji delovi (Fizilirski bataljon, 1. artiljerijski divizion i 1. četa 11. protivtenkovskog divizona) nalazili su se 6. decembra u pokretu prema Janji a dva dana kasnije dostigli su Bijeljinu. Istog dana 22. lovački puk te divizije stigao je u Janju. Njega je u Zvorniku smenila Borbena grupa »Skenderbeg« koja je tada potčinjena 7. SS diviziji »Princ Eugen«.⁷³⁾

Za vreme dok su jedinice 38. divizije vršile pritisak na sektor Zvornik - Drinjača, jedinice 27. udarne divizije 3. korpusa nalazile su se na

IstO, dok. br. 130.

70) IstO, dok. br. 64, 92 i 146.

71) IstO, dok. br. 64 i 146.

72) IstO, dok. br. 49 i 92.

73) IstO, dok. br. 92, nap. 4.

širem prostoru planine Romanije odakle su rušile komunikaciju Višegrad - Sokolac i Sokolac - Vlasenica, i sprečavale manevar neprijateljevih snaga tim komunikacijama, a naročito od Višegrada prema Sarajevu. Od 1. do 8. decembra delovi 27. divizije vodili su teške borbe na komunikaciji Sokolac - Vlasenica protiv nemačkih borbenih grupa »Ajzele« i »Fictum«, koje su se probijale prema Zvorniku.⁷⁴

Na operativno područje 27. divizije izbili su 8. decembra delovi prethodnice Severne grupe četničkih korpusa. Uskoro su na taj prostor izbile i glavne snage te četničke grupe. Borbe protiv četničkih snaga neprekidno su vođene punih sedam dana - od 8. do 15. decembra. Koristeći se nadmoćnošću, četnici su, i pored velikih gubitaka, uspjeli da 15. decembra ovladaju linijama selo Žepa - selo Džimrije - selo Kram.⁷⁵

Pošto je Štab 27. divizije procenio da je namera četnika da se spoje s nemačkim jedinicama u Drinjači, 16. decembra naredio je 16. muslimanskoj i 19. birčanskoj brigadi da zauzmu Drinjaču, a 20. romanijskoj brigadi da sprečava prodor četnika od Sokolca prema Han-Pijesku. Pošto bi likvidirali neprijatelja u Drinjači (zauzeta je 19. decembra posle dvodnevni borbi), sve snage bi trebalo da okrenu prema četnicima da bi ih lakše uništili.⁷⁶

U međuvremenu nemačka Komanda Jugoistoka i Komanda Grupe armija »E« preduzele su izvesne organizacijske mere u pogledu komandovanja i, u vezi s borbenim rasporedom njihovih jedinica u dolini Drine. To je diktirala situacija na Sremskom frontu gde su jedinice 1. proletarskog korpusa NOVJ i 68. streljačkog korpusa Crvene armije prodirale prema Vinkovcima i Vukovaru. Na osnovu naređenja nemačke Vrhovne komande oružane sile od 1. decembra 1944, komandu nad svim jedinicama na području Komande Jugoistoka, zapadno od Drine, preuzela je Komanda Grupe armija »E«, s tim što je 69. armijski korpus ostao pod neposrednom komandom Komande Jugoistoka. Nemačka 2. oklopna armija, do tada zadužena za komandovanje nemačkim jedinicama zapadno od Drine, stavljena je ovim naređenjem Vrhovne komande u operativnu potčinjenost Komande Grupe armija »Jug« zajedno sa svim svojim jedinicama koje su se nalazile severno od reke Drave.⁷⁷

Borbena grupa »Fictum« rasformirana je 7. decembra naređenjem Komande Grupe armija »E«, a odbranu Drinjače preuzela je Bobena grupa »Skenderbeg«, koja je, kao pukovska grupa, potčinjena 7. SS divizije »Princ Eugen«.⁷⁸

Borbena grupa »Dauner« je posle pristizanja prednjih delova 11. poljske vazduhoplovne divizije u Bijeljini 8. decembra hitno prebačena u Srem radi angažovanja u borbama na pravcu Vukovara. Jednovremeno je ubrzavan pokret 7. SS brdske divizije »Princ Eugen« koja se, kao zaštitnica 34. armijskog korpusa, nalazila u odstupnom maršu iz rejona Čačka i Užica, preko Rogačice i Ljubovije ka Zvorniku da bi obezbedila front na Drini kod Zvornika i Bijeljine, u kojoj je, posle odlaska Bor-

⁷⁴ Isto, dok. br. 24, nap. 2; Ahmet Đonlagić, 27. istočnobosanska divizija, str. 339-340.

⁷⁵ Ahmet Đonlagić, n.d., str. 348-356; Zbornik NOR, tom IV, knj. 31, dok. br. 146.

⁷⁶ Zbornik NOR, tom IV, knj. 31, dok. br. 62.

⁷⁷ Isto, tom XII, knj. 4, prilog br. 1, str. 1080-1083.

⁷⁸ Isto, str. 1192.

bene grupe »Dauner«, ostao 21. lovački puk 11. vazduhoplovne poljske divizije.^{79'}

Štab nemačkog 34. armijskog korpusa preuzeo je 12. decembra rukovođenje nad svim nemačkim jedinicama u dolini Drine, na Sremskom frontu i dalje na sever prema Dravi, tj. na sektoru od Zvornika do Barča koji je do tada bio u nadležnosti Korpusne grupe »Kibler«.^{80'}

U međuvremenu se 7. SS divizija »Princ Eugen« prikupila na prostoru zapadno od Čačka, odakle je, kao zaštitnica 34. armijskog korpusa, preduzela marš u tri ešelona pravcem Čačak - Požega - Užice - Rogatica - Ljubovija - Zvornik. U marševskom ešelonu »A« nalazili su se 13. SS puk i 1. divizion 7. brdskog artiljerijskog puka; u marševskom ešelonu »B« Štab 7. SS divizije sa svim prištapskim delovima i 3. divizion 7. SS brdskog artiljerijskog puka, i u marševskom ešelonu »C« 14. SS puk i 2. divizion 7. artiljerijskog puka.^{81''}

Planom Komande Grupe armija »E« bilo je predviđeno da do 13. decembra 7. SS divizija preuzme glavnim snagama front na Drini od Zvornika do Bijeljine, a pomoćnim snagama severno od Save. Planirano je, takođe, da se pukovska SS grupa »Skenderbeg« upotrebi na drinskom frontu s obe strane Zvornika. Time je naglašen značaj držanja fronta u dolini Drine, jer je to obezbeđivalo i stabilnost fronta u sremu.^{82'}

U vezi s tim zadacima 7. SS brdska divizija »Princ Eugen« pristigla je do 9. decembra u širi rejon Ljubovije. Međutim, velike kiše izazvale su veoma visok vodostaj Drine koja je pretila da u potpunosti poplavi i uništi podignuti most u Ljuboviji. Slična situacija bila je i sa rekom Savom čija je voda plavila komunikaciju Bijeljina - Brčko i time otežavala pokrete neprijatelju.^{83'}

Most na Drini poplavljen je i oštećen vodenom stihijom 11. decembra. Na istočnoj obali Drine kod Ljubovije ostali su šest bataljona i Transportni puk 7. SS divizije »Princ Eugen«. To je u pravom smislu bila i ratna sreća za jedinice Južne operativne grupe divizija NOVJ, koje su počele forsiranje Drine 15. decembra. U protivnom, naišle bi na jake neprijateljeve snage od Zvornika do Bijeljine.

U takvoj situaciji Komanda Jugoistoka nosila se mišlju da 7. SS diviziju okrene na Višegrad i da je uputi pravcem Višegrad - Rogatica - Sokolac - Vlasenica - Drinjača - Zvornik ka Bijeljini. Međutim, 7. SS pionirski bataljon uspeo je do 16. decembra da osposobi porušeni gvozdeni most kod Zvornika tako da se od toga odustalo i počelo je prebacivanje jedinica 7. SS divizije preko Drine kod Zvornika.^{84'}

U međuvremenu, dok se 7. SS divizija nalazila u rejonu Ljubovije čekajući da se osposobi mesto prelaza, njen štab izdao je zapovest potčinjenim jedinicama za dejstva i raspored u dolini Drine od Zvornika do Bijeljine.

⁷⁹⁾ Isto, tom IV, knj. 31, dok. br. 33, nap. 6, dok. br. 72 i 88, nap. 3.

⁸⁰⁾ Isto, tom XII, knj. 4, prilog br. 1, str. 1103.

⁸¹⁾ Otto Kumm, *Vorwärts Prinz Eugen! (Geschichte der 7. SS-Freiwilligen-Division »Prinz Eugen«)*, str. 337-339.

⁸²⁾ *Zbornik NOR*, tom XII, knj. 4, prilog br. 2, str. 1190-1191.

⁸³⁾ Isto, prilog br. 1, str. 1102.

⁸⁴⁾ Isto; Otto Kumm, n.d., str. 343.

Grupa »Han« (7. SS brdski pionirski bataljon, 1001. i 1012. tvrđavski pešadijski bataljon i topovska brdska baterija 3. divizion) trebalo je da obezbeđuje mostobran od Ljubovije do Drinjače (isključno), da pripremi potpuno rušenje mosta kod Ljubovije i da drži otvorenu komunikaciju Drinjača - Zvornik.

Pukovska SS grupa »Skenderbeg« dobila je zadatak da obezbeđuje komunikaciju Drinjača - Zvornik (oba mesta uključno) s obe strane Drine, i to s jednim bataljonom u Drinjači, a sa dva u Zvorniku.

Sedmi SS poljski dopunski bataljon posle prelaska preko Drine trebalo je da se rasporedi na odseku Karakaja - Skočić (oba mesta uključno) i da drži otvorenu komunikaciju na tom odseku.

Četrnaesti SS brdski lovački puk, ojačan 2. artiljerijskim divizionom, dobio je zadatak da se razmesti na odseku Skočić (isključno) - Janja (uključno), drži otvorenu komunikaciju na tom odseku i onemogućuje dejstva jedinicama NOVJ iz šireg rejonu Loznice, kao i njihove napade sa severa i severozapada.

Trinaesti SS brdski lovački puk ojačan sa 1. artiljerijskim divizionom dobio je zadatak da posedne odsek Janja (isključno) - Bijeljina - Jamena (na levoj obali Save), da brani Bijeljinu i drži otvorenom komunikaciju Janja - Bijeljina - Brčko.

Treći brdski artiljerijski divizion, posle prebacivanja jedinica 7. SS divizije na zapadnu obalu Drine, trebalo je da uđe u sastav Grupe »Han« u rejonu Ljubovije.⁸⁵

Od 16. do 18. decembra posle popravke mosta kod Zvornika, cela 7. SS divizija prebacila se na zapadnu obalu Drine. Na čelu marševske kolone, kao prethodnica, nastupao je 13. SS brdski lovački puk.⁸⁶

Forsiranje Drine snagama Južne operativne grupe divizija

Istovremeno dok su se jedinice 7. SS divizije pripremale za prelazak preko Drine, pripreme su vršile i jedinice Južne operativne grupe divizija. U nekim brigadama formirani su peti bataljoni, vršena je popuna municijom i drugim materijalnim sredstvima, pravljene su splavovi i skele za prevoženje preko reke, prikupljani čamci i si.

Štab Grupe divizija izdao je 11. decembra naređenje potčinjenim jedinicama za prelazak preko reka: 17. divizija da pređe Drinu na odseku Koviljača - Šor i izbije na komunikaciju Jordan - Priboj; 45. divizija da ostane u rezervi na prostoru Zavlaka - Draginac; 23. divizija da se prebaci sa sektora Ljubovije (tu da ostavi manje delove) u rejon Zvornika i ometa saobraćaj neprijatelju na levoj obali Drine; 28. divizija da sadejstvuje 17. diviziji i da se njen štab sa brigadom koja se nalazila na desnoj obali reke, prebaci zajedno s jedinicama 17. divizije na levu obalu.⁸⁷

U to vreme borbe na Sremskom frontu besnele su punom žestinom. Jedinice 1. proleterskog korpusa NOVJ i 68. streljačkog korpusa Crvene armije izbile su pred poslednju nemačku odbrambenu liniju u

⁸⁵ Otto Kumm, n.d., str. 340-342.

⁸⁶ Isto, str. 343; *Zbornik NOR*, tom IV, knj. 31, dok. br. 62, nap. 3.

⁸⁷ *AVIL*, k. 271, reg. br.

Sremu, tzv. Zelenu liniju. Nemačke jedinice dovedene iz doline Drine uspele su da likvidiraju vukovarski mostobran i da nanesu teške gubitke jedinicama NOVJ i Crvene armije. U vezi s tim vrhovni komandant NOV i POJ maršal Tito naredio je 12. decembra Štabu Južne operativne grupe;

»Nijemci vrše žestoke protivnapade na lijevi bok Pekov (1. proleterski korpus pod komandom generala Peka Dapčevića - *prim. M.DŽ.*) dovlačeći i dalje pojačanje komunikacijama od Zvornika na Brčko i Županju.

Zbog ovih njemačkih protivnapada s prostora Brčko-Županja i jakog čelnog otpora kod Vinkovca, postoji mogućnost da se Sremski front ponovo stabilizuje, što ne smijemo nikako dozvoliti.

Potrebna je hitna vaša intervencija da spriječite Nijemcima dalje dovlačenje pojačanja od Ljubovije i Zvornika u Brčko.

Izvestite gde vam se nalaze divizije i ukratko o situaciji kod vas. Nadalje svakog dana u 18,30 časova izvještavajte o stanju kod vas⁸⁸⁾

Dva dana kasnije, 14. decembra, vrhovni komandant je naredio Štabu 3. korpusa da njegove jedinice ovladaju komunikacijama u dolini Drine u sadejstvu s jedinicama Operativne grupe i da ne dozvole izvlačenje nemačkih snaga ka Brčkom, već da ih primoraju na odstupanje ka Sarajevu.⁸⁹⁾ Međutim, snage 3. korpusa bile su slabe za izvršenje tog zadatka, pa je Štab 3. korpusa mogao samo da naredi 38. diviziji da napada neprijatelja na komunikaciji na odseku Čolopek - Zvornik, što je ona i učinila sa dve brigade.⁹⁰⁾

Jedinice Južne Operativne grupe nisu mogle odmah da sprovedu u život Titovo naređenje, jer im je Drina, sa visokim vodostajem, onemogućila prebacivanje sa desne na levu obalu, kako je planirano. Zato su prvi ešloni odložili prelaženje za tri dana. Uz to, nabujala Drina odnela je nekim jedinicama skele i čamce. Potopila je dve skele 17. diviziji, i odnela 5 čamaca tako da je ta Divizija ostala samo s 11 čamaca. Sve je to otežavalo izvršenje zadataka.⁹¹⁾

Kakva je bila situacija na Drini najbolje ilustruje radiogram koji je 12. decembra preko Štaba 17. divizije uputio general-major Vladimir Popović Štabu Južne operativne grupe u kojem se kaže:

»Drina je jako nadošla i izlila je mjestimično na našu i mjestimično na Vašu stranu. Za 3-4 dana, pod uslovom da bude bez kiše, nemoguć je prelaz sredstvima s kojima mi raspolažemo, sem kod Kozluka i Šepka. Ovo sam lično ispitao⁹²⁾

Kašnjenje u prelaženju Drine zbog visokog vodostaja bila je srećna okolnost za jedinice Operativne grupe. Nemačka 7. SS divizija, kao što je već rečeno, trebalo je do 13. decembra da bude u Bijeljini, ali je zbog plavljenja mosta i visokog rečnog vodostaja zadržana. Jedinice Južne operativne grupe trebalo je da se prebace noću između 12. i 13. decembra na suprotnu obalu ali ih je nabujala Drina u tome omela. Ipak su

⁸⁸⁾ J. B. Tito, n.d., tom, 25, str. 105.

⁸⁹⁾ Isto, str. 115.

H) *Zbomik NOR*, tom IV, knj. 31, dok. br. 49 i 64.

⁹¹⁾ Gligo Mandić, n. d.

⁹²⁾ Isto, tom I, knj. 15, dok. br. 163.

se prebacivanjem počele dan ranije od nemačkih jedinica, tako da su u prelaženju bile neometane od neprijatelja. Da do takvog sticaja okolnosti nije došlo Drina bi se forsirala uz znatne teškoće i borbe.

Štab 17. divizije NOVJ izdao je 14. decembra zapovest za forsiranje Drine. Zapovešću je bilo predviđeno da dva bataljona 17. slavonske brigade 28. divizije otpočinu prebacivanje 15. decembra u 16,30 časova (po mogućnosti u 10 časova) kod Balatuna, a ostala tri bataljona, zajedno sa 6. proleterskom (istočnobosanskom) brigadom, kod Badovinaca. Pukovska baterija 17. brigade dobila je zadatak da se razmesti kod Nove Ade i da štiti prelaz jedinica 28. divizije.

Šesta proleterska brigada trebalo je da počne prebacivanje 15. decembra u 10 časova kod Badovinaca, s tim da do mraka ostane prikrivena u šumi između Drine i rukavaca Drinica i Starača, a onda, po mraku, da forsira te rukavce i orijentiše dva bataljona prema selu Dvorovima, a druga dva bataljona prema Petrovom Polju. Posle izbijanja na komunikaciju Bijeljina - Dvorovi i Bijeljina - Bujuklića Ada trebalo je da postavi protivtenkovska oruđa i obezbedi se od napada neprijateljeve motorizacije, a glavninu svojih snaga da orijentiše na komunikaciju Bijeljina - Subotište i Bijeljina - Brezovo Polje, s tim da jedan bataljon drži mostobran na mestu prelaza preko Drine. Tri bataljona 17. slavonske brigade trebalo je da posle prebacivanja preko Drine likvidiraju četnike u selu Međašima, a zatim da smene jedinice 6. proleterske brigade na prostoru sela Dvorova i Petrovog Polja i zatvori pravce Bijeljina - Dvorovi i Bijeljina - Bujuklića Ada. Komora 6. proleterske brigade trebalo je da ostane na prostoru Prnjavor - Badovinci, a 17. slavonske brigade na prostoru Crnobarski Salaš - Klenje - sve dok se ne stvori čvrst mostobran.

Druga krajiška brigada dobila je zadatak da forsira Drinu kod Kurijačice i u rejonu Lipničkog Šora u 8 časova, uz upotrebu svih raspoloživih čamaca, skela i pontona. Pošto stvori čvrst mostobran i sačeka da padne mrak, trebalo je da izbije na put Branjevo - Bijeljina, a zatim, ostavljajući protivtenkovska oruđa na pogodnim mestima, da orijentiše glavne snage na pravac Donja Trnava - Ugljevik i preseče put Janja - Koraj. Brigada je trebalo da drži mostobran do dolaska 15. majevičke brigade na mesto prelaza.

Petnaesta majevička brigada trebalo je da se oko 8 časova prebaci na prostor Lipnica - Obrež - Šor - Kozjak - Straža i poveže s jedinicama 2. krajiške brigade, a posle prebacivanja 2. brigade na levu obalu Drine da i ona prebaci svoje jedinice, a zatim da orijentiše glavne snage na pravac Donja Trnava - Čengići - Atmačić - Janjari i komunikaciju Janja - Modran - Suhopolje, a jedan bataljon na komunikaciju Janja - Potok.

Teški i Minobacački divizion 1. artiljerijske brigade dobili su zadatak da izvrše pokret pravcem Loznica - Lešnica - Prnjavor - Badovinci i posednu vatreni položaj u rejonu groblja sela Badovinaca, tako da do 12 časova 15. decembra budu spremni za otvaranje vatre u pravcu sela Dvorova, Petrovog Polja, Međaša, Amajlija i Bijeljine radi podrške dejstava 6. proleterske i 17. slavonske brigade. Protivtenkovski divizion te brigade sa baterijskih vatrenih položaja u rejonu Bojića Ade, Jeremića

Ade i kod Koviljače trebalo je da bude spreman za dejstvo na komunikaciji Šepak - Branjevo i da sprečava saobraćaj neprijateljeve motorizacije. Četvrti divizion 1. artiljerijske brigade zadržan je u Loznici do daljeg naređenja.

Pored tih zadataka, Štab 17. divizije naredio je Štabu 28. divizije da sa sedam bataljona vrši pritisak na komunikaciju Bijeljina - Janja - Šepak, držeći je pod vatrom sve dok traje prelaženje jedinica sa desne na levu obalu Drine.^{93'}

U to vreme 45. divizija nalazila se u rejonu koncentracije: 20. srpska brigada na prostoru sela Zavlake i Brezovice, 23. srpska brigada u selima Dragincu, Donjoj Mali i Velikom Selu i, 24. srpska brigada u selima Gornjoj i Donjoj Nedeljici. Na tom prostoru 45. divizija se nalazila od 13. decembra čekajući naređenje Štaba 14. korpusa za forsiranje Drine.

U isto vreme 23. divizija vodila je teške borbe na komunikaciji Rogatica - Ljubovija radi sprečavanja pokreta neprijatelja i oslobodjenja Ljubovije. Te borbe neprekidno su trajale skoro osam dana. Neprijateljeve snage bile su vrlo jake i nije se mogao slomiti njihov otpor na tom odseku. Štab 23. divizije izdao je 14. decembra naređenje 7, 9. i 14. brigadi da zauzmu Ljuboviju. Tada se začelje dela marševske kolone 7. SS divizije »Princ Eugen« nalazilo u rejonu sela Bačevca, a čelo u Ljuboviji. Napad je počeo 15. decembra u 3 časa ujutro. Posle šest časova borbe 7. brigada ovladala je drumom od Bačevca do Vrhpolja, a 9. i 14. brigada su ušle u 16 časova u Ljuboviju koju je neprijatelj napustio i povukao se prema Zvorniku. Most (nosivost 24 tone i dug oko 150 metara) je bio razrušen eksplozivom u srednjem delu, na dužini od 60 metara, pa je prelaženje jedinica 23. divizije na levu obalu Drine bilo nemoguće. Divizija je imala na raspolaganju samo dva čamca, jedan kapaciteta 15, a drugi 4-5 ljudi o čemu je Štab 14. korpusa 17. decembra obavestio Štab Južne operativne grupe. Za popravku mosta upućen je iz Inženjerske brigade korpusa jedan bataljon.^{94'}

Istovremeno je 25. divizija vodila borbe na širem prostoru Užica protiv nemačkih kolona u odstupanju u pravcu Višegrada,^{95'} a na levoj obali Drine, od Čolopeka prema Zvorniku, pritisak su i dalje vršile dve brigade 38. divizije 3. korpusa NOVJ.^{96'}

Posle završenih priprema otpočelo je 15. decembra prebacivanje preko Drine brigada 17. divizije i 17. slavonske brigade 28. divizije.

Druga krajiška brigada otpočela je prelaženje reke istog dana u 10 časova bez smetnji. Za izvršenje zadatka imala je na raspolaganju jedan ponton nosivosti 30 ljudi s opremom, dva dereglije nosivosti po 30 ljudi svaka (ili po 2-3 konja i 12 ljudi s opremom) i četiri mala čamca - svaki nosivosti po 8 ljudi. Za vozače tih plovniha sredstava angažovano je oko 40 meštana iz Loznice i Banje Koviljače. Za utovar, prevoženje i istovar pontonom i dereglijama bilo je potrebno oko 1 čas, a sa malim čam-

IstO, dok. br. 174.

94) IstO, dok. br. 168, 175 i 203; tom IV, knj. 31, dok. br. 65.

95) IstO, tom I, knj. 15, dok. br. 167 i 180, str. 511 i 512.

96) To su bile 18. hrvatska i 21. istočnobosanska brigada (vidi *Zbornik NOR*, tom IV, knj. 31, dok. br. 61 i 92).

cima 30 do 40 minuta. Za prevoženje jednog bataljona bilo je potrebno oko 5 časova. Širina još uvek nabujale (ali sa smanjenim vodostajem) Drine na mestu prelaza, iznosila je oko 300 metara. U toku dana prebacila su se dva bataljona. Treći bataljon koji se prvi prebacio, ostavljajući manje delove za zaštitu mostobrana, odmah je upućen na položaj severno od Branjeva gde je do 18 časova uhvatio vezu sa 21. slavonskom brigadom 28. divizije, a 4. bataljon, posle završenog prebacivanja, upućen je ka Janji da zatvori pravac Janja - Bijeljina. Na taj način mostobran 2. krajiške brigade bio je zaštićen i sa severne i sa južne strane. Zbog velike pomrčine oko 24 časa prekinuto je prevoženje i nastavljeno sutradan, 16. decembra u 6 časova ujutro, a završeno pod borbom noću između 17/18. decembra.⁹⁷

Šesta proleterska brigada počela je prelaženje reke 15. decembra u 22.30 časa kod Badovinaca i završila ga 16. decembra. Posle prebacivanja jedinica, uspostavljen je na levoj obali Drine mostobran na liniji sela Kućište - sela Popovi - selo Amajlije.⁹⁸

Zbog poteškoća i sporosti u prebacivanju 2. krajiške brigade na mostobranu kod Kurijačice, 15. majevička brigada prebačena je 15. decembra na prostor Lipnice - Šor - Straža - Kozjak - Obrež sa zadatkom da pređe Drinu čim se prebaci 6. proleterska brigada. Na tom odseku 15. majevička brigada prešla je Drinu noću uoči 17. decembra. Međutim, Štab 17. divizije tom odstupanju od prvobitnog plana da se 15. majevička brigada prebaci preko Drine kod Kurijačice, uopšte nije obavestio Štab Južne operativne grupe divizije, koji je sve svoje dalje direktive zasnivao na pretpostavci da su se kod Kurijačice prebacile 2. krajiška i 15. majevička brigada. Posle prelaska Drine 15. majevička brigada izbila je na liniju Mala Obarska - Donje Crnjelovo. Tako je, praktički, 17. decembra završeno prebacivanje svih jedinica 17. divizije na levu obalu Drine. Jedino je 1. artiljerijska brigada ostala na svojim vatrenim položajima s tim što je 4. divizion iz Loznice premešten na položaj Šor - Lipnice.⁹⁹

Sedamnaesta slavonska brigada 28. divizije prešla je Drinu na dva mesta: dva bataljona i Štab kod Balatuna, a tri bataljona sa jedinicama 6. proleterske brigade kod Badovinaca. Poslednji delovi 17. brigade prešli su reku 17. decembra, posle čega je cela brigada usiljenim maršem upućena preko Male Obarske na drum Bijeljina - Brčko da bi zauzela položaje na liniji Šubare - Suljin Han, zapadno od Bijeljine.¹⁰⁰

Ostale brigade 28. divizije držale su položaje u dolini Drine i to: 21. slavonska brigada na liniji Modran - Donja Trnava - Čengiće - Gornja Pilića, zapadno od Janje, a 25. brodska brigada na liniji Muslimanski Šepak - Gradac (trig. 425) jugozapadno od Janje.¹⁰¹

U vezi sa primljenim naređenjima da jedinice 45. divizije što pre izbiju na liniju Prnjavor - Lešnica, Štab Divizije je 16. decembra naredio 20. srpskoj brigadi da 17. decembra izvrši marš ka Novom Selu, 23. sr-

⁹⁷> Zbornik NOR, tom IV, knj. 31, dok. br. 79.

⁹⁸> Isto, tom I, knj. 15, dok. br. 181; Gligo Mandić, n.d., str. 282-285.

⁹⁹> Zbornik NOR, tom I, knj. 15, dok. br. 181, str. 530 i 531; Gligo Mandić, n.d., str. 285.

¹⁰⁰> Isto, tom IV, knj. 31, dok. br. 130; Zdravko B. Cvetković, n.d., str. 212.

¹⁰¹> Zbornik NOR, tom IV, knj. 31, dok. br. 130; knj. 32, dok. br. 35.

pskoj brigadi u Prnjavor, a 24. srpskoj brigadi na prostor Runjani - Lipnica - Kozjak. Time su se jedinice 45. divizije približile mestima prelaza 17. divizije jer je bilo planirano da se i 45. divizija upotrebi u dolini Drine radi zatvaranja pravca Kozluk - Janja.¹⁰²⁾

Dvadeset treća divizija posle oslobođenja Ljubovije 15. decembra zadržala se na tom prostoru radi sređivanja i odmora i izrade skela, splavova i čamaca od priručnog materijala za prelaženje preko Drine. U borbama na odseku Rogačica - Ljubovija, vođenim od 10. do 15. decembra, 23. divizija imala je 97 poginulih, 308 ranjenih i 35 nestalih boraca, dok su neprijateljevi gubici, prema izveštaju Štaba 23. divizije od 15. decembra za prvu polovinu decembra, iznosili 813 poginulih, 951 ranjen i 3 zarobljena. Ti gubici su, očigledno, preterani i svakako, bili su daleko manji nego što su ih jedinice 23. divizije prikazivale u svojim izveštajima.¹⁰³⁾

Pripreme 23. divizije za prelazak na levu obalu Drine bile su kratke jer je Štab 14. korpusa već 17. decembra izdao zapovest 23, 25. i 45. diviziji i Inženjerskoj brigadi za dalja dejstva u dolini Drine.

Štabu 23. divizije naređeno je da s jednom brigadom sadejstvuje 24. srpskoj brigadi 45. divizije u napadu na neprijatelja na desnoj obali Drine kod Zvornika, a dve brigade odmah da pređu na levu obalu reke i postave se između Vlasenice i Drinjače radi zatvaranja tog pravca i sprečavanja izvlačenja delova nemačke pukovske grupe »Skenderbeg« ka Zvorniku.

Štabu 45. divizije naređeno je da njegova 24. brigada i jedna brigada 23. divizije likvidiraju neprijatelja kod Zvornika na desnoj obali Drine, a zatim da se u rejonu prikupljanja pripreme za prevoženje svojih jedinica na levu obalu reke.

Dvadeset petoj diviziji naređeno je da izvrši pokret iz Užica za Valjevo gde je trebalo da dobije naređenje za dalji rad, a Inženjerskoj brigadi da jedan bataljon pridoda Štabu 23. divizije radi opravke mosta kod Ljubovije, a ostala tri bataljona da ostanu u rejonu Loznice radi obezbeđenja pomoći jedinicama 14. korpusa u prebacivanju na levu obalu Drine.¹⁰⁴⁾

Vrhovni komandant maršal Tito obavestio je 17. decembra Štab Južne operativne grupe da se i 3. korpus NOVJ u operativnom pogledu stavlja pod njegovu komandu.¹⁰⁵⁾

Borbe na levoj obali Drine (17-31. decembar)

Žestoke borbe na skoro celom frontu u dolini Drine od Zvornika do Bijeljine otpočele su 17. decembra. Toga dana 17. i 28. divizija Južne operativne grupe nalazile su se na levoj obali reke, a ostale tri divizije

¹⁰²⁾ Isto, tom I, knj. 15, dok. br. 185.

¹⁰³⁾ Isto, dok. br. 178 i 203. Štab 2. armije u svom izveštaju od 22. februara 1945. Vrhovnom štabu o operacijama na Drini u vezi s podacima koje su potčinjeni štabovi dostavljali o gubicima neprijatelja napisao je ovo:

»Neprijateljski gubici u ljudstvu izneti su prema izveštajima potčinjenih štabova. Međutim, ako se uzme u obzir konstantan nesrazmeran odnos naših i neprijateljskih gubitaka, iznete neprijateljske gubitke treba primiti s izvesnom rezervom«. (A-VII, k. 272, reg. br. 3-2).

¹⁰⁴⁾ Zbornik NOR, tom I, knj. 15, dok. br. 186.

¹⁰⁵⁾ J. B. Tito, n.d., to 25, str. 119.

(23, 25. i 45) bile su u svojim rejonima prikupljanja u fazi pripreme za prelaženje na levu obalu.

Šesta proleterska brigada 17. divizije napala je 16. decembra u 23 časa neprijatelja na liniji Kuzovrat - Petrovo Polje - Trnjaci - Golo Brdo i do 5 časova ujutro, posle žestoke borbe, ovladala ovom linijom i započela borbe u samoj Bijeljini. Napad na grad nije uspeo. Neprijatelj je u protivnapadu potisnuo jedinice 6. brigade natrag na pomenutu liniju.^{106»}

U isto vreme 2. krajiška brigada vršila je pritisak na Janju i Modran, a s jednim bataljonom izbila na Suhopolje i ugrozila Bijeljину s južne strane. Njeni manji delovi zatvarali su pravac od Branjeva prema Janji, sadejstvujući 21. slavonskoj brigadi 28. divizije.

Petnaesta majevička brigada posle prelaženja Drine izbila je na put Bijeljina - Brezovo Polje i postavila se prema Bijeljini sa severozapadne strane.^{107'}

Istog dana 21. slavonska brigada 28. divizije nalazila se na liniji Gornja Pilica - Grab, a 25. slavonska brigada iste divizije dejstvovala je na komunikaciji između Muslimanskog Šepka i sela Gradac.^{108'} Osamnaesta hrvatska brigada 38. divizije 3. korpusa vršila je pritisak na komunikaciju Zvornik - Kozluk, a 21. istočnobosanska brigada iste divizije na sam Zvornik.¹⁰⁴¹

Južnije od Zvornika dve brigade 27. divizije (16. muslimanska i 19. birčanska) maršovale su prema Drinjači radi napada na to uporište, dok se 20. romanijska brigada iste divizije nalazila na položajima južno od Vlasenice radi sprečavanja prodora četnika u tom pravcu.^{110'}

Za vreme tih borbi avijacija NOVJ uspešno je dejstvovala. Bombardovala je i mitraljirala neprijateljeve kolone, koje su se nalazile u pokretu od Zvornika ka Kozluku i od Drinjače ka Zvorniku."

Redovno obaveštavan od potčinjenih jedinica o rezultatima borbi u dolini Drine, Štab Južne operativne grupe uputio je 18. decembra naređenje 17. diviziji da orijentiše potreban deo snaga ka Brčkom, a da ostale jedinice dejstvuju na odseku Bijeljina - Kozluk. Radi toga je pod komandu Štaba 17. divizije stavljena i 28 (slavonska) divizija. Istim naređenjem zahtevano je od Štaba 14. korpusa da odmah prebaci dve brigade 45. divizije na levu obalu Drine, sa zadatkom da zatvore pravac Kozluk - Janja, da se napadne neprijatelj mostobran na desnoj obali Drine kod Zvornika i da se ubrza prebacivanje 23. divizije na levu obalu reke. Radi izvršenja tih zadataka Štabu 14. korpusa potčinjena je u operativnom pogledu 1. artiljerijska brigada. Istovremeno Štabu 3. Korpusa naloženo je da svoju 27. diviziju prebaci od Drinjače na front kod Vlasenice koju su ugrožavali četnici.^{112'}

Oko Zvornika, Janje i Bijeljine vođene su oštre borbe 18. decembra, a naročito oko Bijeljine, koju je neprijatelj (Borbena grupa »Bruner«)

106) ^A *vii* k. 272, reg. br. 3-2; *Zbornik NOR*, tom IV, knj. 31, dok. br. 66, 68, 69 i 150; Gligo Mandić, n.d., str. 285.

107) *Zbornik NOR*, tom IV, knj. 31, dok. br. 69.

108) Isto, dok. br. 130.

⁹⁸ Isto, knj. 32, dok. br. 88.

110) Isto, knj. 31, dok. br. 62 i knj. 32, dok. br. 5 i 88.

ni) *AVII*, knj. 272, reg. br. 3-2.

u« Isto.

držao po cenu velikih gubitaka jer je imao u vidu da je i 7. SS divizija »Princ Eugen« prešla u nastupno-odstupni marš od Zvornika prema Bijeljini.¹¹³¹ To mesto je vremenom postalo najjače neprijateljevo uporište u severoistočnoj Bosni, tj. u trouglu Save i Drine. Za odbranu su iskopani rovovi, postavljena bodljikava žica, minska polja i ozidani betonski bunker.

U Ratnom dnevniku Komande Jugoistoka 18. decembra zabeleženo je i ovo:

»Na drinskom frontu bande vrše neprekidan pritisak prema rejonu Janja - Bijeljina. Neprijatelj je opkolio Bijeljinu. Bande su zaprečile put prema Brčkom. Čelni puk 7. SS brdske divizije, u napadu prema severu, prodro je severno od Branjeva.«.¹¹⁴¹

To je bio 13. SS brdski puk, koji je, polako ali sigurno, krčio put prema Bijeljini i pored žestokog otpora jedinica Južne operativne grupe divizija.

Komanda Grupe armija »E« izdala je direktivu 34. armijskom korpusu 18. decembra:

»3) Zadatak se menja u sledećem:

a) Komanda korpusa, napuštajući Zvornik, prikupiće sve snage koje se nalaze južno od Save u rejonu Bijeljine i sa ovim izvršiti napad na neprijateljske snage koje se prikupljaju u trouglu Drina - Sava i iste potući. Napuštanje Zvornika izvršiti po mogućstvu tek po dolasku četničkih snaga koje se kreću sa iz [jugozapadnog] pravca ka Zvorniku;

b) posle toga predvideti privremeno premeštanje težišta ove grupe na severnu obalu Save, da bi se izvojevao mostobran u Brčkom koji bi se protezao što više prema istoku;

c) pri tome Bijeljину držati s ciljem da bi se sprečilo dalje napredovanje neprijateljskih snaga neposredno južno od Save prema istoku. Uz to okuku Sava/Drina pokretnom borbom osiguravati iz Bijeljine. Posle dovođenja novih snaga, 34. armijski korpus iz Bijeljine ponovo će zauzeti Zvornik i držati ga.«.¹¹⁵¹

Osamnaestog decembra u 10 časova 6. proleterska i 15. majevička brigada napale su ponovo Bijeljину uz podršku 1. artiljerijske brigade, koja se noću 17/18. decembra prebacila preko Drine u rejon sela Popova. Prebacivanje artiljerijske brigade Štab 17. divizije izvršio je na svoju ruku i bez odobrenja Štaba Južne grupe pa je brigada povučena na desnu obalu Drine 22/23. decembra. To je bio vrlo rizičan potez Štaba 17. divizije koji se, na sreću, dobro završio.¹¹⁶¹

U vreme napada na Bijeljину jedinice 6. i 15. brigade uspele su da u toku dana ovladaju većim delom grada i da potisnu neprijatelja ka železničkoj stanici, silosu i nekim drugim tvrđim zgradama, odakle je nastavio da pruža uporan otpor. Pošto su delovi nemačkog 13. SS brdskog puka uspeli pred mrak da se probiju preko Janje ka Bijeljini, to

¹¹³¹ Otto Kumm, n.d., str. 343; *Zbornik NOR*, tom IV, knj. 31, dok. br. 146. i 150; *AVII*, k. 272, reg. br. 3-2.

¹¹⁴¹ *Zbornik NOR*, tom XII, knj. 4, prilog br. 1, str. 1114.

¹¹⁵¹ Isto, prilog br. 2, str. 1199.

¹¹⁶¹ Isto, tom IV, knj. 31, dok. br. 150; Gligo Mandić, n.d., str. 286-287.

su se 6. proleterska i 15. majevička brigada povukle iz grada. Šesta proleterska brigada čvrsto je zaposela mostobran kod Amajlija i Popova a 15. majevička brigada je s prostora oko sela Obarske čvrsto zaprečila komunikaciju Bijeljina - Crnjelovo.¹¹⁷⁾

Istog dana oko 5 časova 2. krajiška brigada 17. divizije zauzela je Janju ali su je delovi 13. SS brdskog puka protivnapadom, izvršenim pre mraka, povratili i odatle se uputili ka Bijeljini radi deblokade opkoljenog nemačkog garnizona. U tim borbama neprijatelj je uspeo da odbaci jedinice 28. divizije i 2. krajiške brigade na položaje ka Muslimanskom Šepku, Donjoj Pilići i Bjeloševcu.¹¹⁸⁾

Dve brigade (16. muslimanska i 19. birčanska brigada) 27. divizije napale su 18. decembra Drinjaču i, sutradan je oslobodile, pa produžile u pravcu Zvornika koji je u sadejstvu 21. istočnobosanske brigade 38. divizije oslobođen 20. decembra. Toga dana je i 14. srpska brigada 23. divizije u sadejstvu sa 24. srpskom brigadom 45. divizije oslobodila Mali Zvornik.¹¹⁹⁾

Borbe u dolini Drine produžile su se s promenljivim uspehom. Bijeljina je bila i dalje u čvrstoj blokadi, dok je avijacija NOVJ tukla neprijateljske kolone između Kozluka i Janja.¹⁾ »

U međuvremenu je 45. diviziji naređeno da njene 20. i 23. srpska brigada forsiraju Drinu, a 24. tipska brigada da i dalje vrši pritisak na Zvornik i da obezbeđuje desnu obalu Drine od Zvornika do Koviljače.¹²¹⁾ Izvršavajući to naređenje, 20. srpska brigada je 18. decembra kod Kurijačice prebacila svoja dva bataljona, a noću uoči 19. decembra, još jedan bataljon. Brigada je dobila zadatak da likvidira neprijatelja na delu komunikacije od sela Potoka do sela Obriježa, južno od Janje. Međutim, pošto je nemački 13. brdski puk u večernjim časovima ovladao Janjom i produžio ka Bijeljini, zadržavajući u Janji manje snage, bataljoni 20. brigade izvršili su napad noću između 18/19. decembra i udarili u prazno - jer je neprijatelj s tih položaja već izvršio pokret u pravcu Janje.¹²²⁾

Dvadeset treća srpska brigada otpočela je prelaženje preko Drine 18. decembra na prelazu kod Badovinaca. Prelaz preko reke 3. brigada završila je 20. decembra u zoru bez dodira s neprijateljem.¹²³⁾

Prelaz jedinica 23. divizije otpočeo je 19. decembra uz pomoć priručnih sredstava (skele i splavovi), užurbano pripremanih prethodna dva dana. Deveta srpska brigada završila je prebacivanje kod Ljubovije 21. decembra. Sedma srpska brigada otpočela je prebacivanje tek 21. decembra kada je jedan bataljon prešao preko Drine kod sela Tegara dok su se ostali bataljoni prebacili na mestu prelaza Čitluk - Čuline (južno od Zvornika) 23. decembra. Četrnaesta srpska brigada prebacivala se od 21. do 23. decembra kod Zvornika. Tako su sve brigade 23. divizije bile spremne 23. decembra za borbu protiv Severne grupe četničkih korpusa koji su izbili u dolinu Spreče.¹²⁴⁾

¹¹⁷⁾ Zbornik NOR, tom IV, knj. 31, dok. br. 150; Gligo Mandić, n.d., str. 287.

¹¹⁸⁾ Zbornik NOR, tom IV, knj. 31, dok. br. 150; Otto Kumm, n.d., str. 343.

⁹⁾ Zbornik NOR, tom IV, knj. 31, dok. br. 146; knj. 32, dok. br. 5 i 88; tom I, knj. 15, dok. br. 202; Ahmet Đonlagić, n.d., str. 356-363.

¹²⁰⁾ AVII k. 272, reg. br. 3-2.

¹²¹⁾ Zbornik NOR, tom I, knj. 15, dok. br. 202, str. 596 i 597.

¹²²⁾ Isto, tom IV, knj. 31, dok. br. 67, 68 i 154.

¹²³⁾ Isto, dok. br. 68 i 155.

¹²⁴⁾ Isto, tom I, knj. 15, dok. br. 186, 199 i 203.

U međuvremenu, 19. decembra u 18,30 časova, Štab Južne operativne grupe prateći razvoj događaja na drinskom frontu, uputio je radiogramsko naređenje štabovima 3. i 14. korpusa i 17. divizije, u kojem je stajalo:

»1. Dosadašnji način dejstva naših jedinica na levoj obali Drine se samo na počesno zalaganje pojedinih bataljona i brigada. Ovo nije dalo željene rezultate, već je omogućilo probijanje neprijateljske prethodnice.

2. Obzirom na raspored i jačinu neprijatelja kod Bijeljine i Zvornika, imamo sve uslove za počasno uništenje ovih grupa, napadajući neprijatelja na pogodnom mestu s jačim i grupisanim našim snagama.

3. - U tom cilju vršimo sledeću podelu:

a) Sektor Bijeljina - Janja od reke Save na jug do linije Kurijačica - s. Banjica - Priboj (sve zaključno) 17. i 28. divizija, sa zadatkom uništenja bijeljinske neprijateljske grupe.

b) Sektor Kozluk - Zvornik - Drinjača, južno od linije Kurijačica - Banjica - Priboj: 23. 45. i 38. divizija pod rukovodstvom Štaba XIV korpusa, sa zadatkom uništenja zvorničke neprijateljske grupe na obema obalama. U cilju objedinjavanja dejstava 38. i 45. divizije odrediti jednog člana Štaba XIV korpusa koji će se nalaziti kod Štaba 45. divizije¹²⁵

U vezi s tim naređenjem, Štab 14. korpusa izdao je direktivu br. 1 potčinjenim jedinicama za dejstva u dolini Drine, od Zvornika do njenog ušća, kojom je predvideo:

- da 45. divizija sa svoje tri brigade (20. 23. i 24. srpska brigada) onemogućiti komuniciranje neprijatelja od Janje prema Bijeljini, da jačim snagama sa položaja Potok - Gornja Pilića napada neprijatelja pravcem Potok - Branjevo - Muslimanski Šepak i desnim obuhvatnim manevrom kod Trnovice izbije na komunikaciju Šepak - Zvornik, a zatim, pošto uništi opkoljene grupacije na prostoru Branjevo - Njiverice - Rojčević - Šepak, da produži dejstvo na jug i uništi drugu grupu neprijatelja koja se nalazila od Trnovice do Colopeka;

- da 38. divizija blokira Zvornik a zatim dejstvom jačih snaga preko Grbavca i trig. 215 da preseče komunikaciju Colopek - Zvornik i pristupi uništenju opkoljene neprijateljeve grupe;

- da 23. divizija, istovremeno kad snage 45. divizije izbiju kod Trnovice i počnu uništavanje neprijateljeve grupe kod Šepka pristupi delom snaga uništenju neprijateljeve grupe od Trnovice do Colopeka;

- da pukovski i minobacački divizion 1. artiljerijske brigade sa vatrenog položaja u okuci Drine, istočno od sela Branjeva, podržavaju napad jedinica 45. divizije. Međutim, ta dva divizion su, bez znanja Štaba korpusa i Štaba Južne grupe divizija bila prebačena preko Drine istočno od Bijeljine radi podrške napada jedinica 17. divizije na Bijeljinu tako da je 45. divizija ostala bez te podrške;

- da 24. srpska i Inženjerska brigada pripreme izgradnju mosta kod Zvornika čime bi se likvidiralo neprijateljevo uporište u Malom Zvorniku.

¹²⁵) AVII, k. 272, reg. br. 3-2.

Potpukovnik Momčilo Poleksić, šef Operativnog odseka određen je da objedinjuje dejstva 38. i 45. divizije.^{126'} (Prilog br. 1)

Štab 17. divizije NOVJ postupajući po naređenju Štaba Južne grupe izdao je svoju zapovest 20. decembra u 12,20 časova. Dvadeset osmoj diviziji naređeno je da dejstvuje glavninom snaga od Kurijačice do Patkovače, likvidira neprijatelja u Janji i čvrsto zatvori komunikacije koje vode od Bijeljine i Janje za Koraj; deo snaga trebalo je da ostavi oko Teočaka radi čišćenja terena od zelenog kadra i četnika čvrsto se povezujući levo s jedinicama 17, a desno s jedinicama 45. divizije. Druga krajiška brigada trebalo je da napada delove četničkog Majevičkog korpusa na prostoru Ugljevik - Begutovo Selo - Maleševci a zatim da produži dejstva na prostor Koraj - Čelić - Pukiš radi uništenja delova ustaško-domobranske 12. hrvatske divizije i zelenog kadra. Sa tog prostora trebalo je da dejstvuje prema Brčkom i da spreči svaku intervenciju neprijatelja iz Brčkog ka Bijeljini. Manje snage 2. krajiške brigade trebalo je angažovati za čišćenje prostora između Koraja i Brezovog Polja i za održavanje čvrste veze sa 15. majevičkom brigadom na pravcu Brezovo Polje - Vršani. Petnaesta majevička brigada dobila je zadatak da se postavi na prostor Velika Obarska - Dragaljevac - Vršani i da glavnim snagama zatvori drum Bijeljina - Brčko, a pomoćnim da zauzme Brezovo Polje i dejstvuje ka Brčkom, održavajući čvrstu vezu sa levim i desnim susednim jedinicama. Šesta proleterska (istočnobosanska) brigada trebalo je da se zadrži na položajima Dvorovi - Petrovo Polje - Amajlije i, u pogodnom momentu, da napadne Bijeljinu i zauzme je. Protivtenkovskom divizionu 1. artiljerijske brigade naređeno je da zauzme vatreni položaj na komunikaciji Bijeljina - Brezovo Polje radi otvaranja vatre na neprijateljeve motorizovane delove, dok je pukovski divizion dobio zadatak da se rasporedi u rejonu Obarske radi podrške jedinicama 17. divizije u napadu na Bijeljinu.^{127'}

Čim je primio zapovest 17. divizije, Štab 28. divizije doveo je svoju 17. slavonsku brigadu sa dotadašnjih položaja Šubare - Suljin Han na novi položaj Gornja Čadavica - Zabrdje. Na taj način obezbedio je pozadinu glavnih snaga Divizije s pravca Brčko - Koraj. Dvadesetog decembra 25. brdska brigada nalazila se na prostoru Loknja, a 21. slavonska brigada levo od nje, na liniji Bjeloševac - Tomići - Studenac. Obe brigade bile su orijentisane prema komunikaciji Zvornik - Janja.^{128'}

U dolini Drine rasplamsale su se još žestće borbe 20. decembra. Nemački 13. SS brdski puk 7. SS divizije »Princ Eugen« nadirao je toga dana od Janje prema Bijeljini i, jakim pobočnicama, napao 21. slavonsku brigadu na odseku Bjeloševac - Brezovica - Tomići i potisnuo je ka položaju Počivala - Kačevac. U toku te borbe poginuo je i politički komesar 21. brigade, major Branko Kuprešanin.^{129'}

Posle izbijanja u Bijeljinu glavnina 13. SS puka odmah je produžila nastupanje pravcem Bijeljina - Brezovo Polje - Brčko kako bi na širem prostoru Brčkog smenila 21. lovački puk 11. vazduhoplovne poljske

^{126>} Zbornik NOR, tom IV, knj. 31, dok. br. 72.

^{127>} Isto, dok. br. 81.

^{128>} Isto, dok. br. 130.

^{129>} Isto, dok. br. 122 i 130; Otto Kumm, n.d., str. 343.

divizije jer je on trebalo da krene na front ka reci Dravi. Na pravcu nastupanja 13. SS puka položaje je držala 15. majevička brigada 17. divizije. Neprijatelj je u žestokoj borbi, prsa u prsa, potisnuo Brigadu na liniju Gradac - Crnjelovo (Gornje i Donje) - Donja Čađavica i tako otvorio komunikaciju Bijeljina - Brčko. U toj borbi poginuo je i komandant 15. brigade major Vlado Karanović. Prilikom povratka u Štab u selo Glendiće, posle obilaska jednog bataljona, naišao je na neprijatelja na bliskom odstojanju.^{130'}

Tog dana 2. krajiška brigada izvršila je pokret na prostor Čelić - Pukiš - Mrtvice - Piperei bez dodira s neprijateljem. Šesta proleterska brigada, uz podršku artiljerije, napadala je Bijeljina - noću između 20. i 21. decembra. Međutim, u ponovljenom napadu nije postignut uspeh jer je nemačka odbrana bila ojačana prodorom 13. SS puka u to uporište. Posle tog napada Štab 17. divizije naredio je da se pukovski i minobacački divizion 1. artiljerijske brigade prebace na desnu obalu Drine.^{131'}

Jedinice 45. divizije vodile su prve borbe protiv delova nemačke 7. SS divizije »Princ Eugen« 19. decembra, i to 20. srpska brigada, ali prilično neorganizovano, jer 3. i 4. bataljon nisu dosledno postupili po primljenom naređenju Štaba Brigade. Četvrti bataljon napustio je svoj položaj bez ikakvog obezbeđenja i bez borbe. To je neprijatelj iskoristio, te napao 3. bataljon s leđa. Zbog nediscipline štabova bataljona, ni Štab 20. srpske brigade nije držao u toku borbi situaciju u rukama, zbog čega su se dejstva odvijala dosta stihijski. To je imalo za posledicu da jedinice 20. srpske brigade, zapadno od drumca Zvornik - Janja između rečica Tavne i Brezovice, ne organizuju ni jedan jači položaj s kojeg bi se suprotstavili delovi nemačke 7. SS divizije »Princ Eugen« koji su se nalazili u nastupanju od Zvornika ka Bijeljini. Ni 20. decembra situacija nije bila ništa povoljnija za 20. srpsku brigadu. Tog dana su se i poslednji delovi 1. bataljona prebacili na levu obalu Drine i produžili prema selu Batar, ali su tu bili dočekani od neprijatelja i razbijeni. Neke jedinice bile su rastrojene. Dve čete 1. bataljona ponovo su se 22. decembra vratile na desnu obalu Drine dok su se ostale jedinice 20. brigade zadržale na širem prostoru Donje i Gornje Piliće. Na tom prostoru nalazile su se i jedinice 28. divizije. Ali, one nisu ispoljile veću aktivnost a sadejstvo nije uopšte ostvareno. Zbog svega toga je u tim borbama 20. brigada imala 64 poginula, 111 ranjenih, 18 kontuzovanih i 51 nestalog borca. Štab 20. srpske brigade ovako je ocenio dejstva svojih jedinica:

»1. Bataljoni nisu imali međusobne veze i nije vršeno nikakvo izviđanje ispred pojedinih jedinica. Štabovi bataljona nisu pravilno shvatili stanje položaja neprijateljskog i nisu mislili na to da će neprijatelj nastojati da se po svaku cenu probije. S tim u vezi nisu razvijali svoju obaveštajnu službu a niti su obaveštavali Štab brigade o ma kakvim izmenama. Nije bilo dovoljnog zalaganja u samoj borbi. Štab I bataljona nije izvestio Štab III bataljona o svom proboju a prošao je bez borbe.

¹³⁰⁾ Zbornik NOR, tom IV, knj. 31, dok. 150: AVII, k. 272, reg. br. 3-2.

¹³¹⁾ Zbornik NOR, tom IV, knj. 31, dok. br. 150.

2. Drugi i IV bataljon nisu shvatili svoj zadatak ni najmanje u samom izvlačenju. Dozvolili su svojim četama da idu kuda god koja hoće i da bez borbe odstupaju, a znali su gde se III bataljon nalazi. Da su I i IV bataljon dali otpor neprijatelju na svom pravcu, I i III bataljon ne bi bili ugroženi¹³²»

Dvadeset treća srpska brigada prošla je daleko teže od 20. srpske brigade. Posle prebacivanja njenih jedinica koje se, osim nekih manjih delova, završilo, uglavnom, u zoru 20. decembra, dva bataljona postavila su se na liniji Golo Brdo - Čardačine, a glavne snage ispred sela Amajlija u koju su ušle oko 15 časova bez borbe, kao i u Janju koju je napustio 13. SS puk posle stizanja u Bijeljину. Ni Štab 23. brigade nije imao nikakvih podataka o neprijatelju na širem prostoru Janje. Neki detalji u vezi s tim nalaze se u Operacijskom dnevniku Štaba 23. srpske brigade, u kojem je zapisano:

»Kad smo sredili jedinicu i krenuli oko 15 časova, stigli smo u selo Amajliju, ali neprijatelja nije bilo u samom selu. Nismo imali nikakve podatke na kojim se položajima nalazi neprijatelj te smo krenuli prema Janji na putu za Zvornik, da bi ispitali položaj Obrijež i Ruhotine i preko Čengića zauzeli položaj Donja Trnova i uhvatili vezu sa 20. brigadom. Tačno u 15,30 sati krenuli smo i stigli na 2 km ispred Obriježa, trig. 126 i k. 115. Tada smo videli na njoj dosta vojnika, ali nismo znali koji su, te smo mislili da je to 20. brigada. Uputili smo patrolu da ispita ko je na toj koti. Kad je patrola stigla i prišla na nekoliko metara i pitala ko je to, oni su odgovorili: partizani, otvorili vatru i ranili dva druga te smo videli da je to neprijatelj. O neprijatelju smo malo znali i verovali smo da se nalazi na drumu prema Zvorniku. Sa ovim bataljonom vratili smo se na prostoriju same varošice Janje. Jedne delove smo izbacili prema Dugom Polju, a druge prema Gracini i Crnoj Bari da bi u slučaju nadiranja sprečili isto¹³³»

Ovaj primer ukazuje svakako na činjenicu da neki štabovi nisu znali mnoge elementarne stvari iz neposrednog obezbeđenja a i da je obaveštajna služba u potpunosti podbacila. Štab 23. brigade nije bio na okupu jer su se njegovi članovi nalazili u bataljonima - komandant u Amajliji, politički komesar na skelskom mestu prelaza, a načelnik Štaba u Janji.

Sutradan, 21. decembra, situacija se još više poboljšala u korist neprijatelja. Dok su prethodnog dana u borbi bili angažovani prethodnički delovi marševske kolone 14. SS brdskog puka 7. SS divizije »Princ Eugen«, sada je 14. SS puk sa 1. bataljonom desno i 3. bataljonom levo nastupao od Branjeva ka Janji, sa zadatkom da u toku dana ovlada Janjom a sutradan da nadire ka Bijeljini.

Dvadeset treća srpska brigada je prema odluci, donesenoj u 2 časa posle ponoći, krenula da zauzme položaje za napad na liniju Modran - Donja Mahala - Obrijež. U nastupanju je došlo do susretne borbe protiv kolona koje su nastupale i 14. SS puka. Od samog početka razvila se vrlo teška borba. Neprijatelj je upornim napadom oko 12 časova 22.

¹³²> Isto, dok. br. 96.

¹³³> Isto, dok. br. 155.

decembra zauzeo Janju, uz neorganizovano povlačenje jedinica 23. srpske brigade, jer su izginuli ili ranjeni skoro svi komandanti bataljona, njihovi pomoćnici i komandiri četa, boreći se hrabro u streljačkom stroju. Neprijatelj je, u stvari, pregazio položaje 20. srpske brigade i svom silinom se obrušio na 23. srpsku brigadu koja je morala da se povuče.^{134'}

Za to vreme severnije od 23. srpske brigade na liniji Dvorovi - Petrovo Polje - Amajlije nalazila se 6. proleterska brigada 17. divizije koja je, posle neuspelog napada na Bijeljину noću 20/21. decembra, vodila samo manje lokalne borbe.

Na položajima 15. majevičke brigade 17. divizije između Bijeljine i Brezovog Polja bilo je, uglavnom, mirno. Nemački 13. SS puk probio se u Brčko gde je 21. decembra smenio 21. lovački puk 11. vazduhoplovne poljske divizije. Štab 13. SS puka za neposredno obezbeđenje Brčkog uputio je svoj 2. bataljon u Čelić.^{135'}

Druga krajiška brigada 17. divizije izbila je 21. decembra na liniju Čelić - Pukiš - Mrtvice - Piperei, i vodila oštre borbe sve do 5 časova ujutro 22. decembra. Ipak, zbog jakih nemačkih, ustaško-domobranskih, četničkih i zelenokadrovskih snaga na tom prostoru, Brigada nije uspešla da zauzme Čelić i ugrozi Brčko s juga, iako je 17. slavonska brigada 28. divizije već zauzela Koraj i obezbedila pozadinu 2. krajiškoj brigadi.^{136'}

Komandant Južne operativne grupe divizija general-lajtnant Koča Popović koji je pratio razvoj situacije na levoj obali Drine naredio je na licu mesta da se 24. srpska brigada 45. divizije kod Zvornika što pre prebaci na levu obalu Drine, a 23. srpska brigada da se vrati na desnu obalu reke i da, ako put bude slobodan, pređe Drinu kod Kurijačice a, ako to ne uspe, da i ona pređe Drinu kod Zvornika. Međutim, to nije bilo moguće izvršiti jer je neprijatelj nastupao frontalno i odstupanje prema Kurijačici bilo je nemoguće.^{137'}

U toku 22. decembra nastavljene su još žešće borbe istočno, severno i severozapadno od Bijeljine. Neprijatelj je prešao u napad u 7 časova u tri napadne kolone: jedna je dejstvovala na pravcu Bijeljina - Gornje Crnjelovo kako bi razdvojila snage 15. majevičke i 6. proleterske brigade 17. divizije; druga kolona je napadala na pravcu Bijeljina - Dvorovi - Balatun i, treća, na pravcu Bijeljina - Amajlije.

Neprijatelj je zaposeo put Bijeljina - Dragaljevac i, dejstvom ka Gornjem Crnjelovu i Dragaljevcu, razdvojio 6. proletersku od 15. majevičke brigade, a napadom u pravcu Balatuna odvojio dva bataljona 6. proleterske brigade od svoje glavnine. Ta dva bataljona, s kojima se nalazio i komandant Brigade, koncentrisali su se noću 23/24. decembra u selu Velikoj Obarskoj i povezali s 15. majevičkom brigadom. Ostala dva bataljona (1. i 4. bataljon) s brigadnim delovima, vodeći vrlo tešku

^{134>} Otto Kumm, n.d., str. 345-346; *Zbornik NOR*, tom IV, knj. 31, dok. br. 155.

^{135>} Otto Kumm, n.d., str. 343; n.d., str. 343; *Zbornik NOR*, tom IV, knj. 31, dok. br. 150.

^{13>} *Zbornik NOR*, tom IV, knj. 31, dok. br. 130 i 150; Zdravko B. Cvetković, n.d., str. 213.

^{137>} *Zbornik NOR*, tom I, knj. 15, dok. br. 202, str. 601; tom IV, knj. 31, dok. br. 137 i 147. Naređenje komandanta Južne operativne grupe divizija preneo je lično načelnik Štaba Grupe general-major Ljubo Vučković (Gligo Mandić, n.d., str. 290).

borbu obezbeđivali su mostobran kod sela Badovinaca preko kojeg su 23. decembra počeli da se prebacuju delovi 23. srpske brigade.^{130»}

Za vreme tih borbi noću 22/23. decembra prebacili su se na desnu obalu Drine Pukovski i Minobacački divizion. Protivtenkovski divizion koji se privremeno nalazio s 15. majevičkom brigadom pao je neprijatelju u ruke jer se samovoljno odvojio iz kolone 15. brigade i dva bataljona 6. proleTERSke brigade, kada su prelazili drum Bijeljina - Brčko da bi se pomerili na širi prostor sela Dragaljevca, Teočaka i Gornje Čađavice i tako izbegli opasnost da ih neprijatelj nabaci na Savu i tamo uništi ili zarobi.^{139»}

U tim borbama 23. srpska brigada dejstvovala je vrlo neorganizovano. Njen deo koji se 23. decembra prebacio na desnu obalu Drine kod Badovinaca, vraćen je odmah po naređenju Štaba 14. korpusa na levu obalu. Međutim, istog dana stiglo je naređenje štaba 45. divizije da se cela brigada ponovo vrati na desnu obalu Drine. Novo prebacivanje dva bataljona 23. srpske brigade počelo je pod borbom noću 24/25. decembra, dok su mostobran obezbeđivala dva bataljona 6. proleTERSke brigade, pokazujući veliku hrabrost u borbi protiv delova 14. SS puka koji su nasrtali na mostobran. Sutradan, 26. decembra, ti bataljoni vratili su se na desnu obalu Drine u selo Badovince, da bi se, posle prikupljanja, uputili prema Kurijačici radi ponovnog prelaženja na levu obalu Drine. To su izvršili 27. decembra. U to vreme ostala dva bataljona s komandantom brigade nalazila su se na prostoru Modran - Suhopolje gde su se uputila i ova dva bataljona.^{140»}

Neprijatelj je 27. decembra napao iz Čelića položaje 2. krajiške brigade, ali je odbijen.^{141»} Do kraja decembra nije bilo nekih većih borbi jedinica 17. divizije, pa su one 31. decembra 1944. imale ovakav raspored:

- 6. proleTERSka brigada nalazila se na prostoru Ugljevik - Begutovo Selo - Maleševci, sa zadatkom čišćenja sektora Priboj - Lopare od četnika;

- 2. krajiška brigada bila je raspoređena na prostoru Čelić - Pukiš gde se pripremala da zauzme Čelić, i

- 15. majevička brigada nalazila se na položajima od Mrtvica, preko Piperaca do Gornje Bukovice, sa zadatkom da napada neprijatelja na putu Brezovo Polje - Brčko.^{142»}

Za vreme dok su jedinice 17. i 45. divizije vodile vrlo teške borbe, 28. divizija nalazila se na starim položajima. Njene jedinice nisu imale jačih borbi, niti su, pak, sadejstvovala jedinicama 17. i 45. divizije, naročito od 20. do 26. decembra. Verovatno da bi njihovo dejstvo u pozadini neprijatelja remetilo njegove planove, ali do toga nije došlo. Krajem meseca izvršena su manja pregrupisavanja jedinica 28. divizije da bi se što uspešnije vršio pritisak na Bijeljinu. Dvadeset devetog decembra ona se nalazila u ovakvom rasporedu:

^{138>} Otto Kumm, n.d., str. 345-347; *Zbornik NOR*, tom IV, knj. 31, dok. br. 150; *AVII*, k. 272, reg. br. 3-2.

¹³⁹¹ *Zbornik NOR*, tom IV, knj. 31, dok. br. 150; Gligo Mandić, n.d., str. 286-291.

^{140>} *Zbornik NOR*, tom I, knj. 15, dok. br. 196 i 202; tom IV, knj. 31, dok. br. 155.

^{141>} Isto, tom IV, knj. 31, dok. br. 150.

^{142>} Isto.

- 21. slavonska brigada na liniji Glavičor - Kojčinovac - Glogovac, s manjim snagama u Janji;

- 17. slavonska brigada na prostoru Suhopolje - Zagona, povezujući se desno sa jedinicama 21. slavonske brigade, a levo s 15. majevičkom brigadom, i

- 25. brodska brigada u rejonu sela Čengića, kao opšta rezerva 28. divizije i za obezbeđenje mostobrana kod Kurijačice.¹⁴³⁾

Tako su završene borbe 17 i 28. divizije na širem prostoru Bijeljina - Janja. U tim borbama obostrani gubici bili su znatni. Dvadesetosma divizija imala je 77 poginulih i 150 ranjenih, a 17. divizija 215 poginulih (od toga samo u 6. proleterskoj brigadi 153), 720 ranjenih, 17 kontuzovanih i 43 nestala. Gubici neprijatelja (prema proceni koja nije realna) bili su 1033 poginula 1275 ranjenih i 130 zarobljenih.¹⁴⁴⁾

U međuvremenu, od 24. do 31. decembra 45. divizija nije imala naročitih borbi jer su se njene jedinice nalazile na odmoru i sređivanju delom na desnoj obali Drine a delom na levoj. Tako se 20. srpska brigada, posle teških borbi nalazila 24. decembra na prostoru Jahovac - Batar - Dugo Polje - Potok odakle je, prema zapovesti Štaba 45. divizije izvršila marš 30. decembra pravcem Kozluk - Tabanci - Čolopek - Zvornik - Drinjača radi razmeštaja i prijema novih zadataka na prostoru Zelinje - Nova Kasaba - Drinjača.¹⁴⁵⁾ Dvadeset treća srpska brigada posle prelaženja Drine s leve na desnu obalu 25. decembra, dobila je zadatak da se uputi prema mostobranu Kurijačici. Ona je 26. decembra izvršila pokret i razmestila se na prostoru Šor - Lipnica, severoistočno od Loznice. Odatle je, posle prijema divizijske zapovesti, počela marš 30. decembra u 10 časova pravcem Lipnica - Loznica - Koviljača - Mali Zvornik, gde je stigla u 20 časova, a zatim 31. decembra do 20 časova prebacila se jednom skelom na levu obalu Drine i razmestila na prostoru sela Glumina, Kusionja, Caparda i Osmaka sa zadatkom da čisti teren i uništava četnike na tom prostoru, kao i da osigurava komunikaciju Zvornik - Kalesije.¹⁴⁶⁾ Dvadeset četvrta srpska brigada, posle završetka borbi kod Zvornika, povukla se u Loznicu, a zatim se od 24. do 29. decembra prebacila na levu obalu Drine i razmestila na prostoru Šepak (pravoslavni i muslimanski) - Trnovica - Lokanj, zapadno od Loznice, sa zadatkom da zatvara pravac od Priboja.¹⁴⁷⁾

Tako su se završila dejstva 45. divizije u dolini Drine. U vrlo teškim i dramatičnim borbama imala je 163 poginula, 361 ranjenog i 595 nestalih boraca. Izgubljeno je 38 puškomitraljeza, 6 teških mitraljeza, 89 automata, 286 pušaka i dosta drugog raznog materijala.¹⁴⁸⁾

Dvadeset peta udarna divizija izvršila je 18. decembra pokret iz šireg rejona Užica, preko Kosjerića za Valjevo, gde je, prednjim delovima stigla 23. decembra i odmah produžila za Loznicu. U rejon Loznica - Osečina izbila je 25. decembra. Tu je njen štab primio naređenje Štaba

¹⁴³⁾ Isto, dok. br. 130.

¹⁴⁴⁾ AVII, k. 272, reg. br. 3-2 (Zbornik NOR, tom I, knj. 15, dok. br. 202, str. 615).

¹⁴⁵⁾ Zbornik NOR, tom IV, knj. 31, dok. br. 154.

¹⁴⁶⁾ Isto, dok. br. 155.

¹⁴⁷⁾ Isto, dok. br. 137.

¹⁴⁸⁾ Isto, tom I, knj. 15, dok. br. 202, str. 615.

14. korpusa da odmah počne prebacivanje svojih jedinica na levu obalu Drine: jedne brigade kod Kurijačice, a dve brigade kod Zvornika.¹⁴⁹⁾ Postupajući po tom naređenju, Štab 25. divizije izdao je zapovest 26. decembra potčinjenim jedinicama za prelaženje preko Drine. Šesnaesta srpska brigada dobila je zadatak da noću između 27/28. decembra izvrši pokret pravcem Loznica - Zvornik, gde je trebalo da se prebaci čamcima preko Drine i postavi na prostor Karakaja - Jordan - Kučić Kula - Petkovci - Šešići - Sapna. Osamnaesta srpska brigada trebalo je iste noći da izvrši marš od Loznice do Malog Zvornika i tu da se prebaci preko Drine, a zatim razmesti na prostoru Kozluk - Trnovica - Rojčević - Branjevo. Devetnaesta srpska brigada dobila je zadatak da danju, 27. decembra izbije na prostor Obrijež - Kozjak a, sutradan, 28. decembra da se prebaci na levu obalu Drine kod Kurijačice i razmesti na prostoru Glavičice - Donja Pilića - Potok - Batar - Jahovac.¹⁵⁰⁾

Tako se i poslednja divizija Južne operativne grupe divizija NOVJ prebacila krajem decembra 1944. na levu obalu Drine.

Razbijanje četničke Severne grupe korpusa

Dok su se u dolini Drine vodile žestoke borbe u drugoj polovini decembra, Severna grupa četničkih korpusa nadirala je u dve kolone prema Vlasenici. Njene snage su izbile 15. decembra na liniju Zepa — Džimrije - Kram. U takvoj situaciji Štab 27. divizije na osnovu naređenja Štaba 3. korpusa odlučio je 16. decembra da privremeno prebaci na zvornički sektor 16. muslimansku i 19. birčansku brigadu radi zauzimanja Zvornika i Drinjače, a tek onda da 27. divizija pristupi razbijanju četnika koji su nadirali prema Vlasenici. Zbog toga je samo 20. romanijska brigada ostala da usporava nadiranje te četničke grupacije jačine oko 10000 četnika na pravcu Čapori (Gornji i Donji) - Han-Pijesak - Malo Polje. Snage brigade bile su skoro desetostruko slabije od četničkih i nisu mogle da ozbiljnije ugroze njihovo nadiranje.¹⁵¹⁾

Ideja četničke Vrhovne komande bila je da Severna grupa četničkih korpusa, u dve kolone: desnom na pravcu Han-Pijesak - Vlasenica, a levom na pravcu Košutica - Drapnici - Žeravica, i osloncem na bosanske četničke snage na liniji Olovo - Kladanj - Stupari, očisti prostor istočne Bosne od jedinica NOVJ, upadne u dolinu Spreče radi ishrane i sjedini se sa četničkim snagama Majevice, Trebave i Ozrena. Sa levom kolonom kretao se i general Draža Mihailović. On je tu kolonu stavio 15. decembra neposredno pod svoju komandu.¹⁵²⁾ Mihailović je 16. decembra uputio depešu Komandi Majevičko-trebavskih korpusa u kojoj je stajalo:

»Sa 10000 srbijanskih snaga ne računajući bosanske, krećem pravcem Han-Pijeska - Vlasenica - Šekovići - Tuzla i pravcem Olovo - Kladanj - Stupari - Živinice. Preduzmite odmah energične napade prema oblasti Tuzle sa svim snagama. Vi znate ko je glavni

¹⁴⁹⁾ Isto, dok. br. 202, tom IV, knj. 31, dok. br. 98.

¹⁵⁰⁾ Isto, tom IV, knj. 31, dok. br. 100.

¹⁵¹⁾ Isto, dok. br. 62; Ahmet Đonlagić, n.d., str. 348-355.

¹⁵²⁾ Isto, tom XIV, knj. 4, dok. br. 192, str. 893 i 894.

neprijatelj i napadati ga. Nemojte da u ovom momentu stvarate i druge neprijatelje. Ponavljam, najenergičnije koncentrične napade u oblasti Tuzle sa svim snagama».^{153'}

I ovog puta glavni i jedini neprijatelj četnika bio je narodnooslobodilački pokret sa svojim oružanim i revolucionarnim snagama - Narodnooslobodilačkom vojskom Jugoslavije. Kada je Mihailović uputio ovu depešu, već su se uveliko vodili novi pregovori s predstavnicima Komande Jugoistoka i Grupe armija »E« oko pomoći četnicima u hrani, odeći, obući, municiji i naoružanju. O tome je komanda Grupe armija »E« obavestila Komandu Jugoistoka, navodeći da se vode pregovori s opunomoćenikom generala Mihailovića, pukovnikom Gojkom Borotom. Takođe, Komanda Grupe armija »E« 10. decembra obavestila je komande 5. SS brdskog armijskog i 34. i 91. armijskog korpusa o saradnji i pružanju pomoći četnicima koji dejstvuju na pravcu Rogatica - Ljubovija - Zvornik - Kladanj.^{154'}

Dvadeseta romanijska brigada 27. divizije iako brojno mnogo slabija od četničkih snaga, vodila je uspešno danonoćne borbe. Elastičnom odbranom i stalnim protivnapadima ona je odolevala upornim napadima neprijatelja na pravcu Mrkalji - Capori (Gornji i Donji) - Mitrović - Han-Pijesak - Nerići - Igrište (trig. 1406). Ipak, 20. decembra, pod pritiskom neprijatelja bila je prinuđena da se prebaci u pozadinu četničkih snaga na sektor Stoborani - Podžeplje - Plane, odakle je nastavila da napada zaštitničke delove četničkih kolona.^{155'}

U petodnevnim borbama četnici su 16. decembra dostigli Han-Pijesak, 17. decembra ušli u Vlasenicu, a zatim produžili nadiranje u pravcu Drinjače i Javornika, koje su dostigli 20. decembra. Toga dana je četnička Vrhovna komanda izdala zapovest za dalji prodor prema reci Spreči.^{156'} Situacija je postala vrlo složena jer je bilo očigledno da je cilj četnika Tuzla, koju su jedinice 3. korpusa NOVJ oslobodile još 17. septembra i od tada do kraja rata čvrsto držale u svojim rukama.¹⁵⁷⁾

Štab Južne operativne grupe divizija i Štab 3. korpusa budno su pratili razvoj događaja na tom sektoru. Da bi ojačao ovaj sektor, Štab Južne grupe je 18. decembra depešom naredio Štabu 3. korpusa da što pre orijentiše 27. i 38. diviziju prema četnicima.^{158'} Istoga dana Štab 3. korpusa uputio je radiogramsko naređenje štabovima 27. i 38. divizije za dejstva prema nadirućim četničkim kolonama.¹⁵⁹⁾ Međutim, pošto su te dve divizije bile zauzete oko oslobodenja Drinjače i Zvornika, mogle su se tek 20. decembra orijentisati prema neprijatelju. Štab 27. divizije naredio je 19. decembra Kladanjskom NOP odredu, ojačanom četom

^{153>} Isto, str. 895.

^{154>} Isto, dok. br. 119, 121, 156 (str. 671-679) i 192, str. 896; tom XII, knj. 4, prilog br. 2, str. 1190 i 1193. U pomenutom obaveštenju Komande Grupe armija »E« od 10. decembra 1944, stajalo je i ovo:

»Draža Mihailović garantuje najlojalnije držanje prema nemačkim jedinicama i nudi saradnju. Znak raspoznavanja za saradnju između nemačkih jedinica i četnika je: Mitrovica«.

^{155>} Zbornik NOR, tom IV, knj. 31, dok. br. 76; Ahmet Đonlagić, n.d., str. 348-355.

^{156>} Isto, tom XIV, knj. 4, dok. br. 125, 156 i 192.

^{157>} Isto, tom IV, knj. 29, dok. br. 79.

^{158>} Isto, knj. 32, dok. br. 5 i 88; Ahmet Đonlagić, n.d., str. 360; AVII, k. 408/A, reg. br. 3-8/1, list 111.

^{159>} Zbornik NOR, tom IV, knj. 31, dok. br. 83.

Odeljenja zaštite naroda, da se orijentiše na prostor Grabovica - Pravoslavni Džemat - Kozja ravan i da izvrši pritisak na Vlasenicu. Istim naređenjem Štab 27. divizije stavio je u zadatak Komandi Birčanskog područja da sa svojim partizanskim stražama dejstvuje kao gerila u pozadini četnika.¹⁶⁰ Uz to, Štab 27. divizije u vreme dok su se 16. muslimanska i 19. birčanska brigada nalazile na usiljenom nastupnom maršu od Cikota ka Šehovićima, izdao je zapovest ovim brigadama i Srebrničkom NOP odredom za razbijanjem četnika. Zapovešću je bilo predviđeno da 16. muslimanska brigada, kao leva divizijska kolona izbegavajući frontalnu borbu napada neprijatelja pravcem Pobude - Nova Kasaba - Tikvarići - Rudište (trig. 933) - Vrelo - Bačkovac (trig. 972), tj. u pozadinu i u bok četničkih glavnih snaga. Devetnaesta birčanska brigada, kao desna divizijska kolona dobila je zadatak, izbegavajući frontalne borbe, da napada neprijatelja pravcem Nova Kasaba - Pribinić - Metaljka - Rogosija - Sadići - Milovanovići - Stolica, takođe, u pozadinu i bok glavnih četničkih snaga na širem prostoru Šekovića. Srebrnički NOP odred stavljen je pod komandu Štaba 19. brigade.¹⁶¹

I Štab 38. divizije, postupajući po korpusnom naređenju od 18. decembra, preduzeo je odgovarajuće mere. Naredio je 21. istočnobosanskoj brigadi da se uputi prema Papraći, odnosno prema Borogovu, jakim topografskom sklopu severoistočno od Šekovića, kao i prema Kominjači, a 18. hrvatskoj brigadi da krene ka Šekovićima.¹⁶²

Prema zamisli Štaba 3. korpusa trebalo je jednovremenim udarom 38. divizije iz doline Spreče, i 27. divizije od Nove Kasabe, razbiti neprijatelja na liniji Šekovići - Paprača. Ipak, do potpune realizacije te zamisli nije moglo doći, jer je 27. divizija kasnila skoro dva dana, a i brigade 38. divizije nisu jednovremeno napale neprijatelja.

Dvadeset prva istočnobosanska brigada prva je stupila u borbu 20. decembra u 6 časova ujutro, napadajući na Borogovu, gde su bili izbili prednji delovi Grupe korpusa Gorske garde i 3. divizije Srpskog udarnog korpusa, pošto su prethodno zauzeli sela Selišta, Kopito i Vidakovići. Zbog vrlo lošeg vremena i slabih veza između pojedinih jedinica, napad nije uspeo i brigada je bila primorana da se povuče 21. decembra u 12 časova na položaj Kula - Osmaci - Kakanj (brdo - k. 391).¹⁶³ Tog dana (21. decembra u 7. časova ujutro) desna kolona 38. divizije, tj. 18. hrvatska brigada, izbila je na prostor Vidakovići - Petrovići, severno od Šekovića, ali se i ona, posle višerasovne borbe morala povući na Rakino brdo. Zbog jakog pritiska četnika u pravcu Osmaka, na položaje 21. istočnobosanske brigade, 18. hrvatska brigada se, po naređenju načelnika Štaba 38. divizije, povukla na liniju Vukovina - Vis, južno od Prnjavora.¹⁶⁴

U toku 12. decembra 3. divizija četničkog Srpskog udarnog korpusa uspela je da zauzme Papraču, Osmake i brdo Kakanj, odakle je 21. istočnobosanska brigada 38. divizije, posle duže borbe, bila primorana da

¹⁶¹ »Isto! dok! br. 83; zapovest Štaba 27. divizije od 20. decembra 1944. godine, i«) Isto! knj. 32, dok. br. 88.

¹⁶³ Isto, knj. 31, dok. br. 123; Ahmet Đonlagić, n.d., str. 366 i 367.

»M) Zbornik NOR, tom IV, ke. 31, dok. br. 136.

se povuče preko reke Spreče na liniju Bulatovići - Memići. To je stvorilo opasnu situaciju po desnokrilnu 18. hrvatsku brigadu, koja je time došla u položaj da bude natkriljena na svom levom boku, pa je drugim naređenjem načelnika Štaba 38. divizije povučena na desnu obalu Spreče.^{165»}

Dok su se vodile borbe na desnom (severnom) krilu 3. korpusa, na njegovom levom (južnom) krilu 16. muslimanska i 19. birčanska 27. divizije prešle su 20/21. decembra u nastupni marš prema Šekovićima. Pošto su se brigadne kolone kretale na malom međusobnom i skoro paralelnom rastojanju, štabovi 16. i 19. brigade išli su zajedno. Kada je čelo leve kolone (16. brigada) krenulo sa Stolica prema Milića stijeni (k. 827), s kojim su bili štabovi obe brigade, pred njima se ukazalo mnoštvo vatri u dolini Drinjače oko Šekovića. To su bili komora četničke Grupe korpusa Gorske garde i Oplenačka četnička brigada koja je obezbeđivala komoru. Štabovi 16. muslimanske i 19. birčanske brigade brzo su se dogovorili da se izvrši obuhvatni napad, koji je počeo na sat-dva pre svanuća 22. decembra. Napad je bio strahovit i iznenađan. Brigade su prešle na juriš, razbile četnike i došle do velikog plena. Postojala je šansa da te četničke snage budu u potpunosti uništene. Ali, brigade to nisu iskoristile jer su se zadržale zbog umora, sakupljanja plena i brige oko zarobljenih četnika. Pored toga jedinice brigada su se izmešale tako da je bilo potrebno da se srede za dalja dejstva. U takvoj situaciji četnici su uspeali da pobjegnu ka selu Jerkovićima.^{166'}

Oko podne, 22. decembra, situacija na području Šekovića izmenila se. Zaustavljen ispred Šekovića, neprijatelj se uputio jednom kolonom desnom obalom Drinjače ka Bačkovcu, a drugom kolonom od Borogova ka Šekovićima. Cilj je bio da se ponovo zauzmu Šekovići. Štab 27. divizije međutim, energično je reagovao i odmah uputio u protivnapad prema Bačkovcu 16. brigadu a prema Borogovu 19. brigadu. Posle oštne borbe neprijatelj je odbačen u pravcu Kladnja i reke Spreče.^{167'}

Da bi obezbedio Tuzlu s juga i zapada, Štab 3. korpusa prateći situaciju na svom sektoru, naredio je 21. decembra da Tuzlanski NOP odred brani pravac Đurđevik - Živinice, a Posavsko-trebavski NOP odred uputio je iz Puračića ka Ozrenu odakle je Ozrenski četnički korpus pokušavao da napada prema Tuzli, kao i sa Trebave.^{168'} Na sektoru Tuzle trenutno je najopasniji pravac bio od Kladnja prema Živinicama, kojim su napadali 1. i 2. divizija Srpskog udarnog korpusa, Južnomoravski korpus i Kladanjska brigada.^{169»}

^{165>} Isto, dok. br. 123 i 136.

^{166>} Isto, knj. 32, dok. br. 5; Ahmet Đonlagić, n.d., str. 367-370. U vezi s ovim teškim četničkim porazom u Šekovićima komandant Grupe četničkih korpusa Gorske garde, potpukovnik Nikola Kalabić izvestio je 23. decembra 1944. četničku Komandu Srbije:

»Juče sam Vam javio za komoru. Komora mi je sva propala kao i dosta ljudstva posle borbe od 10 sati na život i smrt a napala ih je 27. divizija u samom Šekoviću. Avalci [Avalski četnički korpus] bili udaljeni 3 km pa nisu spasli. Zločin! posle ove katastrofe ne znam dalje šta da radim jer su mi dva najbolja bataljona propala kao i mnogo municije za teški bacač, pušku i drugo, koju sam dobio na polasku sa Devetaka«. (Zbornik NOR, tom XIV, knj. 4, dok. br. 156, str. 691).

^{167>} Ahmet Đonlagić, n.d., str. 370-371.

^{168>} Zbornik NOR, tom IV, knj. 31, dok. br. 85.

^{169>} Isto, dok. br. 146, nap. 103.

Štab Južne operativne grupe divizija da bi olakšao dejstva jedinica 3. korpusa izdao je 22. decembra naređenje Štabu 14. korpusa da svoju 23. diviziju što pre ubaci u borbu u dolini Spreče.¹⁷⁰ Međutim, ta divizija sporo se prebacivala preko Drine kod Ljubovije i Zvornika, tako da su njeni prvi delovi ubačeni u borbu tek 24. decembra.¹⁷¹ Za to vreme jedinice 3. korpusa produžavale su same da vode borbu protiv glavnine četničkih snaga u dolini Spreče.

Zarobljavanjem komore Grupe korpusa Gorske garde četnici su skoro ostali bez snabdevanja municijom ali im to još uvek nije smetalo da i dalje vrše oštar pritisak na jedinice 38. divizije NOVJ. Zbog toga je 21. istočnobosanska brigada bila primorana da se noću između 21/22. decembra povuče na liniju Simin Han - Požarnica, istočno od Tuzle, dok je 18. hrvatska brigada održala svoje položaje na desnoj obali Spreče odbijajući sve pokušaje četnika da od Visa pređu reku Spreču.¹⁷²

Pojava jakih četničkih snaga na pravcu Kladanj - Zivinice predstavljala je najneposredniju opasnost po Tuzlu. Ceneći situaciju, Štab 3. korpusa odlučio je da orijentiše i 27. diviziju na taj pravac sa zadatkom da razbije četnike i otkloni neposrednu opasnost za Tuzlu. Za izvršenje tog zadatka Divizija je ojačana 17. majevičkom brigadom 38. divizije.¹⁷³ Postupajući po toj odluci, Štab 27. divizije zapovešću od 23. decembra regulisao je zadatke potčinjenih jedinica. Šesnaesta muslimanska brigada dobila je zadatak da se razmesti na prostoru šekovićkih i brajinačkih sela s tim da dva bataljona budu spremna za napad na neprijatelja kod Kladnja na prostoru Trnovo - Dopasci (Gornji i Donji) - Pelemaš. Devetnaesta birčanska brigada trebalo je da se postavi na polazni položaj Jelečići - Noćajevići i odatle da napadne četnike na liniji Majdan - Stupari - Matijevići; delom snaga i sa Kladanjskim NOP odredom trebalo je da obezbeđuje bolnice 27. i 38. divizije u selu Svojat. Sedamnaestoj majevičkoj brigadi naređeno je da se postavi na liniji Naseoci - Krišići - Zukići i, kao desna kolona 27. divizije, da napadne četnike prostorom severno od Matijevića ka Đurđeviku.

Istom zapovešću naređeno je Komandi Birčanskog vojnog područja i četi Ozne da ostanu u selu Mitrovići a Birčanskom NOP odredu da oстане u rejonu Brainaca i da vrši izviđanja prema Paprači. Dvadeseta romanijska brigada dobila je zadatak da se od Vlasenice uputi ka selu Trnovu.¹⁷⁴ Ona je, inače, ušla u Vlasenicu 23. decembra i, u oštroj susretnoj borbi, razbila Timočki korpus koji je bio opšta rezerva četničke Vrhovne komande, a zatim ga odbacila prema Kladnju.¹⁷⁵

Srebrenički NOP odred nalazio se u pokretu od Bratunca prema liniji Cikote - Šekovići.

U toku 23. decembra 21. istočnobosanska brigada držala je položaj na liniji Simin Han - Požarnica, dok je 18. hrvatska brigada bila primorana da se povuče malo zapadnije na liniju Mijanovići - Dubnica. Tako je Tuzla tog dana bila zaštićena: sa severa Majevičkim NOP odredom

•70) IstO.

¹⁷¹> Isto, tom I, knj. 15, dok. br. 203, str. 625.

¹⁷²> Isto, tom IV, knj. 31, dok. br. 123 i 136.

¹⁷³) Isto, dok. br. 91; Ahmet Đonlagić, n.d., str. 372-374.

¹⁷⁴> Zbornik NOR, tom IV, knj. 31, dok. br. 91.

¹⁷⁵> Isto, dok. br. 76, nap. 9; Ahmet Đonlagić, n.d., str. 371 i 372.

koji se nalazio prema Brčkom; sa zapada Posavsko-trebavskim NOP odredom prema Puračiću, odnosno Ozrenu; a s juga 18. hrvatskom brigadom na pomenutoj liniji i Tuzlanskim NOP odredom prema Đurđeviku i sa istoka 21. istočnobosanskom brigadom.^{176'}

U borbu je 24. decembra stupila i 23. divizija NOVJ. Sa svoje tri brigade (7, 9. i 14. srpskom brigadom) izvršila je bočni napad na pravcu Zvornik - Tuzla. Četrnaesta brigada (na desnom krilu 23. divizije) napadala je pravcem Kalesije - Prnjavor; 7. brigada nanosila je udar u pravcu Caparda i Osmaka, kao srednja kolona Divizije, a na levom krilu prema Matkovcu, Papračama i Kalabačama, prešla je u napad 9. brigada.^{177'} To je poremetilo plan Štaba četničke Vrhovne komande koji je predviđao da se 25. decembra izvrši koncentričan napad na Tuzlu svim raspoloživim jedinicama, uključujući i četnike Ozrenskog, Majevičkog i Trebavskog korpusa.^{178'}

Uveče 24. decembra dve brigade 27. divizije vodile su manje borbe protiv četnika na pravcu Kladanj - Živinice čiji su prednji delovi izbili pred Đurđevik. Sutradan, 25. decembra, obe brigade uvele su u borbu sve svoje bataljone i pokušale da ubace nadmoćnijeg neprijatelja na Kohnuh-planini. Pošto u tome nisu uspele, četnici su izbili na liniju Gračanica - Đurđevik.^{179'}

Istog dana (25. decembra) u zoni dejstva 38. divizije došlo je do vrlo teških borbi naročito na odseku Lučino brdo - Požarnica - Pelemiš, gde su pojedini položaji prelazili po nekoliko puta iz ruke u ruku. Jedinice 21. istočnobosanske brigade žestoko su se borile i, na kraju 26. decembra, primorale neprijatelja na povlačenje. U međuvremenu se 18. hrvatska brigada povukla na nove položaje na liniji Međaš - Plješevica. U popodnevrim časovima 24. decembra Jastrebački i Javorski četnički korpus uspeali su da ovladaju tim položajima i da se zadrže na njima i 25. decembra.^{180'}

Ceneći situaciju na sektoru 38. divizije Štab 3. korpusa naredio je 25. decembra da jedinice 38. divizije u sadejstvu sa jedinicama 14. korpusa napadnu neprijatelja u rejonu planine Jelice i unište ga.^{181'}

Za vreme dok je 38. divizija vodila navedene borbe, 14. srpska brigada 23. divizije izbila je u Prnjavor i produžila nastupanje u pravcu sela Rajinaca, 7. srpska brigada ovladala je Capardima i Osmacima, a 9. srpska brigada oslobodila je sela Kalabaču, Matkovac, Papraču i više šekovičkih i brainovačkih zaselaka.^{182'} Međutim, pošto Štab Južne operativne grupe nije bio zadovoljan tempom napada brigada 23. divizije, još 25. decembra naredio je Štabu 14. korpusa da 23. divizija ubrza nadiranje ka Tuzli, u bok četničke grupe.^{183'} Štab 14. korpusa je i sam bio

^{176>} Zbornik NOR, tom IV, knj. 31, dok. br. 123 i knj. 32, dok. br. 88.

^{177>} Isto, tom I, knj. 15, dok. br. 203, str. 625.

^{178>} Isto, tom, XIV, knj. 4, dok. br. 192, str. 905.

^{179>} Ahmet Đonlagić, n.d, str. 375 i 376. Na liniji Gračanica - Đurđevik nalazila se četnička leva kolona: Južnomoravski i Srpski udarni korpus (bez 3. divizije graničara), Kladanjska i Vlasenička brigada (Zbornik NOR, tom IV, knj. 31, dok. br. 146, nap. 107; tom XIV, knj. 4, dok. br. 156, str. 694 (depeša br. 180) i dok. br. 192, str. 907 (depeša br. 148)).

^{180>} Zbornik NOR, tom IV, knj. 31, dok. br. 123 i 136; tom XIV, knj. 4, dok. br. 156, str. 696 i dok. br. 192, str. 907 i 908.

^{181>} Isto, tom IV, knj. 31, dok. br. 97, 101 i 146; Ahmet Đonlagić, n.d, str. 376.

^{182>} Isto, tom I, knj. 15, dok. br. 203, str. 626.

^{183>} AVII, k. 272, rég. br. 3-2; Zbornik NOR, tom I, knj. 15, sok. br. 202, str. 606.

nezadovoljan dejstvima 23. divizije pa je i on 26. decembra izdao naređenje da ta divizija (čije su se jedinice tog jutra nalazile na liniji Prnjavor - Vacetina - Brainci - Šekovići) pređe u energičan napad.^{184'}

U međuvremenu je Draža Mihailović, uviđajući nepovoljan razvoj situacije po njegove jedinice na desnom krilu, naredio depešom 25. decembra desnoj koloni da odustane od napada na Tuzlu i krene dolinom Spreče u pravcu Živinica i Đurđevika kako bi se što pre oslonila na Ozren. Tog dana desna kolona nalazila se na liniji Lipovice - Svračić - Gornje Petrovice - Jeginov Lug.^{185'}

Pošto su se četnici nalazili na oko 10 km od Tuzle, Štab 3. korpusa rešio je da odbranu Tuzle ojača upućivanjem 16. muslimanske brigade na liniju Ilinčica - Gavranić - Kamenito brdo - Kovačići.^{186'} Devetnaestoj birčanskoj i 20. romanijskoj brigadi naređeno je da noću 26/27. decembra napadnu neprijatelja na liniji Noćajevići - Stupari.^{187'}

Ujutro 26. decembra 16. muslimanska brigada krenula je u dve kolone prema Bašigovcima i Đurđeviku. Marš je izveden iza linije fronta 19. birčanske i 17. majevičke brigade. Došlo je do susretne borbe ispred Đurđevika s jednom manjom četničkom grupom u kojoj je učestvovao i Tuzlanski NOP odred. Zajedničkim naporima četnici su potisnuti od Đurđevika.^{188'}

118. hrvatska brigada je napala u 5 časova ujutro četnike na liniji Vukovije - Tojšići. Četnička 2. i 3. brigada Gorske garde odbačene su ka Požarnici i Kikaču. Koristeći se neodlučnošću jedinica 18. hrvatske brigade da produže energično gonjenje, neprijatelj je uspeo da se pregrupiše i preduzme protivnapad s Oplenačkim korpusom i 1. brigadom. U protivnapadu 18. hrvatska brigada je potisnuta na polazni položaj.^{189'}

Za to vreme 21. istočnobosanska brigada odolevala je žestokim napadima četnika i čvrsto držala u svojim rukama položaje na liniji Simin Han - Požarnica.^{190'}

Na delu fronta 23. divizije snažniju aktivnost ispoljila je 14. srpska brigada. Ona je noću, u sadejstvu s jedinicama 7. srpske brigade, napadala četnike na sektoru Vukovije - Svračić i kod Čaklovića, a u sadejstvu delova 18. hrvatske brigade vršila je pritisak na Babinu Luku.^{191'}

Štab 3. korpusa prateći s velikom pažnjom razvoj situacije zaključio je da je došao trenutak da se pređe u opšti napad na četnike. Rešio je da 17. majevičku brigadu upotrebi umesto za odbranu Tuzle, za napad na četnike, i naredio da se jedinice kako koja stigne u Đurđevik, prebacuju odmah vozom u Tuzlu, a odatle u rejon Siminog Hana gde je trebalo da se izvrše pripreme za napad na neprijatelja.^{192'}

Uveče 26. decembra i Štab četničke Vrhovne komande konačno je došao do zaključka da su svi dalji napadi na Tuzlu uzaludni, pa je izdao

^{184>} Zbornik NOR, tom IV, knj. 31, dok. br. 99; tom I, knj. 15, dok. br. 203, str. 626.

^{185>} Isto, tom XIV, knj. 4, dok. br. 192, str. 907 (depeša br. 148).

^{186>} Ahmet Đonlagić, n.d., str. 377.

^{187>} Zbornik NOR, tom IV, knj. 31, dok. br. 101: zapovest Štaba 27. divizije od 26. decembra 1944. godine.

^{188>} Isto; Ahmet Đonlagić, n.d., str. 377.

^{189>} Zbornik NOR, tom IV, knj. 31, dok. br. 136.

^{190>} Isto, dok. br. 123.

^{191>} Isto, tom I, knj. 15, dok. br. 203, str. 626 i 627.

^{192>} Ahmet Đonlagić, n.d., str. 377.

i zapovest za povlačenje jedinica prema Omazićima, odnosno ka Ozrenu. Povlačenje je trebalo izvesti udarom glavnih snaga desne kolone i Srpskog udarnog korpusa u bokove 27. i 38. divizije.¹⁹³ Međutim, sve je već bilo kasno. Noću uoči 27. decembra, jedinice 3. korpusa prešle su u silovit i nezadrživ protivnapad.

Šesnaesta muslimanska brigada neopaženo je prošla kroz borbeni poredak Gorske garde, izbila u njenu pozadinu i sručila se na četničke položaje oko Pelemiša i Babine Luke. Upaničeni četnici nabačeni su na položaje 17. majevičke i 18. hrvatske brigade gde su dočekani snažnom vatrom. U tom okršaju Grupa korpusa Gorske garde u potpunosti je razbijena i povukla se u neredu na planini Konjuhu, između Živinica i Đurđevika.¹⁹⁴ Porazu četnika doprineo je i napad 14. srpske brigade 23. divizije u zoru 27. decembra. Time je sudbina Grupe četničkih korpusa Gorske garde ispred Tuzle bila zapečaćena.¹⁹⁵

Štab 3. korpusa sagledao je nastalu situaciju i procenio da će se posle poraza četnika pod Tuzlom težište borbe preneti na prostor Živnice - Đurđevik. U skladu s tim izvukao je 16. muslimansku brigadu iz borbe i uputio je delom železnicom, a delom usiljenim maršom preko Vukovija u Živnice, o čemu je obavestio Štab 27. divizije.¹⁹⁶

U isto vreme Štab 27. divizije, ceneći nastalu situaciju odlučio je da 19. birčanska brigada produži gonjenje četnika, koji su dejstvovali na pravcu Kladanj - Živnice. Međutim, četnici su noću 26/27. decembra umesto da produže napad ka Đurđeviku i Živnicama iznenada odstupili ka planini Konjuhu na prostor Đedina - Lupoglava, radi čega je 19. brigada dobila novi zadatak: da razbije ovu grupu četnika (2. divizija Srpskog udarnog korpusa) i da je goni na pravcu Naseoci - Zukući - Đedina - Brnjica.¹⁹⁷

Dvadeseta romanijaska brigada dobila je zadatak da glavninom snaga produži napad opštim pravcem Bašigovci - Đurđevik s tim da pre-

¹⁹³ Zbornik NOR, tom XIV, knj. 4, dok. br. 127.

¹⁹⁴ Ahmet Đonlagić, n.d., str. 379-381.

¹⁹⁵ Zbornik NOR, tom I, knj. 15, dok. br. 203, str. 627. Ovaj poraz Grupe korpusa Gorske garde njen komandant Nikola Kalabić u depešama upućenim 27. decembra 1944. četničkoj Vrhovnoj komandi, ovako je opisao:

»Kada smo primili radiogram da krenemo ka Živnicama, odmah sam ga u 18 h poslao Keseru [pukovniku Dragutinu Keseroviću, komandant desne kolone] i tražio pokret. Ostavio nas je Keser 26. u obruču komunista. Tukli smo se ceo dan. Svi su odredi nastradali. Ja imam 10 oficira ranjenih, među njima Radovan i f i k u sa 20 mrtvih i 30 ranjenih. Dvadeset šestog u 17,30 h dobili smo Siniša [Simeun Ocokoljić, alias Siniša Pazarac, komandant Mlavsko-smederevske grupe četničkih korpusa] i ja naređenje za pokret ka selu Kovači s tim da krenemo u 18 h. Odmah sam mu javio da ne mogu krenuti pre 10 h. On je krenuo. Krenuli smo. Rezultat: izgubili smo skoro svi komore, mnogo mrtvih i pola Keserove kolone nije došlo. Do sada nema ni Kesera ni Pogačara [Ljudevita, komandanta 3. divizije SUK-a]. Meni nije došlo preko 300 ljudi. Od Graničara [3. divizije SUK-a] sa mnom je jedan i po bataljon. Celu noć smo maršovali pod borbom. Siniša je sa mnom. Ostao sam bez metka. Sta se radi sa nama. Ovo je propast. Bez obzira na sve, ako imate milosti dajte da sklonim ljude u blizini 11 [šifra za Nemce - prim. a]. Očajan sam za sve ovo. Ljude, ljude ovolike pogubnih džabe. Borbu vodimo i u selu Kovači. Krećemo u 13,30 ka selu Zakubi, pa šta Bog da kao i Graničari. Na našim juče-rašnjim položajima vodi se očajnička borba sa našim odredima koji se nisu probili a komunisti imaju dosta snaga, kao i dosta bacača i artiljerije. Vaš Cika Pera«.

(Zbornik NOR, tom XIV, knj. 4, dok. br. 156, str. 699).

¹⁹⁶ Ahmet Đonlagić, n.d., str. 379 i 380.

¹⁹⁷ Zbornik NOR, tom IV, knj. 31, dok. br. 108.

thodno ovlada Borovnjakom i Golubljakom, dva vrlo jaka susedna topografska sklopa koji su s južne strane natkrivali Bašigovce i Lukavicu. Za izvršenje tog zadatka Štabu 20. romanijske brigade pretpočinjen je Kladanjski NOP odred.^{198>}

Planom Štaba 27. divizije bilo je predviđeno da 16. muslimanska brigada goni neprijatelja pravcem Živinice - Višće - Đurđevik. Međutim, kada su prva dva bataljona ove brigade stigla vozom u Živinice, Štab 27. divizije izmenio je odluku i, umesto da ti bataljoni krenu u napad od Živinica ka Višću, usmerio ih je na pravac Zinica - Bašigovci radi sadejstva 20. romanijskoj brigadi na čijem je odseku neprijatelj pružao snažan otpor, nastojeći da prihvati svoje jedinice koje su se u neredu i po grupama povlačile dolinom Spreče prema Živinicama i Đurđeviku. Pošto su obe brigade 27. divizije (16. i 20. brigada) bile izmorene dotadašnjim danonoćnim borbama, to su posle mraka 27. decembra obustavile napad da bi se borci odmorili i primili hranu.¹⁹⁹¹

Naredni dan prošao je relativno mirno. Jedinice 23. divizije nisu imale većih borbi. Sedma srpska brigada čistila je delom snaga prostor Miljanovići - Dubnica - Međedan - Baljkovica, jugozapadno od Tuzle, a 14. brigada nastupala je ka Živinicama gde je razbila manju grupu četnika a zatim se razmestila u reion Muslimanski i Pravoslavni Čaklovići - Živinice - Suhopolje. Za to vreme 9. brigada nalazila se u pokretu prema Tupkovićima i Lukavici.²⁰⁰¹

Istog dana jedinice 38. divizije su se sređivale na prostoru istočno i jugoistočno od Tuzle dok je 27. divizija prešla u poslednji veći napad na četnike. Na prostoru Kovačevići - Brčaninovići jugozapadno od Živinica, 16. muslimanska brigada vodila je borbu protiv četnika koji su se ogorčeno branili u nameri da obezbede prihvati svoje glavnine koja je odstupala u neredu pod udarcima 19. birčanske i 20. romanijske brigade.²⁰¹¹ Noću 28/29. decembra i sutradan ostaci četnika, nakon teških poraza koje su im nanele jedinice 3. i 14. korpusa, povukle su se prema Ozrenu.²⁰²¹

Posle toga, po naređenju Štaba 3. korpusa, 27. divizija se prikupila na prostoru Husina, Živinica i Đurđevika radi odmora, popune i pripreme za izvršenje novih zadataka,²⁰³¹ jer je Štab 3. korpusa, 29. decembra, primio naređenje Štaba Južne operativne grupe da obezbedi prostor Kladanj - Vlasenica - Han-Pijesak.²⁰⁴¹

U toku 29. decembra 23. divizija, postupajući po naređenju Štaba 14. korpusa, izvršila je pregrupisanje i razmeštaj svojih jedinica u novim rejonima: 7. srpska brigada - selo Devetak - Milino Selo - Puračić; 9. srpska brigada - selo Poljice - Priluk - Šerići - Ljubače, i 14. srpska brigada selo Smoluće - Bukinja. Sutradan je izvršen novi razmeštaj jedinica 7. brigade u selima Devetaku, Sižju, Krtovima, Milinom Selu, Katanićima i Puračiću, obezbeđujući se prema Ozrenu (u toku pokreta

^{198>} Isto.

^{199>} Ahmet Đonlagić, n.d, str. 381 i 382.

^{200>} *Zbornik NOR*, tom I, knj. 15, dok. br. 203, str. 628.

^{201>} Isto, knj. 32, dok. br. 5 i 88; Ahmet Đonlagić, n.d, str. 381 i 382.

^{202>} Isto, tom XIV, knj. 4, dok. br. 156, str. 705 (depeša br. 253).

^{203>} Isto, tom IV, knj. 32, dok. br. 5.

^{204>} Isto, tom I, knj. 15, dok. br. 202, str. 607.

njene jedinice su razbile četničku grupu na prostoru Sižje - Katanići - Komari) i 14. brigade - dva bataljona u Đurđeviku, a dva bataljona na prostoru Tuzla - Buknje.²⁰⁵¹

U međuvremenu su se i sve tri brigade 25. udarne divizije (16. 18. i 19. srpska brigada) prebacile na levu obalu Drine. Po naređenju Štaba 14. korpusa, 16. i 19. brigada dobile su zadatak da očiste južni deo Majevice od četnika dok je 18. brigada trebalo da obezbeđuje komoru a delom snaga da se zadrži na prostoru Drinjača - Kamenica.²⁰⁶¹ Međutim, akcija čišćenja Majevice kratko će trajati jer će 25. divizija dobiti novi zadatak u vezi sa događajima kod Vlasenice.

Tako su završena borbena dejstva jedinica Južne operativne grupe divizija do kraja 1944. godine.

Upotreba jedinica, rodova i službi

Po svom sastavu Južna operativna grupa divizija bila je veoma jaka i dobro organizovana formacija NOVJ. Njene divizije bile su naoružane većinom oružjem zaplenjenim u borbama od neprijatelja. Ipak, sve divizije, kao i Grupa u celini, nisu bile u potpunosti kompletirane. To se posebno odnosi na tri artiljerijske brigade koje su se još uvek nalazile u procesu formiranja.

Od početka svog postojanja Južna operativna grupa divizija suočila se u svojim dejstvima s jakim, odlično naoružanim protivnikom, zbog čega je taj period bio ujedno i prvi ispit njene borbene zrelosti. Kao složena operativno-strategijska jedinica, ona je pred sobom imala i odgovorne zadatke. Njen osnovni zadatak bio je da izbije na reku Bosnu, pa su se u vezi s tim postavljale i obaveze oko umešnog korišćenja jedinica rodova i službi. Te jedinice upotrebljavane su u borbama u dolini Drine decembra 1944. saglasno svojim tehničkim i kadrovskim mogućnostima, i zavisno od ekonomske situacije na terenu.

Artiljerijske jedinice bile su najmasovnije rodovske jedinice Južne operativne grupe divizija. U svakoj brigadi nalazili su se vod ili baterija protivtenkovskih oruđa, odnosno artiljerijskih oruđa za neposrednu podršku.²⁰⁷¹

Prva artiljerijska brigada Južne operativne grupe, koja je bila pridodata 17. diviziji za podršku dejstava njenih jedinica i jedinica 28. divizije, imala je u svom sastavu četiri divizionu: 1. protivtenkovski, 2. pukovski, 3. minobacački i 4. teški. U 1. protivtenkovskom divizionu (ili kako su ga nazivali Protivtenkovski divizion) nalazile su se dve baterije od četiri oruđa 45 mm (sovjetskog porekla). U 2. pukovskom divizionu (ili kako su ga samo nazivali Pukovski divizion) nalazile su se tri baterije od po četiri topa 76 mm M-27. U 3. minobacačkom divizionu nalazile su se

²⁰⁵¹ Isto, dok. br. 203, str. 628 i 629.

²⁰⁶¹ Isto, dok. br. 202, str. 607 i 608; tom IV, knj. 31, dok. br. 129.

²⁰⁷¹ Od svih divizija u sastavu Južne operativne grupe divizija jedino je 17. divizija imala artiljerijski divizion sastava: protivtenkovska, brdska i haubička baterija. U protivtenkovskoj bateriji nalazila su se zapleljena protivtenkovska oruđa M-40 (PAK) kal. 75 mm (nemačkog porekla). Ova baterija u toku borbi u dolini Drine bila je u sastavu 6. proleterske (istočnobosanske) brigade, dok su haubička i brdska baterija bile pri-date 2. krajiškoj brigadi (*Zbornik NOR*, knj. 31, dok. br. 150, str. 746 i 747).

tri baterije po četiri minobacača 120 mm, a u 4. teškom divizionu jedna baterija haubica 122 mm M-38 i dve baterije od po četiri oruđa poljskih topova 76 mm M-A2 (ZIS). Ostale dve artiljerijske brigade Južne operativne grupe nalazile su se u Valjevu u procesu formiranja i obuke. Prva artiljerijska brigada na drinskom frontu nije najracionalnije korišćena, uglavnom, zbog kadrovskih problema. Posle njenog formiranja u Negotinu, obuka nije trajala ni puna dva meseca, što, svakako, nije bilo dovoljno da bi se ta vrlo snažna artiljerijska jedinica upotrebila racionalno. Samo dejstvima 2, 3. i 4. divizionu sa desne obale Drine, mogli su se naneti teški gubici neprijateljevim odstupajućim kolonama. Brigada je, bez 4. divizionu, prebačena u rejon Bijeljine i, samo zahvaljujući izuzetno hrabroj i požrtvovanoj borbi boraca i rukovodilaca 6. proleterske (istočnobosanske) brigade, njen 2. i 3. divizion nisu pali neprijatelju u ruke, dok je 1. protivtenkovski divizion, zbog samovolje starešina, zarobio neprijatelj. Vodovi i baterije u brigadama odgovorili su u potpunosti svojim zadacima. Neustrašive posluge oruđa pratile su u borbi pešadijske jedinice i, neposrednim gađanjem, omogućavali uspešnija dejstva brigadnih jedinica.²⁰⁸⁾

Jedinice službe veze koje su početkom 1945. prerasle u rod bile su u brigadama i divizionima Južne operativne grupe po brojnom stanju različitog sastava, a i tehnički nisu bile obezbeđene na istom nivou. Svaka brigada imala je četvu, odnosno vod za vezu, dok su u Štabu Južne operativne grupe, u korpusima i divizionima postojale čete za vezu. Kao upravni organi pri štabovima Južne operativne grupe i 3. i 14. korpusa nalazili su se odseci za vezu, a u divizionima i brigadama - referent za vezu. Čete (vodovi) za vezu imali su od 30 do 50 ljudi. Iz pregleda je uočljivo da je stanje sredstava veze u jedinicama Južne operativne grupe bilo nesrazmerno u odnosu na jedinice veze u Štabu 3. korpusa, a naročito u radio-sredstvima. Uopšte uzevši, Južna operativna grupa divizija, od 1. januara 1945. godine - 2. armija NOVJ, u pogledu sredstava veze u odnosu na svoje susede na desnom, odnosno na levom krilu bila je u znatno inferiornijem položaju jer su jedinice 1. proleterskog i 2. udarnog korpusa bile starije po datumu formiranja i, većim delom, nalazile su se oko Vrhovnog štaba i na izvorima snabdevanja. S druge, pak strane, možda se smatralo da Južna operativna grupa nije na pravcu glavnog udara, pa je zato izostalo bolje obezbeđenje sredstvima veze. Tako je Južna operativna grupa divizije imala na raspolaganju oko 25 radio-stanica, 27 telefonskih centrala, 183 telefonskih aparata i 700 km kabla, a 3. korpus 21 radio-stanicu, 7 telefonskih centrala, 50 telefonskih aparata i 43 km kabla. U isto vreme 2. korpus NOVJ imao je 93 radio-sta-

208) prema naredjenju Štaba Južne operativne grupe divizija od 18. decembra, 1. artiljerijska brigada u operativnom pogledu stavljena je pod komandu Štaba 14. korpusa. Međutim, prema izeštaju Štaba 14. korpusa od 18. decembra 1944. Teški i Minobacački divizion stavljeni su privremeno pod komandu Štaba 14. korpusa, ali u saglasnosti sa Štabom 17. divizije. U to vreme Protivtenkovski divizion bio je pridat 15. majevičkoj brigadi i nalazio se na levoj obali Drine. U toku 21/21. decembra na levu obalu Drine prebačeni su Pukovski i Minobacački divizion, tako da je za podršku jedinica 14. korpusa na desnoj obali Drine ostao, praktički, samo Teški divizion (*Zbornik NOR*, tom IV, knj. 31, dok. br. 68, 82 i 150; A-VII, k. 272, reg. br. 3-2; Grupa autora, *Armije u strategijskoj koncepciji NOR i revolucije* - članak potpukovnika Dragoljuba Tmušića: Organizacijsko-formacijski sastav Jugoslovenske Druge armije, str. 149 i 150).

nice, 11 telefonskih centrala, 67 telefonskih aparata i 347 km telefonskog kablova. To je, svakako, uticalo i na kvalitet i brzinu održavanja veza naročito u situacijama brzih pokreta, iznenadne promene položaja i drugih okolnosti.²⁰⁹

Obaveštajna služba kod dobrog dela nižih jedinica nije bila na odgovarajućoj visini. Često se nisu znali osnovni podaci o neprijatelju zbog čega su se i događala iznenađenja kao, npr, u jedinicama 45. divizije. Izviđački vodovi po brigadama i izviđačke čete u divizijama nisu korišćeni na najbolji način. Cirkulacija obaveštajnih podataka nije bila pravovremena iako je bilo izvanrednih podataka o neprijatelju, posebno u Štabu 14. korpusa. Posebno iznenađuje jedan obaveštajni pregled Vrhovnog štaba od 5. decembra 1944, koji je obilovao nepotpunim i netačnim podacima. Na drugoj strani obaveštajni izveštaji Štaba 14. korpusa i 17. divizije imali su vrlo značajne obaveštajne podatke koji se, izgleda, nisu dovoljno koristili. Slično stanje bilo je i sa službom osmatranja.²¹⁰

Vazduhoplovstvo NOVJ dejstvovalo je u nekoliko navrata, ali ta dejstva iz vazduha, mada uspešna, nisu imala nekog presudnog odraza na dejstva jedinica Južne operativne grupe u dolini Drine.²¹¹

Jedinice inženjerije u Južnoj operativnoj grupi nisu došle do punog izražaja za vreme dejstava u decembru 1944. Postojala je Inženjerska brigada 14. korpusa sastava četiri bataljona, koji su obično pridavani divizijama. Ljudstvo te brigade regulisalo je prevoženje na mestima prelaza preko Drine, a radilo je i na opravci mosta kod Ljubovije.

Pozadinsko obezbeđenje jedinica Južne operativne grupe divizija intendantskim i drugim materijalno-tehničkim potrebama sprovodilo se, uglavnom, dobro, s obzirom na ekonomske mogućnosti terena na kome su dejstvovali. Tuzlanski basen i zapadna Srbija snabdevali su jedinice te grupe hranom, odećom i obućom. I dok problem ishrane skoro da

209) Dr. Huljić Veseljko, Milovan Dželebdžić, *Veze u narodnooslobodilačkoj borbi 1943-1945*, knj. 2, str. 251-253, 269 i 304. Stab 3. korpusa NOVJ dostavio je 15. decembra 1944. potčinjenim štabovima uputstvo za rad, organizaciju i obuku ljudstva u četama za vezu. Tim uputstvom predviđeno je da četa za vezu štaba divizije ima kurirski vod, telefonsko-signalni vod s najmanje dve telefonske desetine, tri signalne desetine (za svaku brigadu po jedna) i radio-sekciju. Sastav brigadnih četa za vezu bio je isti, dok su u bataljonima predviđene telefonsko-signalne desetine. (*Zbornik NOR*, tom IV, knj. 31, dok. br. 54).

210) *Zbornik NOR*, tom II, knj. 14, dok. br. 465; tom IV, knj. 31, dok. br. 70, 90 i 119.

211) Dejstva Vazduhoplovstva NOVJ u severoistočnoj Bosni u decembru 1944. bila su vrlo skromna - zbog udaljenosti aerodroma 1. i 2. lovačke eskadrile, i zbog vrlo loših atmosferskih uslova i topografskog sklopa zemljišta.

Vrhovni komandant maršal Tito za vreme boravka u Moskvi od 21. do 28. septembra 1944. postigao je sporazum o dodeli dve vazduhoplovne divizije (jedne lovačke, jedne jurišno-bombarderske) NOVJ. Taj sporazum realizovan je 15. novembra 1944. potpisivanjem ugovora o predaji Grupe divizija »Vitruk« sovjetske 17. vazduhoplovne armije. (Do sada se smatralo da je taj ugovor potpisan 16. oktobra 1944. u Beloj Crkvi, što je netačno). Na ugovoru u zaglavlju dokumenta stoji datum i mesto potpisivanja: 15. novembra 1944, Beograd.) Tako je ova grupa sa dve divizije 10. jurišna i 236. lovačka u operativnom pogledu bila potčinjena Vrhovnom štabu. Krajem 1944. formirani su štabovi 11. lovačke i 42. jurišne divizije NOVJ koji su po sistemu dubliranja otpočeli obuku pri vazduhoplovnoj grupi »Vitruk«. Tako se pri svakom sovjetskom štabu nalazio jugoslovenski štab, a pored svakog sovjetskog pilota - jugoslovenski pilot. Piloti NOVJ u ove grupe izvršili su prve samostalne letove u januaru 1945. (*Jugoslovensko ratno vazduhoplovstvo u narodnooslobodilačkom ratu*, str. 79-81, 179, 194, 309; Vojnoistorijski glasnik, br. 2/1987, članak Milovana Dželebdžića).

nije ni postojao, pitanje odeće i obuće bilo je veoma složeno. Pošto se još nije raspolagalo potrebnim sirovinama, može se računati da je u proseku oko 30% ljudstva bilo slabo odeveno. Borci su bili, mahom, bosi i goli u vrlo lošim vremenskim uslovima. Velike kiše, početak zime i surovi uslovi života, imali su odraza na borbenu sposobnost jedinica. No, i pored toga, sve te teškoće preovladavane su velikim zalaganjem i samopregorom boračkog i starešinskog sastava. Intendanture divizija i brigada i pored mnogih pomanjkanja u opremi bile su na visini svojih zadataka.^{212'}

Sanitetska služba za vreme borbi jedinica Južne operativne grupe u decembru 1944. imala je pune ruke posla. Četni bolničari, bataljonska i brigadna previjališta funkcionisali su dobro i pored velikog broja ranjenika i loših smeštajnih i atmosferskih uslova. U divizijama su postojale 1-2 hirurške ekipe i divizijske bolnice. Oba korpusa imala su svoje bolnice (3. korpus u Tuzli, a 14. korpus pokretnu korpusnu bolnicu sa trijažnim i hirurškim odeljenjem i odeljenjem teško ranjenih i bolesnih. U Valjevu se nalazila bolnica Južne operativne grupe divizija. Za vreme borbi u istočnoj Bosni ranjeno je 1587 boraca i rukovodilaca, ne računajući jedinice 3. korpusa u kojima je bilo 368 ranjenih. Ukupno ranjenih boraca i starešina bilo je 1955. U bataljonima, brigadama i divizijama upravni sanitetski organi bili su referenti saniteta, a u korpusima i u Štabu Južne operativne grupe sanitetski odseci sa mediko-evakuacijskim, apotekarskim i veterinarskim sekcijama. Kasnije su odseci prešli u odeljenja a sekcije u odseke.^{213'}

Popuna Južne operativne grupe ljudstvom i materijalno-tehničkim potrebama vršila se preko određenih organa - mobilizacijskih odseka vojnih oblasti - istočne, centralne i zapadne Srbije. Jedinice Južne operativne grupe bez 3. korpusa bile su više nego dobro popunjene. U divizijama se nalazilo više od 90% mladih boraca iz Srbije. Međutim, brojno stanje 3. korpusa bilo je slabo - ukupno 7820 boraca i rukovodilaca nalazilo se 28. decembra u 27. i 38. diviziji, 6 NOP odreda i u bataljonu narodne odbrane KNOJ-a.²¹⁴⁾ S tim u vezi u obaveštenju vrhovnog komandanta maršala Tita od 14. decembra 1944. Štabu 3. korpusa stoji ovo:

»Za popunu vašeg korpusa odredili smo 10000 srpskih regruta. Ljudstvo će po grupama pristizati pravcem Valjevo - Zvornik. Izvršiti sve organizacijske pripreme za prihvatanje ljudstva.«^{215'}

Na osnovu postojećih dokumenata nije utvrđeno da li su jedinice 3. korpusa primile tih 10000 regruta. Iz izveštaja 3. korpusa od 28. januara 1945. o radu Korpusne vojne oblasti kaže se da je iz Srbije do tada pristiglo oko 3500 boraca.^{216'} Moguće je da je upućeno i svih 10000

^{212>} Najpotpuniji izveštaji o radu organa snabdevanja bili su izveštaji političkih organa upućivani Centralnom komitetu KPJ. U njima ne samo da je detaljno opisivan njihov rad, već i opšte stanje u jedinicama po ishrani, odeći i obući (*Zbornik NOR*, tom IX, knj. 7, dok. br. 135, 136, 142, 146, 147 i 150; *Arhiv CKSKJ*, Fond CKKPJ, reg. br. 1944/418 i 1945/16).

^{213>} *Zbornik NOR*, tom I, knj. 15, dok. br. 168, 174 i 202, str. 615; tom IV, knj. 32, dok. br. 88; *AVII*, k. 273-A, reg. br. 11-1/41 i reg. br. 1-3.

^{214>} Isto, tom, IV, knj. 31, dok. br. 115.

^{215>} J.B.Tito, n.d., tom 25, str. 114.

^{216>} *Zbornik NOR*, tom IV, knj. 32, dok. br. 146.

ljudi, ali da je ostali deo ljudstva (oko 6500) zadržao Štab Južne operativne grupe, odnosno 2. armije za popunu pet divizija: 17. i 28. divizije i tri divizije (23, 25. i 45. divizije) 14. korpusa.²¹⁷

Za vreme dejstava u severoistočnoj Bosni posebno mesto zauzimao je rad Vojne oblasti 3. udarnog korpusa NOVJ - najstarije vojnoteritorijalne organizacije na području severoistočne Bosne pod komandom Štaba 3. korpusa. Vojna oblast je u svom sastavu imala pet vojnih područja: Birčansko, Tuzlansko, Posavsko-trebavsko, Majevičko i Romanij-sko, a područja su imala mobilizacijski, sanitetski, ekonomski i obaveštajni odsek, odsek za saobraćaj i vojni sud. Oko 30000 boraca Južne operativne grupe prehranjivala je Vojna oblast 3. korpusa preko komandi mesta i komandi područja. Za nepunih mesec dana osam puta je vršena rekvizicija hrane preko narodnooslobodilačkih odbora. Birčansko vojno područje bilo je najviše opustošeno i ekonomski potpuno iscrpljeno. Zato je oko 500 dece iz Birča primio na zbrinjavanje Narodnooslobodilački odbor u Šapcu, dok je oko 300 gole, bose i izgladnele dece upućeno u Tuzlu u dečije domove.

Tuzla je od svog oslobođenja 17. septembra 1944. do 28. januara 1945. dala 10312 boraca od čega je za operativne jedinice mobilisano 4784. Korpusna vojna bolnica u sastavu Vojne oblasti uvek je imala prosečno oko 350 do 400 ranjenika. Pored bolnica organizovana su rekonvalescentna odeljenja, invalidski dom, prijemna stanica i odeljenje za transfuziju krvi, kao i drugi sanitarni organi.

Odsek za saobraćaj Vojne oblasti 3. korpusa obezbedio je podizanje 28 mostova, 13 popusta, osposobio puteve u dužini od 77 km, izgradio 1,5 km nove pruge i osposobio 24 km. Pored toga pod rukovodstvom tog odseka železnice su prevezle 850 vagona uglja, 310 vagona drveta, 318 vagona vojne opreme, 57300 građana i 48700 pripadnika NOVJ. Sve te brojeke najrečitije govore o radu vojnih ustanova i naprezanju naroda tog područja koji je u ogromnoj većoj bio uz narodnooslobodilački pokret.²¹⁸

Formiranje dopunskih brigada

U ovom periodu borbenih dejstava u severoistočnoj Bosni stigla su i tri naređenja Vrhovnog komandanta NOV i POJ - jedno 25, a druga dva 30. decembra 1944. godine u vezi sa formiranjem dopunskih brigada, kao i jedno naređenje, takođe 25. decembra, kojim su predviđene mere protiv samoravnjanja pojedinaca radi izbegavanja vojne obaveze.

U naređenju od 25. decembra vrhovni komandant predvideo je da Glavni štab Srbije formira tri dopunske brigade od po pet bataljona za potrebe 1. i 2. armije NOVJ i za popunu onih jedinica koje su se nalazile pod neposrednom komandom Glavnog štaba Srbije. Svaka dopunska brigada trebalo je da ima do 6000 boraca a bataljon do 2000. Dopunsku

²¹⁷ Divizije i neke brigade 14. udarnog korpusa NOVJ imale su u svom sastavu dopunske bataljone. U 25. diviziji nalazili su se 1. i 2. dopunski bataljon (*Zbornik NOR*, tom I, knj. 15, dok. br. 151 i 178).

²¹⁸ *Zbornik NOR*, tom IV, knj. 32, dok. br. 146; *Tuzla u radničkom pokretu i revoluciji*, knj. 3, članak Esada Tihića, Komanda Tuzlanskog vojnog područja, str. 1139-1152.

brigadu 2. armije NOVJ trebalo je formirati u Valjevu, brigadu 1. armije u Beogradu, a Glavnog štaba Srbije u Kragujevcu. Za komandni kadar tih brigada predviđeno je da Glavni štab Srbije i štabovi 1. i 2. armije odrede potreban broj invalida, starijih, ranjanih i bolešljivih boraca koji se ne mogu upotrebiti za rukovodioce u operativnim jedinicama. Vrhovni komandant naredio je da se dopunske jedinice moraju osposobiti i za izvršenje borbenih zadataka. Postavljen je rok za formiranje dopunskih brigada - 15. januara 1945.²¹⁹⁾

U drugom naređenju vrhovnog komandanta od 30. decembra, koje je, u stvari, bilo dopuna već pomenutog naređenja, konkretizovane su između ostalog, i neke druge mere u vezi s popunom operativnih jedinica i izvođenjem obuke u dopunskim brigadama. Regulirano je: da se višak ljudstva koje dopunske jedinice ne bi mogle primiti upućuje u regrutne centre; da dopunske jedinice primaju ljudstvo od vojnopoza-dinskih ustanova, odnosno regrutnih centara; da regrutni centri primaju regrute od vojnopoza-dinskih vlasti ili iz operativnih jedinica. Vrhovni komandant je, takođe, zabranio da operativne jedinice samo mobilišu ljudstvo. Naređenjem je predviđeno da nastava u dopunskim jedinicama i regrutnim centrima traje mesec dana za one vojnike koji se upućuju iz operativnih jedinica na dodatnu obuku, a dva meseca za ostale.²²⁰⁾

U naređenju od 30. decembra vrhovni komandant oštro je postavio pitanje popune operativnih jedinica i obuke boračkog sastava jer je njihova neobučenost dovođila do velikih gubitaka u borbama na frontu. Vrhovni komandant strogo je zabranio vršenje rekvizicija od operativnih štabova, a naročito svojevoljno oduzimanje stoke, konja, zaprege i si. Izričito je zabranio i snabdevanje operativnih jedinica drugim putem, osim preko vojnih intendantura. Ukazao je na težišna pitanja u izvođenju vojne obuke i dopunskim jedinicama i regrutnim centrima.²²¹⁾

U vezi sa samoranjavanjem i slučajevima simuliranja boraca radi izbegavanja vojne obaveze, vrhovni komandant naredio je da se preduzimaju najoštrije mere protiv svih takvih lica, uključujući i izricanje sudskih kazni.²²²⁾

Svim tim merama vrhovnog komandanta trebalo je podizati borbenu gotovost jedinica u završnoj etapi narodnooslobodilačke borbe za oslobođenje Jugoslavije.

Partijsko-politički i kulturno-prosvetni rad

Partijsko-politički i kulturno-prosvetni rad u jedinicama Južne operativne grupe divizija za vreme decembarskih borbi u severoistočnoj Bosni nije jenjavao. Svakim i najmanjim predahom koristili su se partijsko-politički i kulturno-prosvetni rukovodioci i organi za podizanje borbenog morala u jedinicama u uslovima koji nisu bili ni malo laki. Jake neprijateljeve snage, slaba odeća i obuća, oštra zima, nepoznat te-

²¹⁹⁾ J.B.Tito, n.d, tom 25, str. 145.

²²⁰⁾ Isto, str. 153-155.

²²¹⁾ Isto, str. 156-158.

²²²⁾ Isto, str. 142.

ren za većinu boraca na kome su se vodile borbe, pogrešne predstave o narodu tog kraja odražavali su se na borbenu gotovost jedinica. Partijsko-politički organi u svom radu bili su neumorni i uporni iako se neki mladi rukovodioci nisu dovoljno snalazili na svojim partijsko-političkim funkcijama. Podizanje borbene sposobnosti i učvršćivanje moralno-političkog stanja jedinica bio je glavni zadatak svih starešina, a na prvom mestu partijsko-političkih radnika.

Koliko je taj rad, i pored neprekidnih borbi, bio aktivan, vidi se iz izveštaja političkog komesara 6. proleTERSke (istočnobosanske) brigade od 4. januara 1945. U njemu se kaže da je za proteklih 45 dana održano 74 redovnih i vanrednih četnih konferencija, 158 vodnih i 49 političkih časova. Na tim konferencijama i političkim časovima analizirani su rezultati marševa, akcija i nedostaci u jedinicama, objašnjavana vojno-politička situacija, kolektivno čitana dnevna štampa, opismenjivani nepismeni.²²³

U 25. diviziji 14. korpusa NOVJ pre njenog prelaženja preko Drine u severoistočnu Bosnu, partijsko-politička i kulturno-prosvetna aktivnost bila je veoma živa. Partijski organi su naročito razvili aktivnost u razbijanju predrasuda u rukovodilaca da su Vlasi neborben element jer je 25. divizija vršila popunu, uglavnom, s teritorije zaječarskog i požarevačkog sreza čiji preci vode poreklo iz Vlaške u Rumuniji. Borbe su pokazale suprotno. Ti ljudi su bili dobri borci ako se s njima pravilno postupa i rukovodi. U političkom vaspitanju boraca težište je bilo na izučavanju odluka Drugog zasjedanja AVNOJ-a. Na sednici divizijskog komiteta KPJ usvojen je 14. novembra plan političkog rada u diviziji kojim je predviđeno da se prorade teme: nacionalno pitanje u Jugoslaviji; razvoj narodnooslobodilačkog pokreta; uloga KPJ u narodnooslobodilačkoj borbi; oslobodilački rat na čelu sa Sovjetskim Savezom i dr. Organizovane su i kulturno-umetničke ekipe u brigadama jačine do 40 članova, dok je pri Štabu 25. divizije postojala kulturno-prosvetna ekipa. Održani su i politički kursevi za političke delegate vodova, političke komesare četa i izraslije borce na kojima je učestvovalo 70 slušalaca. Rad partijskih i skojevskih organizacija takođe je bio vrlo intenzivan. Kako su brigade 25. divizije imale svaka po oko 4000 boraca i rukovodilaca, broj članova KPJ i kandidata za članove KPJ, kao i članova SKOJ-a bio je priličan. Tako su na primer, u 18. srpskoj brigadi bile 23 partijske ćelije sa 118 članova KPJ i 36 kandidata. U 32 skojevska aktiva te brigade bilo je 267 članova SKOJ-a. U 19. srpskoj brigadi postojale su 34 partijske ćelije sa 160 članova KPJ i 42 kandidata i 24 skojevska aktiva sa 292 člana.²²⁴

223) *zbornik NOR*, tom IX, knj. 8, dok. br. 15. Vrhovni komandant NOV i POJ izdao je 14. decembra 1944. Naredbu o organizaciji propagandnog i kulturno-prosvetnog rada u NOVJ. Po toj naredbi kod štabova divizija i brigada organizuju se propagandni odsjeci sa sekcijama: za političku propagandu, za kulturno-prosvetno vaspitanje, za štampu i foto-filmska, dok su se u četama i bataljonima imali da organizuju kulturno-prosvetni odbori čiji su glavni zadaci bili: politička propaganda, opšte obrazovanje, analfabetski tečajevi, štampa, oragnizovanje pozorišnih grupa, pevački i recitativni horovi. Ovu naredbu sve jedinice nisu mogle odmah da prime, pa se rad sprovodio po ranijim uputstvima, koja za rad u nižim jedinicama nisu mnogo odstupala od naredbe vrhovnog komandanta od 14. decembra (J.B.Tito, n.d., tom 25, str. 107-109).

224) *zbornik NOR*, tom IX, knj. 7, dok. br. 146, 147 i 150; Milojica Pantelić, 25. *divizija*, str. 125-130.

U 28. diviziji bila je slična situacija. Brojno stanje u njoj se učetrovalo u odnosu na ono koje je imala posle polaska iz Slavonije preko centralne i istočne Bosne u Srbiju, gde je popunjena mladim borcima, pretežno, iz zapadne Srbije. Međutim, s njenom popunom nastao je problem rukovođenja u četnih i bataljonskih rukovodilaca koji nisu navikli na toliko brojno stanje. Prilivom mladih boraca, takođe koji još uvek nisu bili politički izgrađeni povećao se broj samoranjavanja, zabušavanja i dezerterstva. Zbog toga je pojačan politički rad među borcima pa su te pojave praktički, krajem decembra, skoro u potpunosti iščezle. U slobodno vreme, naročito dok su jedinice 28. divizije bile na desnoj obali Drine, održana su brojna politička predavanja s temama: »Funkcije i organizaciono pitanje Narodnooslobodilačkog fronta«, »Odnos NOF-a i narodnooslobodilačkih odbora«, »Politički događaji u Poljskoj i Grčkoj« »Razgraničenje sa Italijom i pitanje Istre«. Pored toga u bataljonima su prorađivani članci iz časopisa »Nova Jugoslavija«. Usmene novine, koje su organizovali kulturno-prosvetni odbori, korišćene su za razdizanje kulturnog nivoa boraca. Tako su na primer u tri teme iz razvitka društva, prorađivani »Prakomunizam, ropstvo i feudalizam«. Na čitalačkim grupama u četama i vodovima prorađivani su članci iz štampe i radio-vesti. Po brigadama organizovane su kulturno-prosvetne sekcije koje su pripremale usmene novine, izdavale džepne novine, pripremale skečeve i si. Pored toga organizovani su i analfabetski tečajevi. U svakoj brigadi prosečno je bilo oko 50 nepismenih boraca.²²⁵

Odnos boraca NOVJ prema narodu u severoistočnoj Bosni nije bio uvek korektan. Tako, na primer, u pismu političkog komesara 17. slavonske brigade štabovima bataljona i Četi za vezu, pored ostalog, stoji:

»Nadalje naši borci nemaju ispravan stav kada u postupku s narodom ovih sela sve ljude smatraju četničkim elementima. Svi ljudi iz ovog kraja nisu 'đikani' [četnici], a osim toga naš zadatak je da ovaj narod što prije pridobijemo za sebe. Tako su prema podacima neki drugovi iz III bataljona naše brigade u selu Dragaljevcu oduzeli vojničke cipele jednom mladiću čiji je otac stari partizan, a isti mladić je sikirom sasjekao jednog gestapovca u svojoj kući i od njega oteo iste cipele. Osim toga oduzeli su u istoj kući i nešto hrane. Ovaj svoj postupak su ti borci temeljili na pronađenim vojničkim cipelama u jednoj vojničkoj torbici, na osnovu čega su oni smatrali da su isti ljudi četnici.«²²⁶

U jedinicama 3. korpusa NOVJ postojeći problemi rešavani su na sličan način. Poklanjala se naročita pažnja odnosima između Srba i Muslimana. Radi toga su bila organizovana predavanja i prorađivan je članak Rodoljuba Čolakovića, člana Pokrajinskog komiteta KPJ za Bosnu i Hercegovinu »Naši Muslimani u narodnooslobodilačkoj borbi«. Pošto je u jedinicama 27. i 38. divizije bilo dosta bivših pripadnika nemačke 13. SS brdske divizije »Handžar« koji su posle raspada te divizije prešli u redove NOVJ, bila je pojačana i politička aktivnost da bi se smanjio broj dezertera. Partijske organizacije 27. i 38. divizije bile su relativno jake. Tako je 16. muslimanska brigada 27. divizije imala 122 člana KPJ, 12 kandidata za članove KPJ i 122 člana SKOJ-a, 19. birčanska

²²⁵> Zbornik NOR, tom IX, knj. 8, dok. br. 26.

²²⁶< Isto, dok. br. 10.

brigada 76 članova KPJ i 65 članova SKOJ-a, a 20. romanijska brigada 89 članova KPJ i 13 kandidata i 110 članova SKOJ-a. Ukupno u 27. diviziji bilo je 287 članova KPJ, 25 kandidata za članove KPJ i 297 članova SKOJ-a. U ovoj diviziji održano je 3. januara 1945. i prvo partijsko savetovanje, ali o njemu, na žalost nema sačuvanih dokumenata osim pozdravnih telegrama upućenih PK KPJ za Bosnu i Hercegovinu i Centralnom komitetu KPJ.²²⁷⁾

Partijsko-politički i kulturno-prosvetni organi 38. divizije 3. korpusa bavili su se skoro istim problemima kao i odgovarajući organi u 27. diviziji. Iz sačuvanih izveštaja 17. majevičke brigade vidi se da su u njoj postojale 24 partijske ćelije sa 150 članova KPJ i 8 kandidata. Njihov socijalni sastav bio je ovakav: 33% radnika, 53% zemljoradnika i 13% intelektualaca (tu su uračunati i đaci), odnosno 50 radnika, 80 zemljoradnika i 20 intelektualaca, a nacionalni sastav 107 Srba, 16 Hrvata, 17 Muslimana, 4 Crnogoraca, 4 Italijana, 2 Rusa i 1 Slovenac. U radu partijske organizacije posvećena je posebna pažnja u jedinicama 38. divizije odnosu boraca prema pripadnicima »zelenog kadra« koji su pristupili jedinicama 38. divizije. Problem dezerterstva poklonjena je, takođe, odgovarajuća pažnja. Održane su četne konferencije na kojima je ukazano na štetnost tih pojava. Kao slabost jedinica 38. divizije uočena je nedovoljna koordinacija rada vojnih, političkih i partijskih rukovodilaca u bataljonima i u četama. Slični problemi uočavani su i u skojevskim organizacijama u kojima je bilo nekoliko stotina članova SKOJ-a. Tako se u 17. majevičkoj brigadi nalazilo 137 članova SKOJ-a od kojih 7 radnika, 121 zemljoradnik i 9 intelektualaca, odnosno 101 Srbin, 9 Hrvata i 27 Muslimana. U 21. istočnobosanskoj brigadi početkom decembra 1944. bilo je 20 partijskih ćelija sa 110 članova KPJ i 17 aktiva sa 87 članova SKOJ-a. Slično stanje bilo je i u 18. brigadi. Iz političkog rada u 21. brigadi prorađivane su teme o amnestiji Predsedništva AVNOJ-a od 21. novembra 1944.²²⁸⁾ o Nacionalnom komitetu oslobođenja Jugoslavije, o AVNOJ-u o ZAVNOBiH-u i dr. U izveštajima političkih i partijskih rukovodilaca posebno se ističu problemi odeće i obuće. Navodi se da je problem obuće rešavan pravljenjem pletenih opanaka dok je sa odećom išlo teže zbog nedostajanja materijala.²²⁹⁾

Iznoseći stanje i rezultate političkog i kulturno-prosvetnog rada u jedinicama, Štab 3. korpusa u svom izveštaju od 4. decembra 1944. Vrhovnom štabu istakao je da je težište aktivnosti na prevaspitavanju novih boraca koji su došli iz neprijateljevih jedinica, kao i na pravilnom odnosu boraca prema narodu, zatim u suzbijanju nepismenosti, učenju partizanskih pesama i održavanju kulturnih priredbi. Takođe, rečeno je da je posvećena posebna pažnja vojnoj školi 3. korpusa koja je otpočela rad i ima kurseve: obaveštajni, pešadijski, artiljerijski, sanitetski, apotekarski i intendantski.²³⁰⁾

²²⁷⁾ Isto, knj. 7, dok. 135, 136; Ahmet Đonlagić, n.d., str. 386-394.

²²⁸⁾ Predsedništvo AVNOJ-a, na Titov predlog donelo je 21. novembra 1944. Odluku o opštoj amnestiji (J.B.Tito, n.d., tom 25, str. 31-34 i 224).

²²⁹⁾ Zbornik NOR, tom IX, knj. 7, dok. br. 142 i knj. 8, dok. br. 47; Arhiv CK SKJ, Fond CK KPJ, rg. br. 1944/418.

²³⁰⁾ Zbornik NOR, tom IX, knj. 7, dok. br. 135.

Partijsko-politička i kulturno-prosvetna delatnost bile su raznolike i vrlo intenzivne, osim kada su se vodile borbe. Činjeni su veliki napori da se učvrsti moralno-političko stanje Južne operativne grupe divizija i kroz to da se poveća i borbena sposobnost jedinica.

*Zaključci i iskustva o dejstvima u istočnoj Bosni
decembra 1944. godine*

Borbe u istočnoj Bosni u decembru 1944. bile su vrlo teške. U tim borbama borci Južne operativne grupe divizija pokazali su puno požrtvovanja, samoodricanja i hrabrosti, čime su nadoknađivali svoju nedovoljnu obučenost i vladanje ratnom tehnikom. U gotovo svakodnevnim borbama sticala su se nova borbena iskustva i učili štabovi i jedinice.

Štabovi i komande jedinica Južne operativne grupe divizija redovno su dostavljali izveštaje pretpostavljenim štabovima o tim teškim borbama, s odgovarajućim zaključcima i analizama borbenih dejstava.

Evo kako je Štab 17. divizije, pod čijom se komandom nalazila i 28. divizija, analizirao u svom izveštaju od 31. decembra 1944. Štabu Južne operativne grupe divizija borbe u toku decembra 1944. godine:

»Borbe 17. i 28. divizije na području Drine možemo podeliti u dve faze i to:

Prva faza obuhvata operacije širokopoteznog karaktera za forsiranje reke Drine. Taj zadatak je izvršen sa uspehom i jedinice su bez borbe forsirale Drinu i stvorile jake mostobrane na levoj obali Drine.

Druga faza borbe obuhvata operacije za likvidiranje neprijateljske grupe na području Bijeljine.

Smatramo da borbe u drugoj fazi nisu uspele iz sledećih razloga:

1. Nije se uspelo u poduhvatu da se neprijatelju preseče komunikacija Zvornik - Bijeljina i tako onemogući izvlačenje neprijateljske grupacije prema severu i pojačanje neprijateljskog garnizona u Bijeljini.

2. Slaba veza između Štaba divizije i štabova brigada, kao i Štaba 28. divizije i Štaba ove divizije, što je u velikoj meri otežavalo komandovanje i koordinaciju rada između pojedinih jedinica.

Prema prvobitnom zadatku naše divizije imale su, kad forsiraju reku Drinu, ne obazirući se na Bijeljinu, produžiti napredovanje prema Brčkom i ugroziti samo Brčko. U tom cilju mi smo koncentrisali 28. diviziju, a 2. krajišku i 15. majevičku brigadu orijentisali prema zapadu na pravcu Brčkog.

U ovim borbama težište je primila na sebe 6. proleterska brigada koja je branila mostobran. Šesta brigada bila je nužna na tom sektoru jer je osiguravala prebacivanje 23. brigade 45. divizije na levu obalu Drine, a takođe i kasnije prebacivanje iste brigade na desnu obalu Drine. Takođe je morala čuvati mostobran i zbog prebacivanja dva artiljerijska diviziona na desnu obalu Drine, pošto situacija nije dozvoljavala da ostanu na levoj obali.

Ta dva momenta, prebacivanje artiljerije i 23. brigade 45. divizije, uslovili su da je 6. brigada morala po svaku cenu držati mostobran jer bi u prvobitnom slučaju, ukoliko bi mi 6. brigadu prebacili zapadno od Bijeljine, doveli u pitanje uopšte opstanak 23. brigade, koja nije bila sposobna dati nikakav otpor, a takođe i dovesti u nezgodan položaj svu komoru koja se nalazila na levoj obali Drine, preko 800 kola²³¹»

Štab 38. divizije bio je kritički raspoložen u odnosu na dejstva svojih jedinica na sektoru Zvornika, i u borbi protiv četnika. U svom osvrtu na te borbe Štab 38. divizije, pored ostalog, pisao je potčinjenim štabovima ovo:

»U borbama na komunikaciji Drinjača - Kozluk nije bilo dovoljno brzine i odlučnosti u naletu na neprijateljsku motorizaciju u momentu kada se neprijatelju već nanese udarci i kada je potrebno samo malo više čvrstine pa da se uspeh potpuno iskoristi i dođe do dragocenog ratnog plijena. Teška oružja, protivkolci, bacači i protivtenkovske puške nisu upotrebljavani efikasno. U ovom pogledu treba da već sada pristupimo najenergičnije uklanjanju toga važnog nedostatka. Staro je pravilo da naši rukovodioci sa strahom i nesigurnošću dovlače oruđa u prve borbene linije i na taj način ih najpotpunije iskoriste. U ovome pogledu treba od sada prihvatiti princip da je glavno da oružje dođe do izražaja, a potom njegova bezbednost. Danas, kad imamo obilnu savezničku pomoć, ne treba da se bojimo za oružje. Ako budemo naučili da ga koristimo, naučićemo da ga i čuvamo.

Borbe sa nedićevcima, ljotićevcima i dražinovcima pokazale su nesposobnost naših rukovodioca da se brzo prilagode načinu borbe koji iziskiva snaga i vrednost protivnika. U prvom momentu naši štabovi potcijenili su borbenost neprijatelja i pošli su mu u susret nedovoljno pripremivši borce i sa nedovoljno organizacije zadataka. Na taj način došlo je do prvih neuspjeha naše 21. i 18. brigade na sektoru Borogovo - Brainci. Iz prve greške prešlo se u drugu, tj. nakon prvih sukoba precijenjena je vrijednost neprijatelja. Rukovodstva je obuhvatila malodušnost i rezignacija, nesigurnost u same sebe i svoje borce, što je dovelo do sljedećih neuspjeha u dolini Spreče«.

Dalje je Štab 38. divizije u ovim kritičkim zapažanjima izneo da se u starešinskog sastava nije dovoljno shvatio politički značaj borbi protiv četnika i da se to borbama nije dovoljno objasnilo, a na drugoj strani »neposredno su se tužakali na premorenost i iznemoglost boraca«. Još je istakao da pojedini štabovi brigada »Nisu bili u stanju da podnesu tačne izveštaje o sopstvenim gubicima, niti su znali šta se desilo sa pojedinim njihovim borbama i oružjem«²³²»

U zaključku izveštaja Štaba 3. korpusa od 17. januara 1945. o dejstvima u severoistočnoj Bosni, upućenog Štabu 2. armije, pored ostalog stoji i ovo:

²³¹ Isto, tom IV, knj. 31, dok. br. 150.

²³² Isto, dok. br. 132: kritički osvrt Štaba 38. NOU divizije od 29. decembra 1944. u vezi s greškama i nedostacima u borbi protiv četnika u drugoj polovini decembra 1944. godine.

»U toku mjeseca decembra sve jedinice bile su u neprekidnim borbama sa njemačkim i četničkim jedinicama. Borbe su po svome karakteru bile vrlo žestoke, naročito sa četničkim jedinicama koje su nastojale po svaku cijenu da prodru u Tuzlu. U samom početku borbi sa četnicima bilo je potcjenjivanja te se radi toga mogu tumačiti izvjesni četnički uspjesi. Neprekidne borbe, snijeg i velika hladnoća iscrpili su ljudstvo tako da je u posljednje vrijeme bilo pojava halucinacija. U ovim borbama naše jedinice imale su velike gubitke u komandnom kadru iz razloga što je brojno stanje jedinica bilo malo«.

U istom izveštaju Štab 3. korpusa obavestio je da je u tim uslovima uspešno završila rad Vojna škola: srednji pešadijski korpus (29 slušalaca), sanitetski kurs (23 slušaoca - drugarice), obaveštajni kurs (22 slušaoca) i veterinarski kurs (16 slušalaca), dok su u toku bili artiljerijski kurs (29 slušalaca), intendantski kurs (30 slušalaca), drugi sanitetski kurs (28 slušalaca - drugarica), apotekarski kurs (14 slušalaca) i stalni radio-telegrafski kurs (14 slušalaca). To je bio veliki doprinos obnovi i popunjavanju kadrova jedinica 3. korpusa zbog velikog broja ranjenih i poginulih rukovodilaca i stručnog osoblja.^{233'}

Štab 14. korpusa, u svom izveštaju od 4. januara 1945. Štabu Južne operativne grupe divizija, osvrćući se kritički na dejstva svojih jedinica, napisao je:

»Samokritički osvrt na ove operacije bio bi sledeći: same operacije pri čišćenju i razbijanju jačih četničkih formacija, skoncetriranih na prostoru Vlasenica - Majevice - Tuzla, uspešno su završene. Bilo je prilično propusta od strane rukovodioca i štabova, npr., brigade 23. udarne divizije, po zauzeću Zvornika i čišćenja doline Drine, nisu odmah upućene prema Tuzli i Vlasenici i nisu uspostavile tesnu vezu sa delovima 38. divizije. Dalje, štabovi brigada u samim borbama sa četnicima, nisu imali u potpunosti objedinjenu komandu nad svim svojim jedinicama, te se usled toga desilo da izvesni delovi 7. brigade nisu na vreme izbili na data mesta prilikom opkoljavanja četničke grupe jugozapadno od Tuzle, a tako isto ni desno krilo 14. brigade nije uspostavilo tesnu vezu sa delovima 38. divizije na prostoru Požarnice, u cilju sigurnijeg uništavanja četničke grupe. Bilo je propusta i od strane štabova 38. i 27. divizije koje su uticale na nemogućnost jedinstva veze između njih i jedinica 23. divizije. Jedinice su se u borbi dobro držale, naročito 14. brigada jer je na njenom sektoru neprijatelj davao prilično jak i žilav otpor. Po razbijanju četničke grupe jugozapadno od Tuzle, uz velike gubitke po njih, nije se odmah ni planski preduzelo gonjenje radi njihovog uništenja, već su razbijene bande uspele da umaknu u pravcu Majevice i Ozrena«.^{234'}

Štab 2. armije dostavio je 22. februara 1945. opširan izveštaj Vrhovnom štabu u kome je dao pregled operacija na Drini od 15. do 31. decembra 1944. Na kraju tog izveštaja izvučeni su zaključci i iskustva iz

^{233>} Isto, knj. 32, dok. br. 88.

^{234>} Isto, dok. br. 20.

tih žestokih borbi i, u vidu posebnog uputstva, dostavljeni potčinjenim štabovima. Oni glase:

»U drinskoj operaciji neprijatelju su naneti osetni gubici, usporeno je neprijateljsko prebacivanje na sremsko bojište, ovladano je komunikacijom Vlasenica - Zvornik - Janja, oslobodivši ova mesta - kao važne raskrsnice. Na taj način potpuno je presečen neprijateljski pomoćni komunikacijski pravac dolinom Drine i stvoreni povoljni uslovi za brzo izbijanje u dolinu Bosne - neposredno dejstvo na glavni komunikacijski pravac.

Međutim, glavni cilj ove operacije (uništenje ili odbacivanje neprijatelja preko Vlasenice ka Sarajevu) nije postignut. S jedne strane zbog iznenadne pojave jačih snaga u najodlučnijoj fazi borbi u dolini Drine, u rejonu Vlasenice i njihovog ugrožavanja Tuzle. Četnici su planski, sadejstvujući Nemcima, uspjeli da na sebe privuku naše znatne snage (ceo 3. korpus i 23. diviziju) i na taj način olakšaju probijanje Nemaca od Zvornika ka severu. S druge strane, zbog izvesnih nedostataka kod naših jedinica, od kojih su najglavniji:

1) Štabovi brigada i divizija većim delom razmatrali su situaciju u okviru samo svoje jedinice i na osnovu takve procene donosili su odluke o angažovanju i stepenu zalaganja svoje jedinice u borbi. Retko se moglo videti da neki štab uzima u razmatranje i opšti - glavni zadatak, te da odluku donese povezujući zadatak sa situacijom kod susednih jedinica. Iz ovoga je proizišlo *počesno i nepovezano* angažovanje jedinica skoro na svim sektorima. Ispoljila se stara navika čisto partizanskog ratovanja, gde su pojedini štabovi menjali ili olako shvatali svoje zadatke, ne angažujući se dovoljno za predviđeno izvršenje.

Iz takvog shvatanja i rada proizišlo je *da se dobijeni zadaci nisu u potpunosti izvršavali*.

Ovo je neprijatelj potpuno iskoristio, te koncentrišući snage na glavnom pravcu bio uvek u stanju da izvrši proboj ili da zaobide naše položaje.

2) Mada smo skoro u svim borbama bili nadmoćni nad neprijateljem u ljudstvu i materijalu, ipak ovaj elemenat nismo znali dovoljno iskoristiti:

a) Ljudstvo je uvlačeno u borbu bez dovoljno pripreme, bez davanja potpuno *određenog - konkretnog zadatka* svima pa i najvišim jedinicama.

Na nekim položajima ili napadnim pravcima bilo je nagomilavanje, što je samo umanjilo borbenu moć jedinica.

Mada se u današnjem ratu ne može zamisliti nijedna operacija bez dovoljno jake *rezerve*, ipak se kod naših jedinica dešavalo da rezerve uopšte nema, ili, ako je već određena onda je ostavljena suviše daleko pozadi borbene linije. U potrebnom momentu štab nije mogao pravilno i korisno upotrebiti rezervu čak ni za prihvatanje, a pogotovu ne za *odlučni protivnapad*, kada neprijatelj potpuno ispolji svoje namere, što je glavni zadatak rezerve.

b) Nadmoćnost u naoružanju takođe nismo iskoristili dovoljno. Čak ni u odbrani o *planu vatre* nije bilo ni govora. Vatreno dejstvo topova, bacača i teških automatskih oruđa nije bilo tesno povezano sa pokretima pešadije. Redovno se dešavalo da pešadija zakasni i tako uopšte ne iskoristi artiljerijsku i bacačku pripremu. Ostaje se i dalje pri staroj navici, kada nismo imali drugih sredstava, da bombaš odigra odlučujuću ulogu. U sadašnjim operacijama ovakav način će biti opasan, sa nepotrebnim gubicima, a pored toga i sa malo nade na uspeh.

Znati upotrebiti svoje oružje, potpuno iskoristiti njegovo dejstvo i tući neprijatelja u svim situacijama, uz naše minimalne gubitke, naš je glavni zadatak.

3) I pored nadmoćnosti naročito u naoružanju i dalje se pojedine naše jedinice organiziraju samo na noćne borbe. I ovo je svakako iz starih navika. U noćnim borbama u partizanskim akcijama imamo preimućstvo u sledećem: *iznenađenje* je skoro uvek bilo postignuto; zbog neprijateljske nadmoćnosti u vatri noć nam je omogućila podilaženje sa minimalnim gubicima; noć nam je omogućavala pojavu na bok, a redovno i u pozadinu neprijateljskog položaja. U slučaju uspeha poraz neprijatelja bio je priličan, dok u protivnom još za vreme noći morali smo se povlačiti na polazne položaje. U noćnim borbama ne može se ni govoriti o dobroj koncentraciji vatre i preciznom obasipanju vatrom neprijateljskog položaja, bez prethodne dnevne pripreme. U današnjim borbama kada smo neprekidno u kontaktu sa neprijateljem mogućnost iznenađenja u ranijem smislu otpada.

4) Štabovi divizija, pa čak i štabovi brigada i dalje izdaju svoje zapovesti za borbu sa velike udaljenosti nemajući još dovoljno podataka o neprijatelju, ne poznajući teren i isključivo po karti. Retko je da, i pored pismene zapovesti po karti, neki štab izvede na osmatračnicu potčinjene štabove, da zajedno osmotre situaciju, osmotre neprijateljske položaje, upotpune i potpuno razjasne pismenu zapovest, a što je, međutim, neophodno.

Iskustva stečena u borbama

1) Grupisanje snaga treba da bude tako da odgovara situaciji momenta i da markantno izražava ideju manevra (grupisanjem jačih snaga na prednjoj prostoriji u cilju odlučnog dejstva u najpogodnijem momentu).

2) Stalno imati potrebne rezerve na mestima njihove blagovremene upotrebe, bilo u cilju zadavanja odlučnog udarca, bilo radi pariranja neprijateljskog manevra.

3) Naši rukovodioci treba da predviđaju i svoje odluke zasnivaju na temeljnoj proceni situacije, s težnjom da sve vreme zadrže inicijativu u svojim rukama.

4) U dejstvima na neprijatelja koji se probija konumikacijom, težište ne treba da bude prema njegovom čelu. Sa najpotrebnijim

snagama zadržavati čelo što je moguće više, iskorišćavati zemljište do maksimuma, a glavne udarce vršiti sa bokova, dejstvujući jednovremeno sa što više kolona. Na najosetljivijem mestu izvršiti glavni napad u cilju presecanja i razdvajanja neprijatelja, a potom razdvojene grupe počesno tući i to prvenstveno onu koja nema oslonca i vezu sa svojom glavninom.

5) Svaki i najmanji uspeh iskoristiti, proširujući lokalne u taktičke uspehe. Odlučujuću ulogu imaju rezerve, koje treba brzo ubacivati. Jake neprijateljske vatrene oslonce blokirati a sa potrebnim delom snaga prodirati dalje i likvidirati običene oslonce pristupnim jedinicama iz dubine.

6) U cilju brzog prodiranja, obilazaka i otsecanja pojedinih oslonaca od ostalog sistema odbrane, treba smelo i energično nadirati dolinama i jarugama.

7) Uspeh artiljerijske vatre i uspeh svih pratećih oruđa, pešadija mora blagovremeno da iskoristi. U tom cilju uzajamnom sadejstvu mora se pokloniti najveća pažnja, uključujući pojedine plasnove vatre u opšti plan i po vremenu i po prostoru.

8) Opšti napad noću ima malo izgleda na uspeh. U normalnom ratovanju obično se vrši danju, sem u izuzetnim slučajevima (dobro poznat teren, svestrane pripreme izvršene danju, tačno određeni i ograničeni ciljevi i dr.).

9) Osnovni preduslov uspeha jeste potpuno sigurna, trajna i neprekidna veza sa svim potčinjenim, višim štabovima i brigadama. Veza treba da bude višestruka i svaka da funkcioniše kao da je ona jedina. Ne sme se dozvoliti da nemanje veze bude razlog ispuštanja jedinica iz ruku. I pretpostavljeni i potčinjeni bezuslovno su dužni da u najkraćem roku uspostave prekinutu međusobnu vezu.

Nedostatak sredstava za vezu i stručnog osoblja treba što pre popuniti neprekidnim staranjem svih rukovodilaca.

10) Službu izviđanja, osmatranja i obaveštavanja upotpuniti i sistematski organizovati.

Svi štabovi i jedinice moraju imati svoje izviđačke organe predviđene formacijom i specijalnim naređenjima. Podela uloga i zadataka treba da se vrši tako, da se potrebni podaci sigurno prikupe i provere u određenom roku. Izviđači trebaju požrtvovano i smelo da izviđaju provlačeći se i u dubinu neprijateljskog rasporeda. Ako se na drugi način ne mogu prikupiti podaci o neprijatelju, štabovi su obavezni da organizuju nasilna izviđanja. Naročito treba pokloniti pažnju hvatanju živih neprijateljskih vojnika a po mogućstvu podoficira i oficira (tzv. hvatanje živog jezika)-

Organizaciju osmatranja treba izvršiti tako da se celo bojište neprekidno osmatra. U tom cilju treba da postoji mreža artiljerijskih i komandnih osmatračnica. Štabovi divizija i brigada obavezno treba da imaju po jednog člana štaba na svojoj glavnoj osmatračnici.

Obaveštajna služba treba da bude organizovanija i sistemska. Podela na rejone, odseke i sektore je osnova ove službe. Pri tome

voditi računa da se zone poklapaju (ukrščaju) na najvažnijim mestima, kako bi se dobili što tačniji podaci. Primenjivati uhode u svim prilikama.

Uzajamno obaveštavanje po frontu (sa susedima) i dubini, odozdo naviše i obratno treba da bude obavezno. Sve prikupljene podatke treba odmah obraditi u dotičnom štabu (jedinici) i najbržim načinom dostaviti višem štabu. Pri tome strogo voditi računa o blagovremenom obaveštavanju i naglašavanju izvora i sigurnosti dobivenog podatka.

Rukovodioci treba da uvide značaj ovih službi, svesni da bez njihovog pravilnog funkcionisanja neće moći doneti brzu i pravilnu odluku.

11) Podnošenje izveštaja višem štabu treba da bude redovno i bezuslovno onako kako to bude naređeno zapovešću za dotičnu akciju. Bez blagovremenih izveštaja, pored najboljeg zalaganja, viši štabovi neće biti u mogućnosti da blagovremeno intervenišu i ispolje svoj uticaj na ishod dotične operacije kao celine.

Izveštaji moraju da budu precizniji, kratki, jasni i potpuno realni. Svako doterivanje na prvi pogled izgleda lepo, ali može imati vrlo štetnih posledica na krajnji ishod borbe.

12) Primena fortifikacije (utvrđivanja) mora da se ubuduće sprovede obavezno. Svi rukovodioci i borci treba da uvide da je to neophodno. S jedne strane izvršavamo zadatke s najmanjim žrtvama, a s druge strane ogromno otežavanje pokreta neprijatelja. Ukopavati se treba kako u odbrani, tako i u napadu. Samo na taj način možemo biti u stanju da održimo osvojeno zemljište. Uputstva za ukopavanje treba da su sastavni deo svake zapovesti, svih rukovodilaca. Borcima treba da pređe u naviku, čim stanu - ma gde bilo - odmah da se ukopaju. Ovo naročito važi za one jedinice koje imaju zadatak zadržavanja neprijatelja u cilju stvaranja vremena radi potpunog ostvarenja projektovanog manevra (udara).

13) Pokreti na položaju ne smeju se vršiti danju. U stvari bojište za neprijatelja treba da bude prazno. Sve veće pokrete vršiti noću, a samo izuzetno danju i to obavezno samo po unapred određenim prikrivenim pravcima. Imati na umu da neprijatelj budno osmatra celo bojište i svaki pokret mu omogućava da otkrije naš raspored i mesto položaja. Na taj način neprijatelj je u stanju da sa mnogo slabijim snagama, vešto primenjujući obilasku i obuhvate, dobije pobedu.

14) Rukovodioci treba da imaju više inicijative. Pri tome svoj rad prilagoditi situaciji. U krajnjoj liniji ići ka ostvarenju postavljenog zadatka, koji se ne može uvek postići neposrednim dejstvom.

15) U slučaju da u jednom momentu preduzme neprijatelj inicijativu u svoje ruke, treba težiti da u najkraćem roku ponovo mi uzmemo inicijativu. Potrebno je preduzeti sve, da se odvikava principa samoreagiranja na neprijateljska dejstva. Naprotiv treba težiti da se našim kombinovanim dejstvima izbije inicijativa iz ruku neprijatelja i natera neprijatelja na principu reagiranja. Svako dejstvo izraženo reagiranjem unapred je osuđeno na siguran neuspeh.

16) Pri forsiranju reka treba težiti da se što pre izbegne zavisnost od mesta prelaza. Moraju se izvršiti sve pripreme za brzo i lako manevrovanje plovnim sredstvima, te da se u slučaju potrebe može brzo promeniti komunikacijski pravac.

17) Treba sprovesti punu disciplinu i maksimalnu štednju municije. U isto vreme odrediti količinu municije koju jedinice moraju uvek imati kao rezervu i smeju je trošiti samo po naročitom odobrenju».^{235'}

Izlažući ove zaključke i iskustva štabova Južne operativne grupe, vidljivo je da je u radu jedinica i komandovanja na svim nivoima bilo i dosta propusta. Na prvom mestu sve nastale slabosti bile su rezultat nedovoljne obučenosti boračkog i rukovodećeg sastava u vođenju frontalnih borbi, kao i u nedovoljnom snalaženju štabova da rukovode jedinicama (brigade) čije je brojno stanje, u to vreme, bilo veće nego mnogih drugih divizija.

DEJSTVA SUSEDA JUŽNE OPERATIVNE GRUPE DIVIZIJA U DECEMBRU 1944. GODINE

Krajem novembra i početkom decembra 1944. jedinice Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije već su uveliko vodile frontalne borbe. Obrazovan je front na Dravi i, delom, na levoj obali Dunava od jedinica Glavnog štaba NOV i PO Vojvodine. U Sremu su frontalne borbe vodili 1. proleterski korpus NOVJ i 68. streljački korpus Crvene armije protiv nemačke Korpusne grupe »Kibler«, dok je na širem prostoru Knina 8. korpus NOVJ vodio završne borbe u kninskoj operaciji, jednovremeno uspostavljajući i front prema neprijatelju u Lici i Gorskom kotaru. Između Južne operativne grupe divizija i 8. korpusa borbe su vodile jedinice 2. korpusa dok su u pozadini neprijatelja dejstvovala krupne snage NOVJ: 5. 6. 7. 9. 10. i 11. korpus i 4. operativna zona NOVJ.

Početkom decembra 1944. na severnom krilu Južne operativne grupe, između Save i Dunava, 1. proleterski korpus NOVJ i 68. streljački korpus Crvene armije nalazili su se u neposrednoj pripremi za početak decembarske ofanzive na sremskom frontu u pravcu Vukovara i Vinokovaca. Relativno zatišje koje je vladalo na sremskom frontu od sredine novembra do 3. decembra iskorišćeno je za sređivanje jedinica, popunu materijalno-tehničkim sredstvima pregrupisanje, kao i dovođenje svežih, odmornih i do punog brojnog stanja divizija na front: 1. proleterske i 5. udarne divizije.

Pripreme jedinica NOVJ i Crvene armije za tu ofanzivu izvršene su pravovremeno. Detaljan plan ofanzive razradili su zajednički štabovi 1. proleterskog i 68. streljačkog korpusa Crvene armije na čelu sa svojim komandantima, general-lajtnantom Pekom Dapčevićem, komandantom 1. proleterskog korpusa, i general-majorom Nikolajem Nikolajevičem Škodunovičem, komandantom 68. streljačkog korpusa.

^{235>} AVII, k. 272, reg. br. 3-2. Ovaj izveštaj objavljen je i u *Zborniku NOR*, tom I, knj. 15 kao dok. br. 202, ali s nekim neznatnim razlikama. To je, u stvari, kopija originala koji priređivač u to vreme nije bio pronašao.

Za obezbeđenje te operacije Vrhovni štab NOV i POJ angažovao je i jedinice glavnih štabova Vojvodine i Hrvatske.

Glavni štab Vojvodine dobio je zadatak da sa svoje tri divizije (16, 36. i 51. divizijom) dejstvuje preko Dunava i Drave u pozadinu i bok nemačkih jedinica na sremskom frontu, dok je 6. udarni korpus Glavnog štaba NOV i PO Hrvatske imao zadatak da direktnim dejstvima u pozadini sadejstvuje jedinicama na sremskom frontu i olakša njihovo prodiranje u dubinu neprijateljevog rasporeda.

Šezdeset osmi streljački korpus (52. i 223. streljačka divizija, 1. gardijski utvrđeni rejon, dva puka gardijskih minobacača i dva artiljerijska puka) trebalo je da uz podršku 2. brigade rečnih brodova Dunavske ratne flotile, napada pravcem Ilok - Sotin - Vukovar - Osijek, tj. uzvodno duž desne obale Dunava.

Prvi proleterski korpus dobio je zadatak da sa svoje tri divizije u prvom ešelonu (1. proleterska, 11. i 21. udarna divizija) i sa 5. divizijom u drugom ešelonu, napada frontalno s težištem na glavnom pravcu napada Erdevik - Šid - Vinkovci - Đakovo - Našice sadejstvujući jednom divizijom 68. streljačkom korpusu u zauzimanju Osijeka.

Ofanziva je počela 3. decembra u 10 časova posle prethodnog vrlo snažnog artiljerijskog naleta od 15 minuta (artiljerijska priprema je trajala od 8 do 10 časova) napadom na neprijateljevu tzv. Crvenu liniju, koja se protezala od Iloka preko Erdevika do Bosuta. Zametnule su se teške i krvave borbe jer su se jedinice Korpusne grupe »Kibler« branile po svaku cenu i bez obzira na žrtve. Jedanaest brigada 1. proleterskog korpusa bezuspešno je napadalo prvog dana ofanzive na frontu širine oko 30 km. Slično je bilo i u zoni napada 68. streljačkog korpusa. Odlučeno je da se u pozadinu neprijatelja iskrca jedan jugoslovensko-sovjetski desant kod Opatovca jačine od oko 2300 boraca, i jedna sovjetska četa kod Iloka. Iskrcavanje desanta počelo je noću 3/4. decembra i to je unelo pometnju u redovima neprijatelja. Proboj neprijateljeve Crvene linije je, posle silovitog juriša, izvršen 4. decembra. Nemačka Komanda Jugoistoka u večernjim časovima 4. decembra 1944. dostavila je nemačkoj Vrhovnoj komandi Vermahta ovakav izveštaj:

»Korpusna grupa »Kibler« dobila je naređenje da *Crvenu liniju napusti tamo, gde bude iz nje izbačena uprkos žilavoj borbi, i da se sa odsečenim delovima tako probija da bi na Nibelunškoj liniji opet zauzela položaje. Nibelunšku liniju onda treba držati pod svim okolnostima i po svaku cenu*«. ²³⁶

Posle proboja Crvene linije jedinice 1. proleterskog i 68. streljačkog korpusa prešle su u gonjenje neprijatelja prema narednoj odbrambenoj liniji tzv. *Nibelunškim položajima*, šestom po redu nemačkom odbrambenom položaju u Sremu, koji se protezao od Mohova, preko Tovarnika ka Batrovcima na reci Bosutu. Ni ti nemački položaji nisu se mogli održati pred silinom udara jedinica pomenutih korpusa iako se neprijatelj žilavo borio naročito u Tovarniku, centru odbrane na Nibelunškim položajima. U tom naselju moralo se boriti za svaku kuću i svaku ulicu. Na tim položajima borbe su vođene tri dana da bi se 7. decembra, u

²³⁶> Zbornik NOR, tom XII, knj. 4, prilog br. 1, str. 1090-1091.

jutarnjim časovima, završavale oslobađanjem Tovarnika. Neprijatelj je bio primoran da se povuče ka poslednjim - sedmim po redu - nemačkim odbrambenim položajima tzv. Zelenoj liniji, koja se protezala od Sotina preko Orolika do Otoka. Tu liniju nemačke jedinice branile su po svaku cenu, jer dalje uzmicanje značilo je neposredno ugrožavanje Vukovara i Vinkovaca i otvaralo put jedinicama NOVJ i Crvene armije na zapad. Komandant grupe armija »E«, general-pukovnik Aleksander Ler, naredio je 7. decembra 1944. Korpusnoj grupi »Kibler« sledeće:

»Svako uzmicanje ili povlačenje Korpusne grupe »Kibler« može da dovede samo do daljeg zaošttravanja situacije između Save i Drave. Prema tome sve namere i ideje koje vode u tom pravcu i kod starešina i kod trupa najoštrije suzbijati. Prema sadašnjoj situaciji odlučujući značaj leži u otklanjanju ugrožavanja železničke pruge Brčko - Vinkovci i čišćenja puta Otok - Komletinci - Orolik, docniji cilj: borbom da se povrati Nibelunška linija. U tom cilju biće što pre privučeni i stavljeni na raspolaganje: Borbena grupa 'Dauner' i delovi 11. vazduhoplovne poljske divizije, koji budu prvi stigli.«²³⁷

S ovim Lerovim naređenjem saglasio se i komandant Jugoistoka, general-feldmaršal Maksimilijan fon Vajks.²³⁸ Tako su se zametnule još teže borbe na poslednjem nemačkom odbrambenom položaju u Sremu. Da bi ovladali tim položajima, štabovi 1. proleterskog i 68. streljačkog korpusa dogovorili su se da iskrcaju novi desant kod Vukovara što je učinjeno noću između 7/8. decembra. Međutim, Korpusna grupa »Kibler« ubacila je svoje poslednje rezerve, kao i dovedenu Borbenu grupu »Dauner« iz doline Drine pa su nemačke jedinice 10. decembra uspele da likvidiraju taj mostobran uz obostrane teške gubitke. Sve nemačke snage koncentrisale su, potom, napore za odbranu tzv. Zelene linije na koju su 1. proleterski i 68. streljački korpus uporno napadali, ali bez očekivanih rezultata. Poslednji snažan napad preduzet 15. decembra nije, takođe, doveo do uspeha, pa su borbe pred tom linijom za kraće vreme obustavljene.

U toku ovih borbi Vrhovni komandant NOV i POJ intervenisao je 4. i 12. decembra kod Štaba Južne operativne grupe divizija, a 14. decembra kod Štaba 3. korpusa da spreče izvlačenje nemačkih jedinica pravcem Ljubovija - Zvornik - Brčko i time onemoguće njihovo angažovanje na sremskom frontu.²³⁹ Južna operativna grupa divizija to nije mogla da sprovede u delo, jer su se njene jedinice nalazile u fazi prikupljanja radi forsiranja Drine. Jedino se tada njena 28. divizija nalazila s glavnim snagama na levoj obali Drine u rejonu Bijeljine, ali, i ona nije mogla da spreči izvlačenje nadmoćnijih neprijateljevih snaga, što je bio slučaj i sa jedinicama 3. korpusa NOVJ, čija je glavnina, u to vreme, vodila teške borbe protiv nastupajućih četničkih kolona prema Tuzli.

²³⁷) Isto, dok. br. 179.

²³⁸ Na ovaj Lerov telegram general-feldmaršal fon Vajks odgovorio je sledeće:

»Saglasan sam u potpunosti sa tamošnjim borbenim zadatkom, pozdravljam i protivnapade koji su ponovo izvedeni i tražim da se isti češće izvode. Oni jedinicama uvek donose osećanje nadmoćnosti«. (Zbornik NOR, tom XII, knj. 4, dok. br. 179).

²³⁹ J.B.Tito, n.d., tom 25, str. 81 i 105.

Zbog toga se nije moglo ostvariti sadejstvo između 1. proletarskog korpusa, Južne operativne grupe i 3. korpusa.

Posle tih borbi na sremskom frontu došlo je do pregrupisavanja i smene jedinica. Sovjetski 68. streljački korpus napustio je Srem i, umesto njega, ubačena je otačestvenofrontovska bugarska 1. armija. Međutim, i taj napad koji je trajao do 28. decembra nije dao željene rezultate. Posle toga je bugarska 1. armija povučena u Mađarsku, a ceo front u Sremu preuzeo je 1. proletarski korpus NOVJ.^{240'}

Na južnom krilu Južne operativne grupe divizija, u dolini Zapadne Morave i Đetinje vodile su borbe protiv nemačkih odstupajućih kolona 2. proletarska, 17, 23, 25. i 45. divizija 14. korpusa NOVJ. One su, do sredine decembra oslobodile: Čačak, Ivanjicu, Arilje, Požegu i Užice. Time je bilo završeno oslobodjenje i ovog dela Srbije. Nemačke snage zadržale su se na delu komunikacije Kremna - Mokra Gora - Vardište - Višegrad, gde su organizovale čvrst mostobran radi prihvata onih nemačkih jedinica koje su se probijale iz severozapadnog dela Crne Gore i Sandžaka.^{241'}

^{240>} Ljubivoje Pajović i dr., n.d., str. 88-141.

²⁴¹¹ Zbornik NOR, tom I, knj. 15, dok. br. 202; Milovan Dželebdžić, *Borbe s Grupom armija »E«*, str. 62-79.

Stab 2. armije (slevo nadesno): pukovnik Blažo Lompar, vršilac dužnosti političkog komesara, general-lajtnant Koča Popović, komandant, i general-major Ljubo Vučković, načelnik štaba

Artiljerci 17. udarne divizije prebacuju se preko Drine u drugoj polovini decembra 1944.

Prelaženje preko Drine kod Zvornika u decembru 1944.

Borci 28. udarne divizije prebacuju se preko Drine u decembru 1944.

*Minobacačko odeljenje 17. udarne divizije na vatrenom položaju kod
Bijeljine krajem decembra 1944.*

Borci 3. udarnog korpusa NOVJ posle uspešnih borbi protiv četnika, svečano su dočekani u Tuzli krajem decembra 1944.

Delovi 23. udarne divizije u pokretu prema Brčkom krajem februara 1945.

Jurišni avion («šturmovik») IL-2 u letu pri izvršenju borbenog zadatka

Pred izvršenjem zadatka: lovački avion JAK-1 na zaleđenoj pisti januara 1945.

*General-feldmaršal Maksimilijan
fon Vajks, nemački komandant
Jugoistoka*

*SS-oberfirer Oto Kum, komandant
zloglasne nemačke 7.
SS divizije »Princ Eugen«*

*General-pukovnik Aleksander Ler,
nemački komandant
Grupe armija »E«*

*General-lajtnant Helmut Fribe,
komandant nemačke
22. pešadijske divizije*